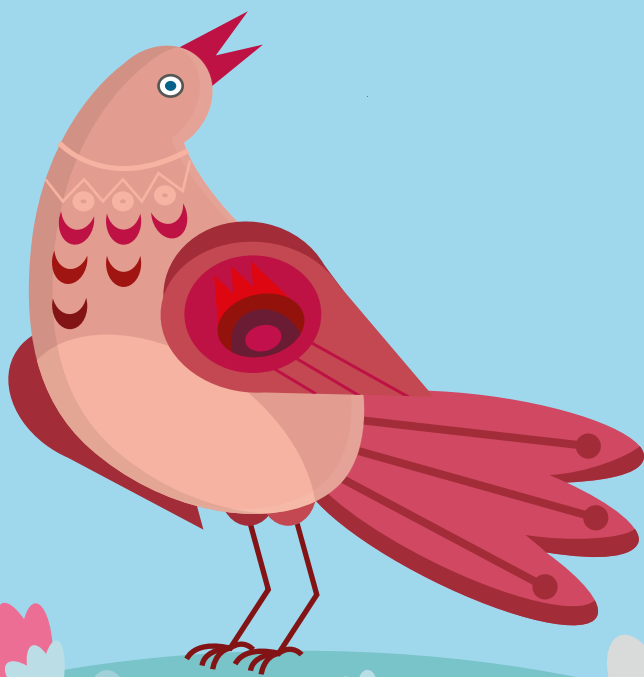

Надія БАБИЧ, Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

Українська МОВА

7

Надія БАБИЧ, Тетяна ФОНАРЮК, Анжела МОРАРАШ

Українська мова

Підручник для 7 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2020

УДК 811.161.2(075.3)
Б 12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 25.03.2020 № 449)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці за адресою:
<https://lib.imzo.gov.ua>

Бабич Н. Д.

Б 12 Українська мова : підруч. для 7 кл. з навч. рум. мов. закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Н. Д. Бабич, Т. І. Фонарюк, А. К. Морараш. – Львів : Світ, 2020. – 244 с.
ISBN 978-966-914-277-1

З допомогою цього підручника учні зможуть повторити вивчене про частини мови і типи мовлення, поглибити свої знання з морфології та орфографії, удосконалити володіння мовою, збагатити свій словниковий запас. Уміщений у підручнику ілюстративний матеріал покликаний виконувати не лише естетичну, а й освітню функцію, розширювати уявлення учнів про навколишнє середовище, рослинний і тваринний світ, стосунки між людьми, українське мистецтво – давнє й сьогочасне.

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-914-277-1

© Бабич Н. Д., Фонарюк Т. І.,
Морараш А. К., 2020
© Шутурма М.С., художнє
оформлення, 2020
© Видавництво «Світ»,
оформлення, 2020

Дорогі семикласники й семикласниці!

Вітаємо вас з початком нового навчального року!

Знаємо, що впродовж літніх канікул у вас було багато цікавих подій, знайомств з однолітками, зустрічей із цікавими людьми. Та що ближче було до першого вересня, то частіше ви згадували той чи той урок, як блискуче перемагали спортивних суперників, досягали успіхів у навчальних тренінгах...

Шкодуєте, що підручник для шостого класу довелося повернути в бібліотеку? Не тривожтеся: повторити необхідні теми допоможе підручник для сьомого класу. Багато хто з вас уже переконався, що найкрутіші гаджети не можуть уповні замінити живих співрозмовників. Видатні учні-математики писали, що математичними формулами можна записати наукові відкриття, але розповісти про них людству можна лише мовою, яку розуміють навіть ті, хто формул не вивчав. Звичайно, найперше – мовою рідною й мовою українською, для всіх нас – державною, якою ви вже добре оволоділи.

На вас чекає багато нових знань: цікавих, потрібних для життя, навіть створених вами самими.

Цей навчальний рік уже традиційно розпочнемо повторенням вивченого в шостому класі, що слугує опорою для нових знань. Вам, очевидно, кортить якомога швидше перейти до тем нових. На все свій час! Буде цікаво!

Знання – вантаж, хоч і нелегкий, але найцінніший (у вогні не горить, й у воді не тоне!), це ваш скарб на все життя! І поділитися ним зможете з кимось у майбутньому. Примножуйте свої знання.

Дорогі семикласники й семикласниці! Ви – надія ваших батьків і нашої держави. Не підведіть тих, хто навчає вас для вашого й нашого майбутнього.

Автори

Умовні позначки

Пізнавальна вправа –

Послухайте –

Вправа з ключем –

Вправа на редагування,
письмова вправа –

Вправа на переклад –

Творче завдання –

Робота в групах –

Робота в парах –

Робота з комп'ютером –

Мнемонічні фрази –

Посилання
на інтернет-джерела –

Вправа з розвитку
мовлення –

Зверніть увагу!
Запам'ятайте! –

§ 1. ОСНОВНІ ЕТАПИ ІСТОРІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- дізнатися про історію становлення української мови;
- з'ясувати, хто з письменників впливав на формування української мови;
- визначити основні етапи розвитку української мови;
- удосконалити комунікативні вміння щодо володіння державною мовою.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й виберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою на початку навчального року. Поясніть свій вибір.

1 – Ура-а! Почалося навчання!!!

2 – Ні! Канікули не могли так швидко закінчитись...

3 – Мені треба трохи часу, щоб звикнути до нового режиму дня.

4 – Сподіваюся, що за літо не все забув/забула.

5 – Новий навчальний рік – нові пригоди!

Вправа 1. Розгляньте портрети. Чи відомі вам ці постаті? Що ви знаєте про них? Поміркуйте, як вони пов'язані з українською мовою.

Вправа 2. I. Прочитайте текст, дайте йому назву. II. Складіть план і перекажіть текст.

Українська мова має довгу і складну історію, багато сторінок якої й досі історики та мовознавці пояснюють по-різному.

Історію української мови більшість учених характеризують за такими періодами:

I. Мова періоду Київської Русі (X–XIII століття) – початок розвитку окремих українських мовних ознак.

II. Стара українська мова:

1) XIII – перша половина XVII століття, до визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького;

2) друга половина XVII–XVIII століття (після визвольної війни) – історія мови на західноукраїнських (що були під Польщею та Австро-Угорщиною) і на східноукраїнських землях (що були під Росією).

III. Нова українська літературна мова – мова на народній основі:

1) кінець XVIII – середина XIX століття (від Івана Котляревського до Тараса Шевченка);

2) друга половина XIX – початок XX століття (від Тараса Шевченка до 20-х років XX століття);

3) 20-ті роки XX століття – 90-ті роки XX століття (радянський період);

4) 90-ті роки XX століття – до сьогодні (незалежна Україна).

Стару літературну мову, яка зберігала традиції книжної руської мови періоду Київської Русі й чимало запозичила з високорозвиненої старослов'янської (церковнослов'янської) мови, народ розумів усе менше. Історичні думи, народні пісні, інтермедії (короткі жартівливі п'єси, що виконувалися між діями серйозних драм) писали живою мовою,

яка ще не була ані мовою освіти (наприклад, в Острозькій чи Києво-Могилянській академіях – перших вищих школах України), ані мовою художніх творів.

Першим письменником, який увесь свій твір написав живою народно-розмовною мовою, був Іван Котляревський. Послідовники Івана Котляревського – Григорій Квітка-Основ'яненко, Євген Гребінка, Петро Гулак-Артемівський, поети-романтики та інші письменники продовжили писати народною мовою і вірші, і п'єси, і прозу.

Основоположником нової літературної мови є Тарас Шевченко. Мова його «Кобзаря» – глибоко народна, емоційна, високоестетична, багата й різноманітна. Зберігши кращі традиції попередніх періодів, поет збагатив українську мову надбаннями інших мов і культур й утвердив її

О. Шовкуненко. Бандуристка

серед розвинених європейських мов. Попри усі негаразди і випробування українці зуміли зберегти й розвинути свою мову.

Розвивали й збагачували українську мову письменники й письменниці Іван Франко, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Володимир Винниченко, Максим Рильський, Ліна Костенко, Василь Симоненко, Василь Стус, Оксана Забужко та багато інших.

Статус української мови як державної мови незалежної самостійної держави Україна закріплений статтею 10 Конституції України. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

III. Усно або письмово дайте відповіді на запитання.

1. Які хронологічні межі старої й нової української літературної мови? 2. Чому І. Котляревський – зачинатель, а Т. Шевченко – основоположник нової української літературної мови? 3. Якими документами підтверджено статус державності української мови? 4. З якими національними мовами контактує українська мова у вашому краї?

Вправа 3. Прочитайте й вивчіть напам'ять тексти. Чому серце наше «б'ється – ожива», коли чує рідне слово? Про який період історії української мови написав Іван Франко, згадуючи діалект?

1. Ну що, здавалося б, слова...
Слова та й голос – більш нічого,
а серце б'ється – ожива,
як їх почує!.. Знать, од Бога
і голос той, і ті слова
ідуть меж люди!

Т. Шевченко

2. Діалект, а ми його надишем
міццю духу і огнем любові
і нестертий слід його запишем
самостійно між культурні мови.

І. Франко

Вправа 4. I. Поміркуйте й усно охарактеризуйте сучасний етап розвитку української мови: яку роль вона виконує, як контактує з вашою рідною мовою, які румунські та українські письменники й письменниці перекладають твори одне одного. **II.** Послухайте вірш Ліни Костенко, а потім прочитайте його вголос (продекламуйте). Чи й у вас таке відчуття рідної української землі?

Буває, часом, спігну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво,
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,

усе, як є – дорога, явори,
усе моє, все зветься Україна.
Така краса, висока і нетлінна,
що хоч спинись і з Богом говори.

§ 2. ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО. ЧАСТИНИ МОВИ (ІМЕННИК, ПРИКМЕТНИК, ЧИСЛІВНИК, ЗАЙМЕННИК)

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про частини мови;
- розрізняти вивчені частини мови;
- визначати граматичні ознаки слів, що належать до певних частин мови.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед повторенням вивченого. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю все вивчене.

2 – Нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати все вивчене.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

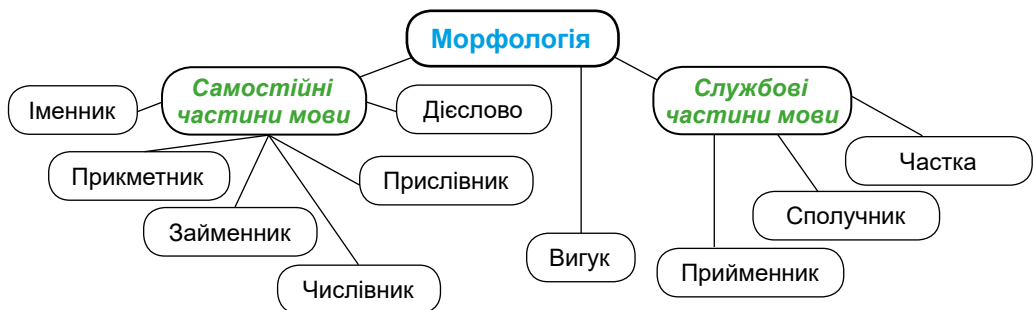
5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Вправа 5. Розгляньте «хмарку слів». Який розділ мовознавства вивчає частини мови? Чи всі частини мови зображені на малюнку? Яких частин мови тут немає? Поміркуйте чому.

Вправа 6. Опрацюйте таблицю «Морфологія», пригадайте, на які запитання відповідають самостійні частини мови. Чому до службових частин мови не можна поставити запитання? Поміркуйте, чому на схемі вигук зображений окремо.

Вправа 7. Послухайте текст і запропонуйте заголовок до нього. Яких частин мови більше в тексті: самостійних чи службових?

Відчуваю, що хтось легенько гладить мені голівку. Прокидаюсь...

– Це я, моя дитино! – каже мати. – Вставай, пора збиратися. Починає благословлятися на світ*.

Ранішній солодкий сон сковує. Страшенно хочеться спати...

Перекликаються півні... Біліє долинами густий туман...

Аж пахне росою молоко, холодне і смачне-смачне (За Г. Косинкою).

Вправа 8. Запишіть слова у чотири колонки: 1) іменники; 2) прикметники; 3) займенники; 4) числівники.

Сніговий, свій, зайвий, один, об'єктив, мною, спритний, найбільший, будка, такий, двадцять, семеро, тринадцять, будь-що, опуклий, селянський, братів (*зошит*), акорд, ввічливість, сірий, скільки, будь з ким, сивина, вісім.

Ключ: з кожного слова чи словосполучення виберіть другу від початку букву. З цих букв прочитайте повчальне речення.

Вправа 9. Прочитайте текст. Поясніть, яке значення – пряме чи переносне мають вжиті в ньому прикметники.

За горами вже день і сяє сонце, а тут, на дні міжгір'я, ще ніч. Вона простерла сині крила й тихо вкрила одвічні бори, чорні, похмурі, застигли, що обступили білу церковцю, немов черниці малу дитину, і пнуться по скелях до клаптя неба. Бадьорий холод сповнює цю дику чашу, холодні води спадають по каменях і п'ють їх дикі олені (За М. Коцюбинським).

Вправа 10. Запишіть речення, поставивши іменники, що в дужках, у відповідній відмінковій формі. Усно визначте рід цих іменників, поясніть орфограми.

1. Вона не відчувала (біль). 2. Бабуся завісила вікно (тюль). 3. Прямо під (жирандол) стояв старовинний стіл. 4. Ми захоплені (Умань), зокрема, чудовим парком. 5. Проти (міль) використовують траву полин. 6. Після (купіль) хлопець спав, як мала дитина. 7. Співати в оперному театрі стало її (ціль). 8. Дівчинка із захопленням бігла за (свій тінь).

Вправа 11. З'ясуйте лексичні значення омонімів. Запишіть, зважаючи на закінчення у формі родового відмінка (за потреби зверніться до тлумачного словника). Визначте, до якої відміни належить кожне слово.

Зразок: бал, -а (*одиниця оцінювання*); бал, -у (*танцювальний вечір*) – обидва іменники II відміни.

Бал – бал, блок – блок, гніт – гніт, замок – замо́к, ко́лос – колос, му́зика – музика, обід – обід, о́рган – о́рган, сім'я – сім'я.

* Починає благословлятися на світ – починає світати, розвидняється.

Вправа 12. Перекладіть текст українською мовою, запишіть переклад, підкресліть іменники та порівняйте (усно) їх граматичні ознаки в українській і румунській мовах.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nesticată de mâna de om, își desfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urca domol coline târăgănate, se ridica departe într-un pisc prăpăslios, în vârful căruia săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adânc, sosirea vânturilor (*М. Садов'яну*).

Вправа 13. Впишіть словосполучення іменника з прикметником у тій формі, в якій вони вжиті в тексті. Визначте розряд кожного прикметника, вкажіть його рід, число й відмінок.

У перший повоєнний рік корабель зразу ж здобув славу плавучого палацу. Судно мало сім палуб, більшість із них викликали справжнє захоплення. Чудова оздоба кают, зимовий сад, багата картинна галерея, прекрасний кінотеатр, концертний і спортивний зали, два плавальні басейни, тенісний корт і півтора десятка салонів, обладнаних під домашні вітальні. Одні з тих салонів налаштували на мирну розмову, в інших можна було згаяти час за улюбленою грою, у деяких – послухати новітню музику чи популярні пісні (*За О. Іванченко*).

Вправа 14. Опишіть (за вашим вибором) зовнішність: а) своєї бабусі чи дідуся; б) своєї мами або тата; в) свого друга, подруги; г) улюбленого актора/акторки або спортсмена/спортсменки. Усно розкажіть, слова якої частини мови ви найчастіше вживали й чому. Які з цих слів можуть набувати іншої форми? Якої саме? Які словотворчі засоби могли б змінити експресію слів?

Вправа 15. Прочитайте текст. Виберіть із нього два іменники та два прикметники і зробіть їх морфологічний розбір за схемами, які вам відомі з 6 класу.

Син буковинського краю, уродженець села Романківці Сокирянського району академік Костянтин Федорович Попович був народжений для того, щоб будувати оті символічні мости у величчї дружби між народами, по яких і нині можна прокладати творчий шлях у світ Віри, Надії й Любові.

К. Попович завжди слідував законам своєї совісті. Це був головний критерій усіх його вчинків, життєвих рішень. Він жив для людей і трудився заради людей. І люди відповідали йому щирою повагою та любов'ю. Його чистий погляд, сповнений «сили любові», його глибокі судження й об'єктивні оцінки приваблювали всіх, хто з ним спілкувався. Один з найкращих у світі емінескознавців, він шанував кожного, хто був людиною «конкретної праці» (*За спогадами І. Дерди*).

Вправа 16. Прочитайте фразеологізми. Поясніть значення кожного з них. Знайдіть числівники та «зайве» речення. Доведіть свою думку.

1. Говорить п'яте через десяте. 2. Зробить на копійку, а розмов на п'ятак. 3. Сім разів відмір, один раз відріж.

Вправа 17. Пригадайте, що називаємо числівником. Перепишіть текст, передаючи числівники словами в потрібній формі. Усно назвіть розряд числівників.

Україна – велика європейська держава. Її площа становить 603700 квадратних кілометрів. З півночі на південь вона простягається на 893 кілометри, а з заходу на схід – на 1316 кілометрів. Загальна протяжність її кордонів 6500 кілометрів, а на морські кордони припадає 1050 кілометрів.

Населення України перевищує 42 мільйони осіб, з них 70 відсотків становить міське, а 30 відсотків – сільське.

В Україні проживають представники більше 110 національностей. Майже 20 мільйонів українців живуть за її межами.

Вправа 18. Ознайомтеся з реченнями й випишіть в одну групу числівники, які називають кількість предметів, а в другу – ті, що вказують на порядок предметів при лічбі. Які запитання при відмінюванні ставимо до числівників кількісних, а які – до порядкових? Провідмініняйте кількісні числівники.

1. Тарас Шевченко народився 25 лютого (8 березня за новим стилем) 1814 року в селі Моринцях Звенигородського повіту Київської губернії (З довідника). 2. Два куми йшли з весілля (Л. Глібов). 3. Першими виступили дві п'ятикласниці (З газети). 4. До купе постукало двоє молодят (В. Драюк). 5. З другого поверху п'ятеро вікон кидало яскраве світло на широкий тротуар (З газети). 6. Близько двохсот глядачів зібралось на перший ранковий сеанс (З газети). 7. Збирались судді кілька разів (Г. Тарасюк).

Вправа 19. Запишіть слова у дві колонки: 1) числівники; 2) складні прикметники.

Одноразовий, одинадцятимільйонний, шістдесятний, двоповерховий, двохтисячний, десятипроцентний, тридцятиденний, десятимільярдний, трьохсотий, шістнадцятирічний.

Ключ: виберіть з кожного слова другу від початку букву і прочитайте два слова, в яких однакові букви, проте різні значення.

Вправа 20. Спишіть текст, записуючи числівники словами. Виберіть з нього два числівники і зробіть їх письмовий розбір за схемами, які вам відомо з 6 класу.

ДИНОЗАВРИ

Динозаври з'явилися на землі 235 мільйонів років тому й через 170 мільйонів років зникли. Це сталося 65 мільйонів років тому через різ-

ку зміну клімату на планеті. Динозаври завжди жили і на суші, і на морі (іхтіозаври), а деякі освоїли навіть повітря (птерозаври). Колись вони панували на Землі. Сьогодні їхнє місце зайняли нащадки рептилій – ссавці і птахи («Інтерактивна енциклопедія», 2007).

Вправа 21. Прочитайте текст. З'ясуйте, якої лексичної помилки припустився його автор. Замініть слово «Тарас», де це потрібно, іншими словами. Яку частину мови, окрім іменника, ви використали, щоб внести заміни? Чи впізнали ви головного героя?

У ранньому дитинстві в **Тараса** виявився хист до малювання. Крейдою чи вуглинкою **Тарас** розмальовував стіни, лави, стіл, навіть долівку. Мріючи стати художником, **Тарас** навчався у трьох церковних малярів, але вони не виявили в **Тараса** здібностей. Вечорами й ночами, виконавши всю загадану роботу, **Тарас** потай брав книжки з панської бібліотеки і читав, читав... Уява переносила **Тараса** в невідомі світи, і **Тарас** забував про своє гірке життя. Незабаром **Тарас** і сам почав складати вірші.

І. Їжакевич. Мені тринадцятий мишло

Вправа 22. Послухайте вірш Віктора Геращенка. Знайдіть займенники, випишіть їх. З'ясуйте розряд за значенням кожного займенника.

До рідного слова торкаюсь душею,
боюсь очорнити чи зрадить його.
З цих слів наша мова, пишаємось нею –
це музика й пісня народу мого.

Без неї не зміг би на світі прожити,
не зміг би помітити земної краси,
не чув би й не бачив, як шепчеться жито,
з якого стікають краплинки роси.

§ 3. ВИВЧЕНІ ГРУПИ ОРФОГРАМ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання з орфографії;
- розрізняти вивчені орфограми;
- користуватися на практиці вивченими орфограмами.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед повторенням вивченого. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю всі вивчені орфограми.

2 – Нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати правила.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Вправа 26. Перегляньте таблицю мнемонічних фраз. Доберіть приклади до мнемонічних фраз з вірша Дмитра Павличка, поданого після таблиці.

Фраза	Сфера застосування
МаВПа БуФ.	Для запам'ятовування приголосних, після яких пишемо апостроф.
Де Ти ЗїСи Ці ЛиНи, ДЗиРе?	Для запам'ятовування приголосних, після яких пишемо знак м'якшення.
Кафе «Птах». КоПиТиФХа – зла чаклунка Копитифха, яка перетворює префікси. Коля приніс хворій Тетянці фрукти.	Для запам'ятовування приголосних, перед якими префікс з- перетворюється на с- .
Ми ВиНиЛи Рій (або МіНеРаЛоВиЙ).	Сонорні приголосні звуки.
Буде ГоЖе ЇєДЗю у ДЖаЗі.	Дзвінки приголосні звуки.
ЦаП ХоЧе ФіСтаШКи.	Глухі приголосні звуки.
Де Ти ЗїСи Цю ЧаШу ЖиРу?	Для запам'ятовування приголосних, після яких у словах іншомовного походження пишемо и (Правило дев'ятки).
На Родини Для Зими Осінь Мостить Килими.	Для запам'ятовування порядку відмінків української мови: Називний, Родовий, Давальний, Знахідний, Орудний, Місцевий, Кличний.

Спитай себе, дитино, хто ти є,
і в серці обізветься рідна мова;
і в голосі ясним ім'я твоє
просяє, наче зірка світанкова.

З родинного гнізда, немов пташа,
ти полетиш, де світу далечизна,
та в рідній мові буде вся душа
і вся твоя дорога, вся Вітчизна.

У прбсторах, яким немає меж,
не згубишся, як на вітрах полова.
Моря перелетиш і не впадеш,
допоки буде в серці рідна мова.

Вправа 27. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть свій вибір.

Слов..яни, присв..ята, дзв..якнути. риб..ячий, мавп..ячий, без..ядерний, з..еднати, з..економити, з..йомка, Лук..янівка, Вороб..йов, гороб..ята, солов..їний, Солов..йов, р..ясний, пір..їна, підрум..янений, верб..я, п..юре.

Вправа 28. Пригадайте правила написання префіксів **пре-**, **при-**, **прі-**. За допомогою зразка створіть власні тести, коментуючи кожну відповідь.

Зразок тесту. Префікс **при-** треба писати в усіх словах рядка

- А** пр..в'ялий, пр..блуда, пр..смачний, пр..тягнення (У слові **пресмачний** пишемо префікс **пре-**, тому що *дуже смачний*)
- Б** пр..гнічений, пр..мерзлий, пр..велебний (Слово **превелебний** з винятку)
- В** пр..бігти, пр..думати, пр..бережний, пр..крашена (Усі словах з префіксом **при-**)
- Г** пр..гнути, пр..тісно, пр..пізнитися, пр..вітність (У слові **претісно** пишемо префікс **пре-**, тому що *дуже тісно*)

Пре-

– у значенні найвищого ступеня ознаки (*прекрасний, пречудовий, превисокий*).

При-

- у значенні наближення (*прибіг, прибув*);
- приєднання (*прибив, прикрутив, приклеїв*);
- у значенні часткової дії (*присів, примружив*).

Прі-

– лише у словах *прізвище, прізвисько, прірва, пріоритет*.

Вправа 29. Згрупуйте іменники за відмінками і запишіть їх у формі родового та орудного відмінків однини. Підкресліть і запам'ятайте орфограми виділених слів.

Дорога, гість, **ведмежа**, **базар**, мідь, **межа**, плече, **календар**, ім'я, **голубеня**, **ноша**, **меч**, урожай, поле, **мужність**.

Вправа 30. Запишіть слова у дві колонки: 1) ті, у суфіксах яких треба писати букву **и**; 2) ті, у суфіксах яких треба писати букву **е**.

Станов..ще, мереж..во, стеж..чка, дал..ч, здур..ння, велет..нь, ровесн..ця, промінч..к, враж..ння, віконн..ця, няньч..н, щебетуш..чка, ударн..к, зваж..ння, дон..чка, пряд..во, рушн..чок, ожинн..к, вжал..ння*, велич..на, виховат..ль, старш..нький, стривож..ний, хмар..ще, п'ят..ро, вінн..чанин, озелен..ння, незнайом..ць, зйомн..к, осич..на**, плюш..вий, лелеч..ня, вірмен..н, книж..чка, грабл..ще, пал...чка, перепел..ня.

Ключ: у кожному слові підкресліть другу букву і прочитайте вислів Й.-В.Герге.

Вправа 31. Слова, що в дужках, поставте в родовому відмінку множини.

Хтось з (учитель), щеплення (дерево), трое (партизани), одяг (грузини), взвод (солдати), адреси (учень), одяг (болгарин), ярмарок (чудо), сто (відро), маса (відкриття), любов до (знання), сто (грам), кілограм (помітори), автор цих (вірш), за сто (море), багато (слово), автографи (письменник), вісім (сузір'я), кілька пар (чоботи), аніхто з (хуторянин).

Вправа 32. Розгляньте складні іменники, прикметники й числівники. Усно формулюйте правила, за якими вони написані.

Бортмеханік, дизель-мотор, чорнозем, людино-день, перекотиполе, п'ятиденка, 50-річчя, веломотоспорт, прем'єр-міністр, лісостеповий, загальноосвітній, вищезгаданий, новоутворений, дворазовий, історико-культурний, світло-зелений; двадцять, тридцять.

Запам'ятайте написання деяких складних іменників разом у такий спосіб: пригадуйте слова, добре вам відомі, які починаються на **авіа-** (авіарейс), **аудіо-** (аудіокасета), **агро-** (агрпромисловість), **біо-** (біологія), **відео-** (відеоролик), **екстра-** (екстрасенс), **кіно-** (кінофільм), **макро-** (макросвіт), **мікро-** (мікрохвильова піч), **моно-** (монолог), **радіо-** (радіопередача), **стерео-** (стереоапаратура), **супер-** (супермен), **фото-** (фотоапарат).

Згідно з новим правописом разом, а не через дефіс пишемо частини **віце-, екс-, лейб-, альфа-, міді-, міні-, максі-, обер-, бета-, веб-, поп-**: експрезидент, вебсторінка, попмузика.

Вправа 33. Зі сполучень слів утворіть складні прикметники, поясніть їх правопис. З п'ятьма словосполученнями (на ваш вибір) запишіть тематичні речення (наприклад, на тему «Моя Батьківщина»).

* Іменник від дієслова *вжாலити*.

** Те саме, що *осика*.

Високе чоло, золоті коси, плавати водою, сім років, народна поезія, культура й мистецтво, кислий і солодкий, кисле молоко, жовтий і гарячий, знати край, зелений і жовтий, наука і техніка, вище зазначити, наука і досліди, хліб і булка, український і польський, мова і література, сніжний і білий.

Вправа 34. Уставте потрібні букви й запишіть словосполучення у три колонки: 1) зі вставленою буквою **щ**; 2) зі вставленим буквосполученням **жч**; 3) зі вставленими буквосполученнями **дш**, **тш**.

Найшви...ий баркас, найду...ий розлив, коро...ий рукав, найви...ий кущ, найбли...е село, найкра...е стебло, найни...ий тин, найсоло...е печиво, найбага...а земля, найдоро...а людина.

Ключ: з останніх букв других слів прочитайте закінчення вислову давньоримського філософа Сенеки Молодшого «Батьківщину люблять не за те, що вона велика, а за те, ...».

Вправа 35. Прочитайте речення. Випишіть прості, складні і складені числівники, визначте їх граматичні форми, особливості їх відмінювання. Провідмініяйте кількісні числівники, зверніть увагу на орфограми в них.

Зразок: перший (місяць) – простий числ., одн., чол. р., Н. відм.; відмінюється як прикм. тв. гр.

1. Це все було в двадцятому столітті... (В. Симоненко). 2. Вересень – перший місяць осені (З газети). 3. Протягом другої половини квітня у п'ятдесятих південних атлантичних широтах гуляли шторми (О. Іванченко). 4. Наприкінці дев'ятнадцятого століття в міський парк Нью-Йорка завезли вісімдесят шпаків, а через півстоліття вони розповсюдились по всій території США і Канади (З енциклопедії). 5. З тисяча дев'яток сорок сьомого по тисяча дев'яток сімдесятий рік тайфуни, вітри великої руйнівної сили, стали причиною семисот п'ятдесяти чотирьох тисяч людських жертв (З енциклопедії).

Вправа 36. Розгляньте похідні з **-ся**, **-сь**, **-небудь** і сформулюйте висновок про те, слова яких частин мови утворені цими словотворчими засобами. Чим (якою морфемою) є ці засоби у морфологічній будові слова?

Дивуватись, дивуватися; збиратись, збиратися; кататись, кататися; котрийсь, котрий-небудь; кимось, кимсь, ким-небудь; купатись, купатися; скількись, скільки-небудь; хвилюватись, хвилюватися; хтось, хто-небудь; щось, що-небудь; чийсь, чий-небудь; якийсь, який-небудь.

Постфікс **-небудь** зі займенниками пишемо через дефіс: *хто-небудь*, *що-небудь*, *який-небудь*, *чий-небудь*, *котрий-небудь*, *скільки-небудь*; *де-небудь*, *звідки-небудь*, *коли-небудь*, *куди-небудь*.

Вправа 37. Прочитайте вірш Миколи Вінграновського; вивчіть його (за бажанням) напам'ять. Пригадайте правила, за якими у тексті вжиті розділові знаки.

Народе мій! Поки ще небо
лягає на ніч у Дніпро,
я на сторожі коло тебе
поставлю атом і добро;
і стану сам біля колиски
твого буття, що ти – це ти,
і твого слова кращі зблиски
пошлю у Всесвіту світи.
Бо Всесвіт – не поле, і люд – не глядач,
і час – не ворота футбольних моментів,
і куля земна – не футбольний м'яч
в ногах генералів і президентів!

Культура мовлення

Запитання

Ставити запитання
Відповідати на запитання
Риторичне запитання
Цікаве запитання

Питання

Порушувати питання
Виришувати питання
Знак питання
Питання життя та смерті

§ 4. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТЕКСТ. ТИПИ І СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про структурні особливості тексту;
- зрозуміти, що таке загальні мовні засоби міжфразового зв'язку речень у тексті;
- розрізняти стилі й типи мовлення, пояснювати доцільність вибору стилю мовлення щодо розкриття теми.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю все вивчене про текст, стилі й типи мовлення.

2 – Нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати матеріал.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

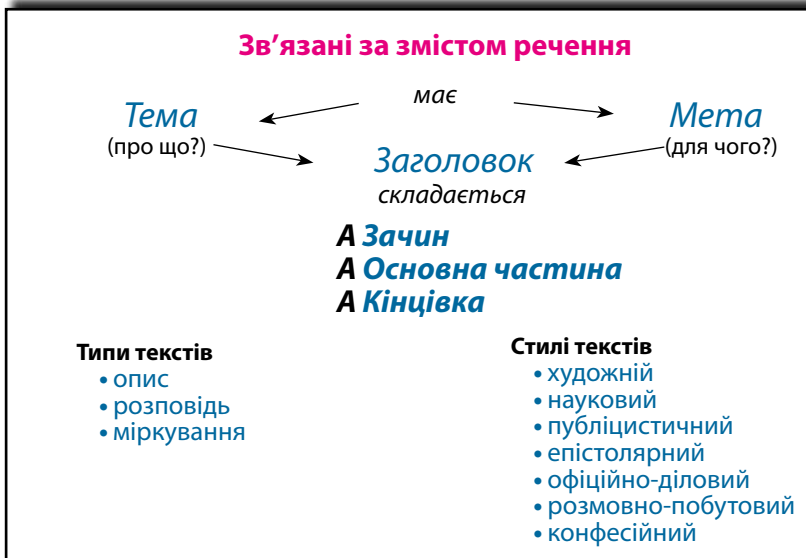
5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Вправа 38. Розгляньте таблицю «Текст» і на її основі сформулюйте основні правила. За потреби зверніться до теоретичного матеріалу, поданого після таблиці.

ТЕКСТ

Текст – це єдність речень, розташованих у певній послідовності й пов'язаних між собою змістом, інтонацією, стилем, спрямованістю на досягнення певної мети. У мовленні – це висловлювання, що складається зі сукупності речень.

Визначальні ознаки тексту такі:

- спільна для сукупності речень тема (про що йдеться у тексті);
- послідовність викладу інформації та її завершеність;
- граматичний і змістовий зв'язок між одиницями тексту (реченнями), послідовність цих одиниць.

Текст найчастіше має заголовок. Мінімальною одиницею тексту є речення. Найважливішими ознаками тексту є цілісність, зв'язність, структурна організація, завершеність.

Цілісність тексту полягає в тому, що в ньому вичерпно викладено тему, а виклад підпорядковано досягненню поставленої мети, вираженої основною думкою.

Зв'язність тексту виявляється в тому, що між його складовими частинами – реченнями, групами речень, абзацами чи й більшими компонентами – параграфами, розділами – існує тісний змістовий зв'язок.

Характеристикою тексту є також *послідовність* речень у викладі змісту.

Тексти є публіцистичні, наукові, художні, епістолярні (листування), офіційно-ділові, розмовні та ін.

Вправа 39. Прочитайте текст, дайте йому назву, визначте тему та основну думку, тип і стиль мовлення. Знайдіть у тексті зачин, основну частину й кінцівку. Розкажіть, що вам відомо про місце, в якому мешкала Ольга Кобилянська.

Місця народження й життя видатних творчих особистостей завжди приваблюють шанувальників культури. В Україні є декілька будинків, освячених ім'ям великого Тараса Шевченка, помешкань, де він у певний час перебував, творив. Захоплено оглядаємо музеї Івана Франка у Львові та Нагуевичах, Лесі Українки – у Києві, Новоград-Волинську та Колодязному.

Життя видатної української письменниці Ольги Кобилянської складалося так, що її дитячі та юні роки минули в містах Південної Буковини, відтак – упродовж двох років – у селі Димка. Звідти вона переїхала до Чернівців. Навіть перелік місць проживання свідчить про те, що письменниці неодноразово доводилося змінювати місце проживання.

А що нам відомо про місця, де проживала Ольга Юліанівна? (*В. Вознюк*).

Літературно-меморіальний музей О. Кобилянської (с. Димка)

Вправа 40. Послухайте байку. Визначте в ній зачин, основну частину й висновок. Яка головна думка твору? Чи погоджуєтесь ви з нею?

Висипали на перерву з Учителем діти:
у дворі порозважатись, весні порадіти.
– Послухайте, – Вчитель каже, – як птаство співає:
всяка пташка свою пісню і свій голос має.
Так і в кожного народу своя, рідна мова,
бо чого людина варта без рідного слова?
– А папуга?! Свою мову знати чом не хоче?
Що чужого де почує, те собі й белькоче...
.....
Та хіба лишень папуги до такого здібні?
Є, на жаль, і поміж людом папугоподібні.

А. Фаріон

Вправа 41. Прочитайте тексти, з'ясуйте тип мовлення кожного, опираючись на інформацію з довідки. Доведіть усно свою думку.

Довідка. *Міркування* ґрунтується на роз'ясненні та утвердженні якої-небудь думки, описує причини явищ, роздуми.

Розповідь – це історія про будь-яку подію, розказана у часовій послідовності. На перше місце тут висувається сам процес дії, тобто розвиток сюжету.

В *описі* головна ідея полягає в словесному зображенні якогось явища шляхом перерахування його основних характеристик і ознак.

1. Земля, де мати народила, дорога кожній людині.

Це край, де народився, ступив перший крок, промовив перше слово. Там почув мамину коліскову пісню, був зігрітий ласкою та турботою. Рідна земля вбирає в себе край, дім, родину, друзів та знайомих.

І куди б не занесла доля, завжди залишиться наймилішою батьківська земля. Бо найрідніше не можна забути (*З газети*).

2. Є два види лелек: чорний поширений у Карпатах і на Поліссі, білий майже по всій території України. Білий лелека живе поблизу людських осель, а чорний дуже обережний, близько не підходить до житла. Дуже рідко вдається побачити чорного лелеку, якого занесено до Червоної книги (*З підручника*).

3. Орли мають великі розміри. Тіло їх вкрите пір'ям. Ці птахи є сіро-коричневих кольорів. На голові орла розміщений міцний дзьоб, ним він клює здобич. Двоє очей мають дуже гострий зір. Він у польоті з висоти шукає здобич на землі. Крила орла великі. Їх розмах може сягати двох метрів. Він ширяє по небу в пошуках їжі.

Ці птахи дуже сильні. Тому мужню людину часто порівнюють з орлом (*З підручника*).

Стиль літературної мови є різновидом мови, що найкраще відповідає завданню спілкування між людьми у певних умовах. У **художньому** стилі написана вся художня література: оповідання, вірші, казки, повісті, романи тощо. **Публіцистичний** стиль текстів ми можемо бачити в статтях газет, журналів.

Тексти в **науковому** стилі можна знайти в академічних підручниках, енциклопедичних словниках, наукових журналах. **Діловий** стиль вживається в указах, резолюціях, текстах законів, заяв, постанов та інших офіційних документах.

Розмовний використовуємо в повсякденному житті, спілкуючись з рідними, друзями тощо.

Вправа 42. Прочитайте тексти, визначте їх стиль. Чи кожен описаний перед вправою стиль проілюстрований прикладом? Якщо ні, то запишіть свій приклад тексту відповідного стилю.

1. Були собі дід і баба та дожились уже до того, що й хліба нема. Дід і просить:

– Бабусю! Спекла б ти колобок!

– Та з чого ж я спечу, як і борошна нема?

– От, бабусю, піди в хижку та назмітай у засіку борошенця, то й буде колобок.

Послухалась баба, пішла в хижку, назмітала в засіку борошенця, витопила в печі, замісила гарненько борошно, спекла колобок і поклала на вікні, щоб простигав (*Народна казка*).

2. Лелéка білий (*лат.* *Ciconia ciconia*, у народі: черногуз, бусол, бусел, бусько, бузько, бусьок, бузьок, боцюн, боцян, гайстер) – птах родини лелекових, ряду лелекоподібних. Черногуз – птах розміром від 80 до 100 см довжиною, розмахом крил 200–220 см і вагою від 2,5 до 4,5 кілограмів. Забарвлення пір'я біле, за винятком махових пір'їн на крилах, які мають чорне забарвлення (*Вікіпедія*).

3. Хапай фотоапарат – і гайда знайомитися з дивовижними тваринами! У червні Пізнайко розкаже про незвичайних істот. На тебе чекають карколомні задачки від тюленів, захоплива місія з порятунку австралійської долини, подорож до химерного заповідника, чудернацька піраміда й безліч інших цікавинок (*Пізнайко, 2016. № 6*).

4. Конституція України. Стаття № 24.

Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Культура мовлення

<p>Правильно</p> <p>Наприкінці дня</p> <p>За редакцією</p> <p>За всякої погоди</p>	<p>Неправильно</p> <p>Під кінець дня</p> <p>Під редакцією</p> <p>При будь-якій погоді</p>	<p>Правильно</p> <p>Нарада з безпеки</p> <p>З вини дітей</p> <p>Після виконання</p> <p>На власний розсуд</p>	<p>Неправильно</p> <p>Нарада по безпеці</p> <p>По вині дітей</p> <p>По виконанні</p> <p>По власному розсуду</p>
---	--	---	--

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

ДІЄСЛОВО

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про дієслово як частину мови, його морфологічні ознаки;
- зрозуміти, як творяться основні форми дієслова;
- розрізняти способи творення часових форм дієслів дійсного способу;
- пояснювати, як утворюються форми умовного й наказового способів;
- застосовувати практично правила написання **не** з дієсловами;
- чітко і грамотно визначати дієвідміни, правильно писати **е, и** в особових закінченнях дієслів I та II дієвідмін;
- знаходити вивчені орфограми й пояснювати їх за допомогою правил;
- застосовувати набуті знання для досягнення навчальної мети;
- розбирати дієслово як частину мови, визначати його синтаксичну роль.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Вправа 43. Розгляньте малюнок. Чи всі самостійні частини мови ви вивчили у 6 класі? Чи в такому порядку ви їх вивчали? Як правильно розмістити пелюстки й чому саме так?

Вправа 44. Розгляньте пари слів і визначте, чим відрізняються їх значення та до яких частин мови вони належать. З вивченого раніше на уроках української та румунської мов пригадайте, що ви знаєте про дієслово.

Вибирати – вибір, ловити – ловля, писати – писання, ходити – ходьба.

Дієслово – це граматично складна й дуже своєрідна частина мови, що об'єднує п'ять груп форм, різних за значенням, морфологічними ознаками та синтаксичною роллю.

Дієслово (verbul) – це частина мови, яка означає дію чи стан предмета і відповідає на запитання що робити? що зробити? що робить предмет? або що з ним робиться? Наприклад: *будувати – збудувати, збирати – зібрати, буде, збирає, світиться, старіє.*

У реченні дієслово найчастіше виступає присудком: **Настала осінь. Таня не чує розмови дівчат. Ми будемо чекати вас. Хлопець хоче усміхнутися привітно.**

Вправа 47. За допомогою таблиці з'ясуйте, які морфологічні ознаки має дієслово та яку синтаксичну роль воно виконує. Доберіть письмово до кожної рубрики власні приклади.

Дієслово (означає дію, стан)

Граматичні категорії		Синтаксична роль	
Вид (доконаний, недоконаний)	<i>стрибнути, стрибати</i>	Особові дієслова – присудки	Верби <u>зеленіють</u> . З вогнем <u>не жаргуй</u> . Він <u>жив би</u> інакше.
Перехідність / неперехідність	<i>грати етюди, іти дорогою</i>	Інфінітив – будь-який член речення	Язиком плескати (<u>підмет</u>) – не ціпом <u>махати</u> (<u>присудок</u>). Вас просили <u>почекати</u> (<u>додаток</u>). Лунає команда <u>рушати</u> (<u>означення</u>). Зайшов до бібліотеки <u>з'ясувати</u> (<u>обставина мети</u>).
Спосіб (дійсний, умовний, наказовий)	<i>іду, йшов; ішов би; йди</i>	Безособові дієслова – головний член у безособових реченнях	<u>Смеркало</u> . Йому <u>таланило</u> в усьому.
Час (теперішній, минулий, майбутній)	<i>іду – йшов – ітиму, буду йти</i>	Дієприкметники – як прикметники	<u>Знайдений</u> (<u>означення</u>) <u>щойно рукопис</u> ще не був <u>надрукований</u> (<u>присудок</u>).
Особа (1-ша, 2-га, 3-тя однини і множини)	<i>лялю – ллеш – лле – ллемо – ллете</i>	Дієприслівники – як прислівники (обставини)	<u>Спіткнувшись</u> , не впади.
Стан (активний, пасивний)	<i>пишу листа, лист пишеться</i>		
Число (однина, множина)	<i>грав, грали, граю, граємо</i>		
Рід (чоловічий, жіночий, середній)	<i>зіграв – зіграла – зіграло</i>		
Відмінок (для дієприкметників)	<i>виграна, виграної, виграній</i>		

Вправа 48. До іменників і прикметників доберіть спільнокореневі дієслова, поставте до них запитання.

Зразок: читання – читає – що робить?

Працьовитий – ..., щебетання – ..., зимовий – ..., малювання – ..., червоний – ..., писання – ..., варений – ..., хворий – ..., лікар – ..., сумний – ..., вихователь – ..., радий – ..., продавець – ...

Вправа 49. До фразеологізмів доберіть синонімічні дієслова. З утвореними дієсловами складіть речення так, щоб кожне з них у реченні виступало присудком.

Задирати носа, сушити зуби, пускати сльози, ані тельнь, не взятися ні за холодну воду.

Вправа 50. Спишіть речення. Знайдіть дієслівні форми, що означають дію чи стан, визначте їх синтаксичну роль і підкресліть як відповідний член речення.

1. Проїшли віки, змінився світогляд, змінилася віра, але не змінилася довіра до Слова, яке було усе ж спочатку (*Н. Бабич*). 2. Чи здатна розгулятися бездуховність, якщо в душі цвіте віків любов? (*С. Литвин*). 3. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що воно кисле, виявляється солодким (*О. Довженко*). 4. Якщо хочеш бути щасливим, будь ним (*Народна творчість*). 5. Іде війна. Десять глухо б'ють гармати (*Д. Павличко*). 6. Такої кривди парубок накоїв, що не могло це скінчитись добром (*Л. Костенко*). 7. Все було. Дорога закричала. Блиснули байдужі ліхтарі (*В. Симоненко*).

§ 6. ФОРМИ ДІЄСЛОВА: НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА (ІНФІНІТИВ); ОСОБОВІ ФОРМИ; БЕЗОСОБОВІ ФОРМИ; ОСОБЛИВІ ФОРМИ

Вправа 51. Розгляньте «хмарку» слів. Які форми дієслова можна з неї виписати? Які з них вам уже відомі? Що саме ви про них знаєте?

Вправа 52. Пригадайте, що ви знаєте про інфінітив (неозначену форму дієслова) з уроків румунської мови. Наведіть чотири-п'ять прикладів інфінітивів румунською мовою з їх українськими відповідниками й запишіть їх.

Неозначеною формою, або інфінітивом (infinitivul), називаємо таку форму дієслова, яка позначає дію чи стан без ознак способу, часу, особи, числа, роду. Наприклад: *вивчати, берегти, володіти, гальмувати, прожити, вимріяти, зіграти, одягатись, подбати, допомогти.*

Неозначена форма дієслова відповідає на запитання *що робити?* або *що зробити?* Морфологічним показником неозначеної форми є суфікс **-ти** або його варіант **-ть**: *знати – знать, бути – будь, зробити – зробити, чути – чуть*.

Після суфікса **-ти (-ть)** в українських дієсловах може вживатися постфікс **-ся (-сь)**, порівн.: *вмивати і вмиватися (вмиватись); зустрічати і зустрічатися (зустрічатись); лікувати і лікуватися (лікуватись); одягати і одягатися (одягатись)*.

Неозначена форма, або інфінітив, є **початковою формою** (formă inițială) **дієслова**, яку фіксують словники.

Неозначена форма дієслова може бути будь-яким членом речення: підметом, присудком, додатком, означенням, обставиною.

Вправа 53. Випишіть з тексту дієслова й подайте їх у початковій формі. До кожного дієслова доберіть запитання *що робити?* чи *що зробити?* і з'ясуйте, від чого залежав ваш вибір.

Сьогодні Людмила Степанівна похвалила його перед усім класом:

– Молодець, Мишко, добре почав навчальний рік!

Мишкові хотілося зробити щось таке, щоб аж дух захопило: стрибнути з парашутом, забити чудового гола або просто пройтися на руках догори ногами. Але, на жаль, не було під рукою ні парашута, ні футбольного м'яча, і тому всю енергію хлопчина віддав сумці. Він так махнув нею в повітрі, що ледве не зачепив Дмитруся Колодяжного. Дмитрусь відхилився й гукнув:

– Гляди, книжки погубиш! (*О. Донченко*).

Вправа 54. Запишіть і перекладіть румунські дієслівні форми українською мовою. Поясніть правопис румунських та українських інфінітивів.

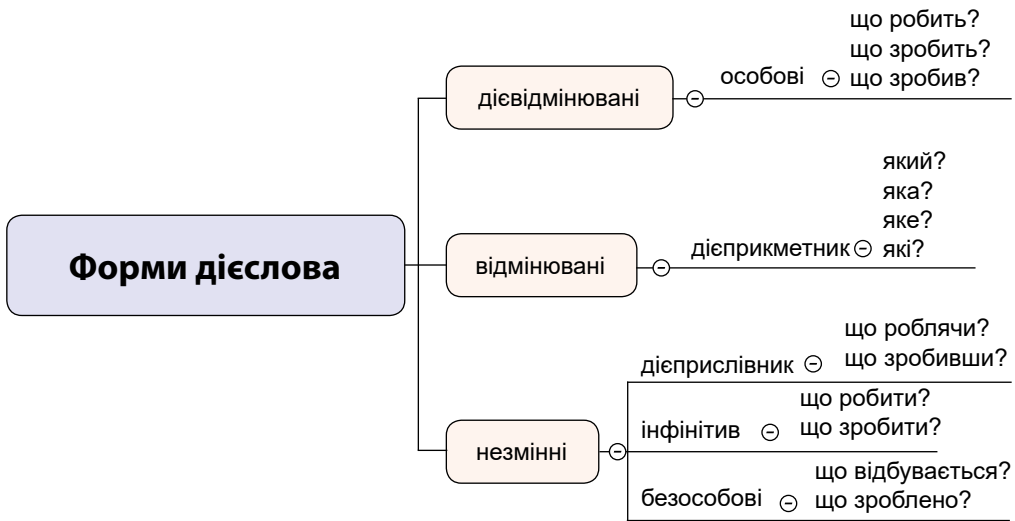
A afla, a ara, a se afla, a se bate, a se grăbi, a se îndoii, aflând, așteptând, lovind, a porni.

Вправа 55. Спишіть речення, знайдіть неозначену форму, визначте синтаксичну роль і підкресліть як член речення.

1. Він мріяв зустрітися зі своїм земляком-космонавтом (*З газети*).
2. Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*).
3. І вовтузиться думка, мов квочка, в намаганні родить слова (*В. Симоненко*).
4. Я тобі дам усі книги прочитати (*М. Стельмах*).
5. Людям завжди треба говорити гарні слова (*Ірина Вільде*).
6. Веселому, жартівливому меншому братові хотілося говорити, старший знехотя кидав йому по кілька слів (*І. Нечуй-Левицький*).
7. Бажання вчитися було в нього ще змалку (*М. Коцюбинський*).

Вправа 56. Розгляньте схему «Форми дієслова» й доберіть власні приклади до кожної форми дієслів. Запишіть їх, додавши запитання у дужках.

Дієприкметником (participiul) називаємо форму дієслова, яка має ознаки дієслова і прикметника. Наприклад, дієприкметник *вишитий* має дієслівні ознаки доконаного виду, минулого часу, пасивного стану та прикметникові ознаки чоловічого роду, числа однини, називного відмінка. Як і в прикметнику, рід, число й відмінок дієприкметника залежать від іменника, з яким він синтаксично пов'язаний.

Дієприкметник відповідає на запитання *який? яка? яке? які?*: *вишитий рушник, вишита хустина, вишите знамено, вишиті рушники*.

У реченні дієприкметник є означенням або іменною частиною складеного присудка. Наприклад: 1. *Прочитана* Аурікою книжка все ще лежала на столі (*З журналу*). 2. *Уся вулиця була заповнена* запахом печеного хліба (*Ю. Мушкетик*).

Дієприкметник із залежними від нього словами утворює дієприкметниковий зворот, який у реченні виконує роль поширеного означення. Наприклад: *Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав* (*М. Коцюбинський*).

Вправа 57. Визначте у словосполученнях залежні слова та з'ясуйте, до яких частин мови вони належать.

Високі усміхнені будинки, впроваджена нова технологія, занедбана польова дорога, запланована важлива зустріч, заслужене друге місце, знайдений оригінальний документ, поживкла стара фотографія, сяючі дитячі очі, старий розбитий глечик.

Вправа 58. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть дієприкметники разом зі словами, від яких залежать їх граматичні ознаки. Усно визначте рід, число й відмінок дієприкметників.

1. На майдан сходилися люди, покликані високою ідеєю перемир'я (З газети). 2. Давньою українською мовою написані козацькі державні документи і хроніки (Д. Павличко). 3. Луги, луги, пропахлі сіном прилим, чи ви мене впізнали, земляка? (В. Симоненко). 4. Вузька дорога потяглася вгору між глинистими крутосхилами, вкритими чагарником (Олесь Гончар).

Дієприслівником (gerunziul) називаємо незмінну форму дієслова, яка називає додаткову дію, вказує спосіб, час, причину й мету дії, названої присудком. Наприклад: *Ніяково озираячись, скульптор рушив за хлопцями* (Олесь Гончар). **Придивившись** до несподіваного гостя, Максим впізнав у ньому свого шкільного товариша (З журналу).

Дієприслівникові властиві дієслівні ознаки виду (добуваючи і добувши, несучи і принісши); перехідності та неперехідності (беручи книгу, загривши мелодію і відпочиваючи, прийшовши); стану (вітаючи гостей і вітаючись); часу (іде, ледве ступаючи; побачивши сусіда, заговорив з ним). З прислівникових ознак дієприслівникові властиві незмінюваність і синтаксична роль обставини. Наприклад: *Тремтячи від холоду й хвилювання, Оленка сіла на крутий камінь* (Орина Літик). *Віоріка, задивившись на високі гори, відчула себе птахою* (З журналу).

Дієприслівники із залежними від них словами утворюють **дієприслівниковий зворот**. Наприклад: *І, голову схопивши в руки, дивуємось, чому не йде апостол правди і науки* (І. Франко). *Відходять в небуття, лишившись тут у пісні, пензлі, слові, у пам'яті людській* (Г. Душак).

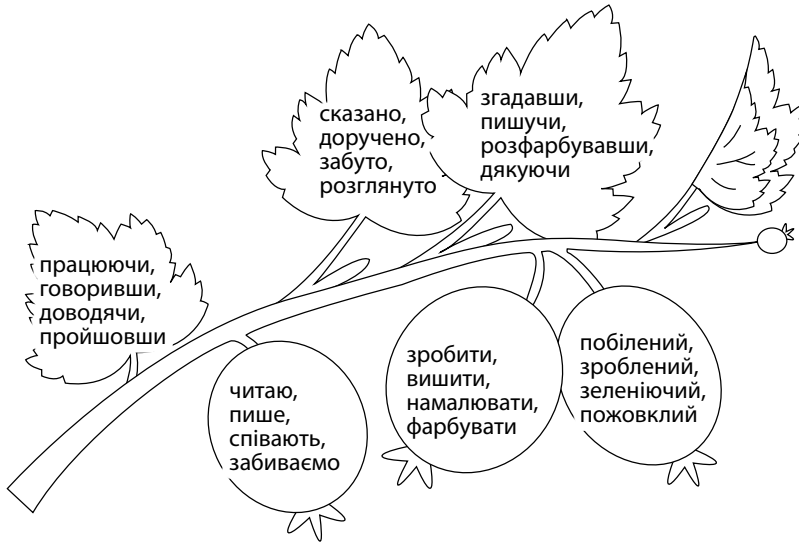
Вправа 59. Прочитайте речення. Випишіть з них окремо дієприкметники та дієприслівники із залежними словами. До дієприслівників поставте правильно запитання.

1. Ніхто не подолає у нас цієї сили, народженої в ділі, змужнілої в бою (М. Бажан). 2. А братія мовчить собі, витріщивши очі (Т. Шевченко). 3. Соната, написана в останні роки життя композитора, – це глибокий за змістом і тематичним матеріалом твір (О. Тимошук). 4. Пісня волі, споектизованої, може, у дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді (М. Коцюбинський). 5. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані пісні (В. Симоненко). 6. Випурхнувши десь із-за причілка* і заглядаючи на ганку невідомого літнього чоловіка в білому костюмі, хлопчачки зупинились, вкрай зацікавлені ним (Олесь Гончар).

* Причілок – бічна стіна будинку.

Вправа 60. Перемалюйте малюнок у зошит. Розфарбуйте листочки і плоди відповідно до кольору форм дієслова: інфінітив – червоний; особові форми – жовтий; дієприкметник – жовтогарячий; дієприслівник – зелений; безособові форми на **-но, -то** – фіолетовий.

Вправа 61. Випишіть форми дієслова у такій послідовності: 1) неозначена форма; 2) особові форми; 3) дієприкметник; 4) форми на **-но, -то**; 5) дієприслівник.

Торкнувшись, яснішати, навчений, бачено, електрифікований, їжджу, ілюстровано, експериментуючи, молотий, хочемо, ліплено, борючись, кликати, адресований, експортуючи, явлено.

Ключ: з перших букв складіть продовження вислову давньогрецького філософа Фалеса: «Про друзів варто пам'ятати не тільки тоді, коли вони з тобою, а й тоді ...»

Вправа 62. Поряд із неозначеною запишіть усі можливі інші форми дієслів.

Зразок: Прибирати, прибирають, прибрана, прибрано, прибираючи.

Виткати, вишивати, одягати, прикрашати, навчати.

§ 7. ВИКОРИСТАННЯ В МОВЛЕННІ ДІЄСЛІВ-СИНОНІМІВ

Вправа 63. Опрацюйте схему «Групи слів за значенням». Пригадайте, які слова називаємо синонімами. Доберіть синоніми до дієслів *бажати, захищати, іти*, за потреби скориставшись довідкою.

Довідка: боронити, відстоювати, жадати, крокувати, обороняти, прагнути, ступати, хотіти, чимчикувати.

СИНОНІМИ – це слова, різні за звучанням, але однакові або близькі за значенням. Два або кілька синонімів утворюють синонімічний ряд.

Омоформи – слова, що однаково звучать лише в одній граматичній формі:
ніс – дієслово,
ніс – іменник.

АНТОНІМИ – це слова, протилежні за значенням. Виступають парами і завжди належать до однієї частини мови.

ОМОНІМИ – це слова, які звучать і пишуться однаково, але мають різне значення.

Омографи – однакові за написанням слова, що відрізняються наголосом: *за́мок* (будівля) – *замо́к* (у дверях).

Омофони – це слова, що звучать однаково, але мають різне значення й написання:
задачі – *за дачі*.

Вправа 64. I. Яка різниця в значенні дієслів *сміятися*, *реготати*, *хихикати* і *сміятися*, *насміхатися*, *кепкувати*, *глумитися*? II. Чи відрізняються значенням дієслова *плакати*, *ридати*, *голосити*, *заводити*, *тужити*, *ревіти*, *рюмсати*? Коли кожне з цих слів уживаємо?

Вправа 65. Доберіть до дієслів з довідки синоніми-фразеологізми й запам'ятайте їх.

Зразок: жити – ряст топтати.

Відставати, жити, зазнаватися, ледарювати, мовчати, насміхатися, розгубитися.

Довідка: бити байдики, брати на кпини, задирати носа, опустити руки, пасти задніх, топтати ряст, тримати язик за зубами.

Вправа 66. Запишіть фразеологізми. Доберіть до них дієслівні значення-синоніми (можна звернутися до словника). З виділеними фразеологізмами створіть речення.

Упадати в око. **І вусом не вести.** Гратися з вогнем. **Дивитися крізь пальці.** Затикати комусь рота. Лягти кістками. Мотати на вус. **Поставити крапку над і.** Потрапити пальцем у небо. Стояти комусь кісткою поперек горла. **Утерти комусь носа.**

§ 8. НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Вправа 71. Послухайте віршовану казку І. Сватко. Яку орфограму вона ілюструє? Сформулюйте орфографічні правила й выпишіть слова-приклади, що їх ілюструють. Усно виділіть орфограми в словах.

Жили-були дієслова,
рухливі, жвавії слова,
які скакали, веселились
й нікому зроду не корились.

Та стало враз життя сумне,
коли з'явилась частка **не**.

Вона звеліла не співати,
не пустувать, не розмовляти...

Дієслова **не** не стерпіли
і стати поруч не схотіли.
Та ось історія нова:
зізнались деякі слова,
що ненавидіти старались –
незчулися – і закохались.

Нездужали, непритомніли,
неволити себе посміли.

Їх непокоїло й лякало:
життя без **не** враз сірим стало б.

Дієслова недосипали,
недоліків недобачали.
І нехтувать усім посміли –
злилися з **не** і скам'яніли.

Не з дієсловами, як правило, **пишемо окремо**. Наприклад: *не бачити, не думати, не згадувати*.

Не з дієсловами пишемо **разом** у таких випадках:

- а) якщо дієслово без **не** не вживається: *ненавидіти, нехтувати*;
- б) якщо дієслово з **не** за змістом речення можна замінити синонімом без **не**: *нездужати* (хворіти), *неславити* (ганьбити); але порівн.: *Його не здужати – він п'ятиборець*;
- в) якщо дієслова мають у своєму складі префікс **недо-**, що означає дію чи стан у неповній мірі: *недобачати, недобирати, недовантажити, недоварити*.

Вправа 72. Прочитайте речення. Знайдіть дієслова з **не** й за допомогою правил поясніть, чому з одними дієсловами **не** пишемо окремо, а з іншими – разом.

1. Не сплять, стоять на варті дітвори божественні майстри (*Д. Павличко*).
2. Краще недосолити, ніж пересолити (*З журналу*).
3. Ніхто не відповідає на привітання (*О. Довженко*).
4. «Хоча б цієї столиці не мину-

ти», – непокоївся сержант Козаков (*Олесь Гончар*). 5. Дотримуй у всьому міри, то не матимеш ні в чому потреби (*Народна творчість*).

Вправа 73. Складіть і запишіть п'ять–сім речень на одну тему (на ваш вибір) із запропонованими дієсловами. Усно поясніть орфограму «Написання не з дієсловами» у ваших реченнях.

Не пам'ятати, не хотіти, неволити, недоїдати, ненавидіти, не зберегти, незчутися, недооцінити, не пишеться, не вивчити, недописати, хлопчик не має друзів, у дівчинки немає друзів.

Вправа 74. Допишіть пропущені у фразеологічних зворотах дієслова. Поясніть значення фразеологізмів (усно). З двома з них складіть речення й запишіть їх.

... лицем у болото; комар носа ...; ... відбою; ні за холодну воду ...; слова обценьками ...; палець об палець ...; ... Бога в серці.

Довідка: не впасти, не підточить, немає, не братися, не витягнеш, не вдарити, не має.

Вправа 75. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть члени речення і поясніть уживання розділових знаків у тих реченнях, де вони є.

Семеро одного (не) ждуть. На ледачій землі і трава (не) росте. Два хитрих мудрого (не) переважають. Сам (не)зчувся, як здоров'я позбувся. (Не) дочув глухий, що (не)добачив сліпий, коли утік кривий. (Не)має в що солі зав'язать. Уміння в рюкзаку (не) носити (*Народна творчість*).

Вправа 76. Перекладіть речення українською мовою й запишіть їх. Підкресліть не з дієсловами. Усно поясніть написання.

1. Călătorii au pornit dintr-o dată ș-au mers cu repeziciune până nu s-a mai văzut prveliștea Prutului (*М. Садов'яну*). 2. Te duci ș-am înțeles prea bine să nu mă țin de pasul tău (*М. Емінеску*). 3. Când ne duceam să muncim, ne sculam odată cu cocoșii, și mama mergea odată cu noi... (*Анна Лупан*). 4. Nici un vorbitor, de orice specialitate ar fi, nu are dreptul moral de a spune că nu are timp să se ocupe de cuvinte, de alegerea și folosirea lor la locul convenit (*Н. Корлатяну*).

Культура мовлення

Правильно	Неправильно	Правильно	Неправильно
На бажання публіки	За бажанням публіки	Ходімо	Давайте підемо
На вимогу контролерів	За вимогою контролерів	Заспіваймо	Давайте заспіваємо
З допомогою вчених	За допомогоюю вчених	Повернімося	Давайте повернемося
Взятися до роботи	Взятися за роботу	Їжмо	Давайте поїмо

§ 9. ДОКОНАНИЙ І НЕДОКОНАНИЙ ВИД ДІЄСЛОВА

Вправа 77. Спишіть текст. Підкресліть дієслова. Поставте до них запитання й визначте, які з них означають завершену дію, а які – незавершену.

Стародавні слов'яни вважали дуб святим деревом. Біля старих дубів вони приносили жертви богам, скликали військові ради. Зображення дубових листочків, жолудів народні майстри перенесли і в орнамент. Такі узори вони назвали «дубок», «дубові листочки», «жолуді».

Дієслова можуть називати необмежену чи обмежену дію. Відповідно до цього вони мають два види: **недоконаний** і **доконаний**. Вид дієслова виражає відношення дії до її внутрішньої межі чи результату.

Дієслова **недоконаного виду** (aspect imperfectiv) називають граматично необмежену дію (яка не завершена, відбулася або відбудеться колись) і відповідають на запитання *що робити?* та *що робив?* *що робить?* *що буде робити?* чи *що робитиме* діяч? Наприклад: *що робити?* – співати, говорити; *що робив?* – співав, говорив; *що робить?* – співає, говорить; *що буде робити?* – буде співати, буде говорити; *що робитиме?* – співатиме, говоритиме.

Дієслова **доконаного виду** (aspect perfectiv) означають граматично обмежену дію (яка почалася або вже завершена) й відповідають на запитання *що зробити?* та *що зробив?* *що зробить* діяч? Наприклад: *що зробити?* – заспівати, поговорити; *що зробив?* – заспівав, поговорив; *що зробить?* – заспіває, поговорить.

Дієслова недоконаного та доконаного виду можуть утворювати **видові пари**. Наприклад: *нести* – *принести*, *пригадати* – *пригадувати*, *дбати* – *придбати*.

Дієслівні видові пари можуть утворюватися різними способами:

а) додаванням префіксів: *бігти* – *вбігти*, *вибігти*, *відбігти*, *забігти*; *нести* – *принести*, *віднести*, *донести*, *знести*;

б) заміною суфікса: *кричати* – *крикнути*, *сипати* – *сипнути*, *записати* – *записувати*, *впливати* – *вплинути*;

в) чергуванням у коренях слів і зміною суфікса: *вибирати* – *вibrати*, *допомагати* – *допомогти*, *сідати* – *сісти*, *лишити* – *лишати*;

г) зміною наголосу: *закидати* – *закі́дати*, *посипати* – *посі́пати*;

д) зміною кореня слова: *брати* – *взяти*, *ловити* – *піймати*, *говорити* (*казати*) – *сказати*.

Вправа 78. Прочитайте речення. Виділені дієслова запишіть у дві колонки: у першу випишіть форми **інфінітива**, а в другу – **особові** дієслова. Визначте вид кожного дієслова.

Заняття варто **проводити** у провітреному класі. Підлогу потрібно **вмити**. Гарна оцінка **стимулює** інтерес до знань. Хлопець **захоплювався** хімією. Тобі варто сьогодні **ставити** гарну оцінку. Не потрібно ніколи

мовчати й ховати свої добрі наміри. Нас **приваблюють** чудові перспективи. **Обдумуй** гарненько запитання. Із новим матеріалом необхідно **знайомитися** досконало.

Ключ: з четвертих букв виписаних слів складіть і запишіть вислів.

Вправа 79. Розділіть дієслова на чотири групи залежно від значення доконаного виду: 1) завершеність початкової дії; 2) обмеження тривалості завершені дії; 3) досягнення результату; 4) раптовість дії. Запишіть їх групами, доповнивши кожна групу своїм одним прикладом.

Зашуміти, вивчити, повчитися, смикнути, покотитися, полежати, збудувати, дзвякнути, розповісти, рушити, простояти, розговорити, порівняти, бризнути, обдерти, позайматися, привчитися, зіпнутися (на ноги), скористатися, просапати, прийняти.

Вправа 80. До наведених дієслів доберіть видову пару й запишіть їх. У виділених дієсловах підкресліть префікси та поясніть їх правопис.

I. Брати, везти, лити, нести, **спитати**, **зрівняти**, **скочити**, тривожити, **сфотографувати**, **надіслати**.

II. **Зів'янути**, **згорнути**, **надібрати**, надрізати, обійти, підігнати, **розігнати**, сказати, **сформувати**, схопити.

Вправа 81. Запишіть дієслова у дві колонки: 1) доконаного виду; 2) недоконаного виду.

Здивуватися, зупинити, колихати, сховати, остерігати, стримувати, торкнутися, звеселити, вражати, торкатися, унеможливити, світити, дихати, дістати.

Ключ: з других букв кожного слова складіть й запишіть закінчення в слову Василя Симоненка: «В океані рідного народу відкривай ...!».

Вправа 82. Побудуйте шість речень так, щоб у трьох з них дієслова *наслідувати*, *гарантувати*, *атакувати* мали значення доконаного виду, а в інших трьох – недоконаного. Поясніть це явище. Які ще двовидові дієслова ви знаєте? Назвіть їх.

Зразок. Я мав би телефонувати ще вчора. – Негайно треба телефонувати братові. Розслідувати справу вдалося швидко. – А розслідувати було нічого.

Вправа 83. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому дієслова й усно визначте їх вид. Доповніть цей текст трьома-чотирма реченнями так, щоб у ньому були дієслова обидвох видів.

У глибині криниці дзвенить відро, ланцюг виблискує і весело гойдається, і весело хлюпоче. Це чистота космічна (*М. Рачук*).

§ 10. ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ ДІЄСЛІВНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Вправа 84. Утворіть словосполучення, доповнивши дієслова іменниками, які логічно підходять за змістом запитання.

Дякувати (*кому?*)...; клопотатися (*ким? чим?*)...; турбуватися (*про кого?*)...; одружитися (*з ким?*)...; оволодіти (*чим?*)...; опанувати (*що?*)...; запобігати (*чому?*)...; уникати (*чого?*)... .

Вправа 85. Розкриваючи дужки, ставте іменники в потрібній відмінковій формі. Спишіть текст.

Прокидаюсь на (берег) Десни під (дуб). Сонце посеред (небо), косарі далеко, коси дзвенять... пахне в'ялою (трава, квіти). А на (Десна) краса! Лози, кручі, ліс – усе блищить і сяє на (сонце). Стрибаю з (круча) в (пісок), біжу до (Десна), миюся, п'ю (вода). Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз. Потім стрибаю на (круча) і гайда до (сінокіс). І вже не ходжу, а літаю, ледве торкаючись (луг). Вбігаю в (ліс) – гриби. У (лози) – ожина. В (кущ) – горіхи. В (озеро) риба скаламучує (вода). Отак радію аж поки не скосять (трава)... (*За О. Довженком*).

Вправа 86. Продовжіть перелік іменників, які утворюють з дієсловом словосполучення того ж значення. По одному із запропонованих вами до кожного дієслова словосполучень запишіть.

Дякувати (*кому?*): Богові, людям, сестрі... **Опікуватися** (*ким? чим?*): бабусею, племінником, будівництвом. **Турбуватися** (*про кого? про що?*): про дітей, про внуків, про дорогу, про бджіл... **Одружитися** (*з ким?*): з Аурікою, з сусідкою... **Оволодіти** (*чим?*): знаннями, мовою... **Опанувати** (*що?*): мову, ситуацію... **Запобігти** (*чому?*): лихові, помилкам... **Уникати** (*чого?*): зустрічі, клопоту, помилок...

Вправа 87. Поряд з румунськими словосполученнями запишіть переклад українською мовою. Що спільне і що відмінне ви помітили в цих словосполученнях?

A sta pe gânduri. A face armată. A bate grâul. A da din cap. A trage un somn. A-și trage sufletul.

A face să înțeleagă. A bate coasa. A face sport. A sta călare. A se deznădăjdi. A strânge recolta.

A sta de vorbă. A face avere. A bate pragurile. A acorda ajutor. A aduce la cunostință. A se alege cu nimic.

Вправа 88. З'ясуйте, які з наведених іменників сполучаються з дієсловом *брати*, а які – з дієсловом *приймати*. Утворені словосполучення запишіть.

Зразок: брати банку...; приймати допомогу...

Банка, бандура, бій, вага, віз, допомога, годинник, гість, делегація, зміна, їжа, квиток, ліки, мішок, парад.

Вправа 89. I. Прочитайте текст. Підготуйтеся розповісти у класі про подібні приклади життєвої стійкості й відданості мрії. II. З виділеними дієсловами складіть і запишіть власні словосполучення.

Олександра Кутас з народження прикута до інвалідного візка. Однак вона вважає, що інвалідність – не привід відмовлятися від своєї мрії.

З'явившись на Українському тижні моди, красива, доброзичлива дівчина **звернула** на себе увагу західних ЗМІ. Журналісти розповіли про неї своїм читачам. Після цього Олександра отримала багато листів з усього світу – люди **дякували** за можливість заново повірити у себе. «Особливо зворушливо, коли пишуть про дітей або самі діти. Чомусь публікація про мене стала найбільш популярною у Мексиці, мабуть тому, що я схожа на мексиканку. Одна мама з Мексики написала про свою п'ятирічну доньку й надіслала її фото – надзвичайно мила дівчинка на інвалідному візку. Та жінка сказала, що моя історія їх **надихнула**. І це неймовірно приємно та, своєю чергою, надихає мене», – розповідає модель.

Крім того, Олександра вивчилася на психолога і вже працює за професією, займаючись волонтерством у військовому госпіталі.

§ 11. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПОГЛИБЛЕННЯ ПОНЯТТЯ ПРО ЗАГАЛЬНІ МОВНІ ЗАСОБИ МІЖФРАЗОВОГО ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ. СКЛАДАННЯ ПЛАНУ. ДОБІР ЗАГОЛОВКА ДО ТЕКСТУ

Вправа 90. Прочитайте текст. Зверніть увагу на виділені слова, з'ясуйте, яка їх роль у тексті. З-поміж виділених слів, що пов'язують між собою речення тексту, визначте займенники, сполучники, повтори, спільнокореневі слова.

КАЛИНА

Будь-якої пори привабливий і гарний калиновий кущ. Навесні **він** прикрашений ніжними зеленими суцвіттями. **А** літньої пори чарує розкішною зеленню густого лапатого листя. На початку осені **калина** вже прикрашена кетягами рум'яних ягід. До перших морозів **рослина** пишасться золотим убранням. Узимку **ж** **калинонька** вабить добре примороженими, уже цілком їстівними й солодкими ягодами. Яскравими вогниками полум'яніють **ягоди** серед голого потемнілого віття.

Речення в тексті пов'язані граматично. У текстах для граматичного зв'язку речень використовуємо лексичні повтори, синоніми, займенники, сполучники, прислівники, описові звороти.

Лексичні повтори – це повторення одного й того ж слова або використання спорідненого слова для досягнення точності та зв'язності тексту.

Синонімічна заміна – це заміна слова в одному реченні близьким за значенням або синонімічним виразом в іншому реченні з метою уникнення повторів.

Вправа 91. Спишіть текст за вибором, дайте йому назву, визначте тему та основну думку. Підкресліть у тексті слова, що пов'язують між собою речення тексту, визначте їх тип (займенники, прислівники, сполучники, повтори, спільнокореневі слова, синоніми, антоніми, описові звороти).

1. Найулюбленіша, найпопулярніша гра в усьому світі – футбол. А коли з'явилася ця гра? Вона виникла в Англії дуже давно, десь у XII столітті, отже, існує вона приблизно 800 років. У містах Англії у футбол грали спочатку на базарних площах і навіть на кривих вузьких вуличках тогочасних міст.

У гри брали участь іноді до ста й більше гравців. Грали звичайно починаючи з середини дня і до заходу сонця. Спеціально вироблених правил гри не було, була боротьба за м'яч (*А. Коваль*).

2. Багато всяких дерев у наших лісах, і різняться вони не тільки тим, що одні – листяні, а інші – хвойні, одні ростуть на півночі, інші – лише на півдні, що мають різної форми та кольору листя, що не однаково забарвлена їх кора.

Є ще одна відмінність, одні породи дерев – тверді, наприклад, дуб або самшит, інші – м'які, це береза, вільха, осика, тополя. І зустрічаються дерева м'якої породи частіше, ніж твердої.... І ось учені винайшли спосіб перетворити будь-яку деревину на матеріал такий твердий і міцний, що ним замінюють навіть метали. Цей матеріал – суцільна пресована деревина. Один її сорт навіть зветься «кам'яним деревом» (*Т. Утевська*).

3. Око людини подібне до фотографічного апарата. У фотоапараті світлові промені потрапляють у об'єктив і заломлюються.

Віддаляючи або наближаючи об'єктив до світлочутливої плівки, дістають на ній чітке зображення. В оці роль об'єктива виконує кришталик. Він нерухомий, але може міняти свою кривизну – і тому на сітчастій оболонці з'являється чітке зображення і близьких і далеких предметів.

Очі й вуха в різних тварин мають неоднакову будову. Щоб оцінити зір і слух різних тварин, треба порівняти їх зі своїми власними (*В. Сабунаєв*).

Тема тексту – це те, про що або про кого в ньому йдеться, тобто його зміст. Розвиваючи тему, автор тексту переходить від однієї думки до іншої. Частина однієї загальної теми називаємо *мікротемою*. Мікротема розкривається в кількох реченнях. Частина тексту, об'єднану мікротемою, називаємо *абзацом*. А сама мікротема є пунктом плану.

З метою запобігання помилкам під час **складання плану** варто пам'ятати:

1. Кожен пункт плану має відображати одну з важливих мікротем висловлювання.

2. Поділ на пункти потрібно здійснювати на основі пропорційності, тобто обсяг усіх пунктів плану має відповідати змістові цілої теми.

3. Пункти плану не повинні збігатися між собою (матеріал одного розділу не повинен потрапити в інший розділ, щоб уникнути непотрібних повторів і плутанини).

4. У плані треба зберігати наступність і підпорядкованість розділів.

У добре складеному плані можна чітко розрізнити три основні логіко-композиційні частини: вступ, основну частину й висновок.

Вправа 92. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Складіть до тексту складний план, за потреби скористайтеся зразком, поданим після вправи.

Спорт – це складова частина фізичної культури; один із засобів і методів фізичного виховання, спрямований на всебічний гармонійний розвиток людини, зміцнення її здоров'я. Мета спорту – поряд зі зміцненням здоров'я та загальним фізичним розвитком людини – досягнення високих результатів і перемог у спортивних змаганнях.

Перші відомі спортивні змагання відбулися у Стародавній Греції 1580 р. до н. е. Швидкого розвитку спорт набув у другій половині XIX ст., особливо після створення 1894 року Міжнародного олімпійського комітету і проведення 1896 року перших сучасних Олімпійських ігор.

Необхідною умовою розвитку спорту є створення системи удосконалення підготовки (тренування) тих, хто займається спортом. Існують три основні взаємопов'язані організаційні форми спорту: масовий самодіяльний спорт, спорт як навчальний предмет і спорт найвищих досягнень.

Масовий спорт – умова фізичного удосконалення людини; відносно лімітується віком людини, станом здоров'я, рівнем фізичного розвитку людей. Спорт як навчальний предмет входить до програми всіх типів навчальних закладів і військово-фізичної підготовки у Збройних Силах. Спорт найвищих досягнень дає змогу добитися максимальних спортивних результатів (рекордів), служить зразком фізичних можливостей людини, сприяє впровадженню в масову практику високоефективних засобів і методів фізичної підготовки.

В Україні культивується близько 50 видів спорту, з них 30 входять до програми Олімпійських ігор. Виділяють дві основні групи видів спорту – національні та міжнародні.

Національні виникли й розвинулися у своєрідних умовах життя кожного народу, його трудової діяльності. Міжнародні види спорту є узагальненими системами змагань, за певних умов, з відповідною регламентацією, що ґрунтовані на використанні правил, які уніфікують взаємодію учасників змагань, порядок фіксації та оцінки досягнень.

У процесі розвитку спорт набув загальнокультурного, політичного, естетичного значення. Спорт сприяє розширенню дружніх міжнародних зв'язків, взаєморозумінню і дружбі між народами.

З середини XIX ст. у багатьох країнах розвивається професійний спорт – форма видовищної індустрії, бізнесу, джерело прибутків (З енциклопедії).

Орієнтовний складний план до тексту

- I. Спорт – це складова частина фізичної культури і здоров'я людини.
- II. Розвиток спорту.
 1. Перші відомі спортивні змагання.
 2. Три основні організаційні форми спорту.
 3. Дві основні групи видів спорту.
 4. У процесі розвитку спорт набув різних значень.
- III. Професійний спорт – форма видовищної індустрії, бізнесу, джерело прибутків.

Складний план використовують для того, щоб чіткіше сформулювати мікротеми, більш детально з'ясувати мікрочастинки тексту.

Складний план має три основні композиційні частини: вступ, основну частину, висновки.

Вступ – це початкова частина тексту, що передує основному викладу.

Основна частина всебічно розкриває тему. У ній викладають найважливіші відомості, обґрунтовують свою переконаність у чомусь чи спонукають до певних дій.

У **висновку** висвітлюють остаточну думку про що-небудь, логічний висновок, сформульований на основі спостережень, міркувань чи аналізу певних фактів у основній частині тексту.

Вправа 93. I. Прочитайте текст. Доберіть заголовок. Визначте тип і стиль мовлення. З'ясуйте тему та головну думку тексту. У першому та другому абзацах з'ясуйте засоби граматичного зв'язку речень. Складіть складний план до тексту.

Сьогодні в Юрка вихідний. Як і в усіх геологів. І кожен використовує цей неробочий день по-своєму: той спить до обіду, той подався вниз на рибалку – там, кажуть, харіуси чіпляються на голий гачок, той пише додому листа, а той зібрав брудну білизну та й вирушив прати до заводу*. Тато Юрків засів зі старшим геологом за папери, сказав тільки Юркові, щоб не заходив далеко.

Та Юрко світ за очі й не збирається: лише в оту он ущелину, в крайній той «палець», звідки, наче із помпи, виривається тугий струмінь води. Вода, мов небо, блакитна, вона зберегла колір криги, що тане вгорі під гарячим полуденним сонцем.

Сонце вище – і вода прибуває в потічку, сонце донизу – і вода спадає. А під ранок ледь дзюркоче, сонно і мляво.

Юрко вже був у тій ущелині: ходив разом із татом. Ще тоді запов йому в око гігантський зсув вивіреної породи, весь у яскравих спалахах, так мовби хто потовк скло та й розсипав щедро по схилу. Тато сказав, що то кристали, що десь угорі кварцева жила і її треба колись конче обстежити, бо місцеві жителі розповідали, що тут раніше знаходили золото. Але сьогодні Юрко йшов не по золото, хоч він би, звісно, не відмовився від того, щоб знайти самородок кілограмів на два або й три. Тож Юрко підніме й золотий самородок, якщо попадеться, хоча йде по інше: по кристали. Закинув за плечі рюкзак з двома мішками для проб, узяв молоток. Сказав татові:

– То я пішов.

– Йди, – кидає заклопотано тато. – На обід не запізнюйся.

– Не запізнюся.

Вийшов з намету – Нінка назустріч.

– Юро, куди?

– По кристали.

Нінка відкинула з лоба пасмо, в очах її загорілася цікавість.

– Зачекай, і я з тобою...

– Ти ж довго збиратимешся, – завагався Юрко.

– Та я за хвилинку, Юрику! – Ніна, коли їй це вигідно, може бути ласкава, хоч до рани тули. – Візьму тільки молоток.

– Ну, давай, – погодився Юрко.

Ніна майнула до намету. Одразу ж і виглянула: з молотком і рюкзак за плечима.

– А ти для кого збираєш? – допитувався по дорозі Юрко: він її уже наперед ревнував до всіх кристалів, які вона познаходить.

– Для нашого музею.

* *Заводь* – природна або штучна затока на ріці.

Юрко теж вирішив, що частину однесе в геологічний музей. Одразу ж за поворотом вузька та глибока ущелина ширшала. Угорі нависали прямовисними стінами скелі, а ще вище, попереду, підіймалася білосніжна голова льодовика. Шуміла, вирувала в потоці вода, стрибала по каменях, пінилася у водограях, билася то в один берег, то в другий, – з року в рік, з тисячоліття в тисячоліття: недаремно ж прогризла в міцнюючих породах глибочезну ущелину, якою вони зараз ідуть. Оминають чагарник, що поріс густо по схилах, чіпляючись корінням за кам'янистий неродючий ґрунт, – усе тут живе всупереч суворій природі, землетрусам і зсувам, сухим жорстоким морозам і шаленим зимовим вітрам. Он попереду й зсув, потрібний Юркові, – ще здалеку виблискує мільйонами вогників (А. Дімаров).

II. Який вид мовлення переважає в тексті: діалогічне чи монологічне? Чи є в тексті описи? Укажіть їх види.

III. Гра на уважність «Так чи ні?».

1. У Юрка був вихідний.
2. Тато Юрків зібрав брудну білизну й вирушив прати до заводу.
3. Юрко зібрався піднятися на гору.
4. Юрко йшов не по золото.
5. Він пішов по бурштин.
6. Ніна збирала кристали для школи.
7. Юрко вирішив віднести частину кристалів у геологічний музей.

IV. Самостійно або з допомогою вчителя/вчительки складіть тестові завдання за змістом тексту.

Вправа 94. Створіть власне висловлювання на тему «Кого я називаю другом». Складіть складний план до створеного висловлювання. Або навпаки: спочатку складіть складний план, а потім створіть власне висловлювання «Кого я називаю другом».

Культура мовлення

АРХАЇЗМИ

ректи

сказати

уповати

надіятися

ІСТОРИЗМИ

половець

червінець

кожум'яка

списник

§ 12. СПОСОБИ ДІЄСЛІВ (ДІЙСНИЙ, УМОВНИЙ, НАКАЗОВИЙ)

Вправа 95. Прочитайте загадку, відгадайте її. Випишіть із тексту дієслова: 1) ті, які виражають дію, що відбувається тепер, відбулася чи може відбутися; 2) ті, які наказують або спонукають щось зробити; 3) ті, дія яких може виконатися лише за певної умови. За допомогою таблиці визначте спосіб виписаних дієслів.

Стоять вони всі при дорозі!
Їх місія: допомогти людині,
котра їх розрізняти в змозі.
Усюди – близько і далеко,
надійні сторожі безпеки.
Одні із них нам сповіщають,
а інші – щось забороняють,
попереджають нас завжди,
аби не трапилось біди.
Вартують на узбіччях тихо,
оберігають нас від лиха.
Ти тільки будь уважним дуже,
їх слухайся, шановний друже.
Це знає кожен, знає всякий –
слід поважать дорожні

СПОСОБИ ДІЄСЛІВ

ДІЙСНИЙ

Дієслова дійсного способу означають дію, яка відбувається, відбулась або відбудеться реально.

УМОВНИЙ

Дієслова умовного способу означають дію не реальну, а бажану або можливу за певних умов.

НАКАЗОВИЙ

Дієслова наказового способу виражають прохання, побажання, спонукування або наказ.

За здатністю виражати відношення дії до дійсності розрізняють три способи дієслів: **дійсний**, **умовний** і **наказовий**.

Дійсний спосіб (modul indicativ) означає реальну дію в теперішньому, минулому чи майбутньому часі. Наприклад: 1. *Десь коні **ржуть** і глухо **грають** сурми* (Л. Костенко). 2. ***Наїлися** шпаків снігу – співають **перестали*** (М. Вінграновський), 3. *Зміни на краще **почнуться** одразу після зміни свідомості людини і людства* (В. Хитрук).

Умовний спосіб (modul conditional) означає дію, можливу за певної умови. Умова (на неї вказує частка **би(б)**) може бути вираженою або домислюватись. Наприклад: 1. *Якби ви вчилися так, як треба, то*

й мудрість би була своя (Т. Шевченко). 2. *І я поїхав би до моря, якби не оці мої прекрасні гори* (З журналу).

Наказовий спосіб (modul imperativ) означає бажану з погляду мовця дію і передає наказ, заклик, прохання, заохочення до виконання дії. Наприклад: 1. *Сядь коло мене* (М. Коцюбинський). 2. *Дбайте про бродячих тварин – це наші вірні друзі* (М. Біла). 3. *Врятуймо мову – мова рятує нас* (Ю. Ілленко).

Вправа 96. Прочитайте текст, дайте йому назву, складіть план до тексту. Визначте тему та основну думку. Знайдіть у тексті дієслова. З'ясуйте: дієслова якого способу переважають у тексті? Чому? Чи в кожному дієслові можна визначити спосіб? Чому?

Перші дорожні показники з'явилися майже одночасно з виникненням доріг. Первісні дороги важко назвати шляхами. Древні єгиптяни мостили їх камінням, сирійці – цеглою, а предки Древньої Русі – дерев'яними колодами, римляни – плитами. Перші вимощені дороги з'явилися у розвинених могутніх державах: Єгипті, Персії, Римі. Ці дороги були вузькими. Щоб розминутися, виникли правила чиношанування, хто багатший – той проїде першим.

Багато тисяч років тому люди користувалися звіриними стежками. Тварини без складних приладів і точних розрахунків уміють обирати найбезпечніший напрямок. Вони обминають велике каміння, грузьку драговину, глибокі провалля. Перші дороги у Південній Америці прокладались по шляхах слонів. Для позначення маршруту первісні мандрівники надломлювали гілки і робили мітки на корі дерев, установлювали вздовж доріг камені певної форми.

– «*Не йди сюди*» – гілочка покладена поперек стежки.

– «*Прямуй так*» – наконечник стріли чи списа, біля нього малюнок оселі.

– «*Повертай назад, там...*» – зламана гілочка, тонкий вершечок якої повернутий до грубішого кінця, а біля неї зображення хижака.

Деякі знаки, трохи змінившись, дожили до нашого часу.

Гілочку на стежці нагадує знак «В'їзд заборонено».

Наконечник стріли – «Рухатися тільки в цьому напрямку».

А зігнуту назад гілочку – знак «Місце для розвороту».

Наступним кроком стало надання придорожнім спорудам конкретної форми, щоб виділити їх з навколишнього пейзажу. Із цією метою вздовж доріг почали ставити скульптури.

Такі скульптури – половецькі баби можна побачити в музеях Дніпра, Одеси, Харкова, Маріуполя. Після виникнення писемності на каменях стали робити написи, звичайно писали назву населеного пункту, до якого веде дорога. Перша у світі система дорожніх показників виникла у Давньому Римі в III ст. до н. е. (*Інтернет-джерело*).

Вправа 97. Розгляньте дорожні знаки, поясніть їх значення. Використовуючи всі способи дієслів, дайте знакам дієслівні назви.

Зразок: пішохідний перехід, перейшов (дійсний спосіб), переходи (наказовий спосіб), перейшов би (умовний спосіб).

Вправа 98. Запишіть дієслова у три колонки: 1) дійсного; 2) умовного; 3) наказового способу.

Заварила, запропонували б, просвистів би, заграйте, заіржав, виносить, залетіло б, оперуй, прошепоче, знесли б, погоріли б, закує, бережімо, проспівайте, залишив би, приборав би, заяснійте, помиймо, гомоніла б.

Ключ: підкресліть третю букву кожного слова. Утвореними з цих букв словами ви зможете продовжити вислів «Немовби сама природа підносить...».

Вправа 99. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть дієслова, а над кожним дієсловом позначте спосіб: д. – дійсний, у. – умовний, н. – наказовий. Усно поясніть свої позначення.

Зразок: *Звели* (н.) і нам коней запрягати (*І. Карпенко-Карий*).

1. Мудрість не буває багатослівною (*В. Брюгген*). 2. Мені баба казала, що я росту вві сні (*О. Довженко*). 3. Якби-то, думаю, якби не похилилися раби! То не стояло б над Невою оцих осквернених палат. Була б сестра, і був би брат, а то... (*Т. Шевченко*). 4. Іди пішки, Господь прийме твої труднощі і дасть тобі здоров'я (*І. Карпенко-Карий*). 5. Галино... Ти пробач мені (*Олесь Донченко*). 6. У хмільні смеркання мавки чорноброві ждатимуть твоєї ніжності й любові (*В. Симоненко*). 7. Ну, не питай, а йди й роби (*І. Франко*).

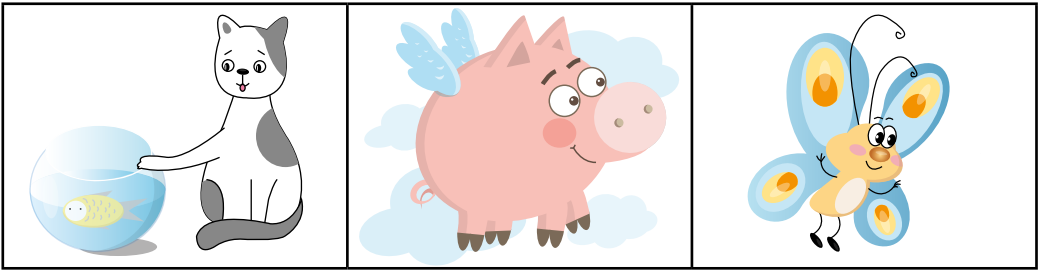
Вправа 100. Поміркуйте над змістом висловлювання Артура Шопенгауера «Здоров'я настільки переважає решту благ життя, що здоровий жебрак щасливіший за хворого короля». Запишіть свої міркування (вісім–десять речень), уживаючи дієслова дійсного, умовного та наказового способів.

§ 13. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ УМОВНОГО СПОСОБУ. ФОРМОВОРЧІ ЧАСТКИ *БИ, Б*

Вправа 101. Розгляньте малюнки й на їх основі доповніть прислів'я. З'ясуйте, якого способу дієслова вжиті в доповнених частинках. Дослідіть, як утворюється такий спосіб дієслова. За потреби зверніться до алгоритму, поданого після вправи.

1. ..., та у воду лізти боїться! 2. Якби свині¹ крила, то вона 3. Не гордився ...: сам учора гусінню був!

Частка **би (б)**, як правило, стоїть після дієслова, але може стояти й перед ним або бути віддаленою від нього кількома словами. Наприклад: *Де б вона не була, я знайду її* (Олесь Гончар).

Дієслова умовного способу в однині змінюються за родами, а в множині мають спільну для всіх трьох родів форму. При утворенні форм умовного способу від дієслів з основою інфінітива на приголосний спостерігаємо два явища:

а) кінцевий приголосний основи зберігається в усіх формах умовного способу, але суфікс **-в** у формі чоловічого роду не пишемо, порівн.: *біг-ти* і **біг би**, *бігла б*, *бігло б*, *бігли б*; *стриг-ти* і **стриг би**, *стригла б*, *стригло б*, *стригли б*;

б) кінцевий приголосний основи зникає в усіх формах умовного способу, а суфікс **-в** чи **-л-** долучаємо до усиченої основи на голосний, порівн.: *брес-ти* і **брів би**, *брела б*, *брело б*, *брели б*; *прясти* і **п्राєв би**, *п्राєла б*, *п्राєло б*, *п्राєли б*.

Форма минулого часу дієслова

+
частка **би (б)**

=

умовний спосіб дієслова

Читав + би = читав би.

Вправа 102. Спишіть речення. Підкресліть дієслівні форми умовного способу. Зверніть увагу на те, де розміщена частка **би (б)**, і поясніть, чого досягаємо таким розміщенням.

1. Прихилитися б у затінку до зеленої землі (*М. Стельмах*). 2. Я хотів би замкнути тебе в клітку золоту, щоб ніяке зло не сягало тебе (*Олесь Донченко*). 3. Що ж би ви вирішили? (*В. Китайгородська*). 4. Якби знала, що покине, була б не любила... (*Т. Шевченко*). 5. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну (*Леся Українка*). 6. Ходить квітець збуджено і дзвінко у моїй коханій стороні, я із ним пішов би по дібровах, наслухав би, як росте трава (*С. Будний*).

Вправа 103. Від дієслів утворіть родові та числові форми умовного способу. Прокоментуйте їх утворення (зміни, які відбулися в дієслівній основі і з часткою).

Бачити, везти, гризти, з'їсти, лізти, лягти, мести, могти, нести, пекти, повзти.

Вправа 104. Продовжте фрази, використовуючи дієслова умовного способу.

- Якби сьогодні був вихідний, то...
- Якби я був директором школи, то...
- Якби в мене був собака, то...
- Якби мені подарували слона, то...
- Якби я стала президенткою, то...
- Якби я була хлопцем, то...
- Якби я був дівчиною, то...
- Якби у мене була машина часу, то...
- Якби я мав/мала чарівну паличку, то...
- Якби я знав/знала мову тварин, то...
- Якби я умів/уміла літати, то...
- Якби я була поетесою, то...
- Якби я став мільйонером, то...
- Якби завтра була гарна погода, то...

Вправа 105. Запишіть у зошиті п'ять прислів'їв або приказок, виражених реченнями, що містять дієслова умовного способу. Виконайте мовний експеримент: ужиті в прислів'ях дієслова умовного способу замініть дієсловами дійсного або наказового способів. Чи змінився зміст прислів'я? Підготуйтеся презентувати результати свого дослідження в класі. Проілюструйте прислів'я власними або дібраними з інтернету ілюстраціями.

Вправа 106. Поміркуйте над змістом висловлювання Володимира Брюггена «Не помічає поразок той, хто перемагає себе щодня». Запишіть свої міркування (сім-вісім речень), уживаючи дієслова умовного способу.

Культура мовлення

	раніше	зараз
АРХАїзм	 піїт	 поет
ІСТОРИЗМ	 жорна	—
НЕОЛОГІЗМ	—	 принтер

§ 14. ТВОРЕННЯ ДІЄСЛІВ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ.

ФОРМОТВОРЧІ ЧАСТКИ ХАЙ, НЕХАЙ.

ЗНАК М'ЯКШЕННЯ Ь У ДІЄСЛОВАХ НАКАЗОВОГО СПОСОБУ

Вправа 107. Прочитайте вислови Матері Терези. Замість крапок доповніть їх мотиваційними настановами. Дієслова якого способу ви вживали в цих реченнях?

- Життя – це можливість. Скористайся нею!
- Життя – це краса. Захопися нею!
- Життя – це мрія. Здійсни її!
- Життя – це виклик. Прийми його!
- Життя – це обов’язок твій насущний. Виконай його!
- Життя – це багатство. ...!
- Життя – це надбання. ...!
- Життя – це любов. ...!
- Життя – це таємниця. ...!
- Життя – це вмістилище лиха. ...!
- Життя – це пісня. ...!
- Життя – це боротьба. ...!
- Життя – це удача. ...!
- Життя таке чудове – не змарнуй його!
- Це твоє життя. Виборюй його!

Наказовий спосіб дієслів має три форми: **2-гу особу однини, 1-шу особу множини і 2-гу особу множини**, – які вживаємо залежно від того, кому адресований наказ.

У наказовому способі дієслова мають такі закінчення:

Число	Особа	Під наголосом і після збігу приголосних		В інших випадках	
Однина	2-га (ти)	-и	<i>веди, говори</i>	, -ь	<i>клич, кинь</i>
Множина	1-ша (ми)	-імо	<i>ведімо, говорімо</i>	-мо, -ьмо	<i>кличмо, киньмо</i>
	2-га (ви)	-іть	<i>ведіть, говоріть</i>	-те, -ьте	<i>кличте, киньте</i>

Вправа 108. Запишіть дієслова у три колонки: 1) дійсного; 2) умовного; 3) наказового способу.

Зледачів, зрадй, змирився б, хотів би, сідайте, любить, збудуєш, здайте, знайомтесь, оволоділи б, зустріла б, думаймо, гинув.

Ключ: з других букв записаних у три колонки слів складіть і запишіть заклик. З’ясуйте спосіб дієслова, вжитого в ньому, визначте в дієслові закінчення, особу та число.

Вправа 109. Від дієслів утворіть усі можливі особові форми наказового способу й виділіть у них закінчення. Які слова викликали труднощі? Запам’ятайте ці слова у правильних формах.

Зразок: берегти – береж-и, береж-імо, береж-іть.

Берегти, брати, будувати, виправити, відсунути, в’язати, гнати, гонити, довозити, довезти, засипати, засипати, пливти.

Дієслова з постфіксом **-ся (-сь)** зберігають його у формах наказового способу. Наприклад: *збиратися – збирайся, збираймося, збирайтеся; зустрітись – зустрінься, зустріньмося, зустріньтесь; тішитись – тішся, тішмося, тіштесь*. Якщо основа дієслів наказового способу закінчується на **д, т, з, л, н**, то на письмі після цих літер ставимо знак м'якшення. Наприклад: *заходь, поміть, заморозь, посиль, кинь*.

У формах дієслів наказового способу з основою на губний, шиплячий приголосний і на **р** знак м'якшення не ставимо. Наприклад: *постав, позбав, насип, поклич, повір, перевір, довір*.

Дієслова наказового способу не мають часових форм.

Вправа 110. З'ясуйте, якій особі передається наказ дієслівними формами *хай (нехай) бере, везе, носить і хай (нехай) беруть, везуть,носять*. Чи можна передати наказ 1-й особі однини?

Вправа 111. Спишіть вірш Любові Забашти, підкресліть у ньому граматичні основи (підмет і присудок). З'ясуйте, якою частиною мови виражені присудки. Випишіть дієслова дійсного й наказового способів, визначте їх значення і граматичні ознаки. Поясніть вживання в дієсловах наказового способу знака м'якшення.

Я хочу жити просто, без прикрас,
без тих гучних банкетів і лахміття,
яке мені здається просто сміттям,
що полонило нерозумних нас.
Хай будуть книги й друзі при столі,
хай будуть пісня й мила вишиванка,
хай людські болі, радощі й жалі
заходять в хату з ранку і до ранку!

Не можна сплутувати близькі за звуковим складом форми: *бережемо* (тепер. час) і *бережімо* (наказовий спосіб). Найчастіше вони відрізняються одна від одної місцем наголосу: у формах теперішнього часу наголошеними можуть бути різні склади (*ходимо, біжимо*), у формі наказового способу – лише склад, до якого входить перший голосний звук закінчення (**-імо**): *ходімо, біжімо, скажімо*.

Форми наказового способу вживаються в реченнях, у яких немає підмета: *Юних днів, днів весни, не забудь!* (І. Франко). *Сідай, спочинь, та не барись, бо сонце, бачиш, вже сідає* (Олександр Олесь). У таких реченнях часто вживається звертання: *Встань, Богдане, встань, збудися, на свій нарід подивися* (Народна творчість). *Вічний художнику! Стань мені вчителем знову* (Л. Забашта).

Вправа 112. I. Послухайте текст, дайте йому назву, визначте тему й основну думку. II. Прочитайте текст, випишіть речення з дієсловами наказового способу, поясніть їх значення, творення форм наказового способу та правопис.

Як багато хочеться мені сказати про любов до ріки моєї рідної, ясної.

Підійдіть до берега. Подумайте. Станьте на пісочку коло самої води, лівою долонею торкніться води. Нехай тече вода далеко за пороги, сюди на низ до мене. Може, я побачу чи почую. Річко моя, життя моє, де ж я так і чому забарився, чого так пізно прийшов до твого берега, теплою і чистого? На твої ясні води, на урочисті зорі, що дивляться в тебе з неба? Люблю я воду твою животворящу. І береги твої чисті, і всіх людей простих, що трудяться на твоїх берегах. Кланяюсь тобі за ласку, за багатство, що дала ти моему серцю, за те, що, дивлячись на тебе, роблюсь я добрим, людяним і щасливим, що можу любити тебе все життя, річко моя, душа мого народу (О. Довженко).

Вправа 113. Спишіть речення, вставляючи в закінченнях слів наказового способу, де потрібно, знак м'якшення. Усно поясніть свій вибір.

I. 1. Глян.., моя дитино, через Україну, через нашу хату вже качки летять (М. Ткач). 2. Облиш.. забобони, обмий совість, а потім одягу, залиш.. усі хиби і підіймайся! (Г. Сковорода). 3. Кажу собі: «Не вір.. неправді!» (Г. Чубач). 4. Нехай гнет..ся лоза, а ти, дубе, кріпись, ти рости та рости, не хилис.., не кривис..! (С. Руданський). 5. Попри сірі будні ти кладеш на душу гарне слово «Буд..мо!» (М. Сом).

II. 1. На грубе слово не серд..ся, на ласкаве не здавайся. 2. Не вір.. усьому, що бачиш.., і половині того, що чуєш.. 3. У чужий черевик ноги не сун.. . 4. Не мил..ся, бо голитися не будеш.. . 5. Їж.., Мартине, мати ще підкине! 6. Не чван..ся званням, а пишайся знанням. 7. Сип.. із порожнього в пусте! 7. Удар.. лихом об землю! (Народна творчість).

Завжди замінійте нехарактерну для української мови конструкцію з дієсловом **давай, давайте**, якщо мовиться про спонукання до дії, на стилістично кращий варіант з використанням наказового способу дієслова або спонукальних часток.

РЕКОМЕНДОВАНО	НЕ РЕКОМЕНДОВАНО
<i>А ходімо щедрувати!</i>	<i>А давайте підемо щедрувати!</i>
<i>Голосуймо вже!</i>	<i>Давайте вже голосувати!</i>
<i>Нумо танцювати! Нумо до танцю!</i>	<i>А давай потанцюємо!</i>

Але: дієслово **давайте** вживається у прямому значенні, керуючи іменником: **Давайте** ваші зошити. *Якщо тебе ображатимуть, то сміливо давай відповідь.*

Вправа 114. Перекладіть українською мовою. Запишіть перекладені речення й підкресліть у них способів форми. Скороченнями *д., ум., н.* над дієсловом позначте спосіб. У дієсловах наказового способу визначте особу й число.

1. La început a fost Cuvântul... Timpul a măcinat pietrele, a tocit metalele, a șters majoritatea urmelor lăsate de omenire în copilărie sa. Și doar Cuvântul s-a păstrat (*Н. Дабіжса*).
2. Dacă ai pleca acum, ai ajunge la timp.
3. Aș dori să văd țara mea natală ca o floare.
4. Băiete, ascultă totdeauna de părinți (*І. Іонеску*).
5. La mine acolo, e frumos de tot: umbra deasă și răcoroasă, și apa aia care curge lin printre sălcii pletoase ... Să vii odată să vezi (*І. А. Братеску-Войнешти*).

Культура мовлення

АРХАЇЗМИ

ланіти

щоки

перст

палець

назва змінилася

одесную

праворуч

явище залишилося

§ 15. УЖИВАННЯ ОДИНИХ СПОСОБІВ ДІЄСЛІВ ЗАМІСТ ІНШИХ. УЖИВАННЯ ІНФІНІТИВА В ЗНАЧЕННІ РІЗНИХ СПОСОБІВ

Вправа 115. Спишіть речення. Підкресліть дієслова, з'ясуйте, яку інформацію вони передають. Чи всі дієслова вжиті у притаманному для них способі? Доведіть свою думку.

1. Зараз ти зачитуєш твір, а інші готують усну рецензію.
2. Зачинили б ви вікно: протяг!
3. А зараз відпочивати! Завтра буде нелегка робота.

Трапляється, що форми одного способу дієслова вживають у значенні іншого. Наприклад:

– форми 2-ї особи майбутнього часу дійсного способу можуть уживатися у значенні наказового способу за умови, що наказ не викликає заперечень: *Лагодь, сину, сани, відвезеш ялинку* (М. Коцюбинський);

– форми наказового способу можуть уживатися у значенні дійсного, коли йдеться про несподівану минулу дію: *Інші бігають, кричать, а ти вечеряти подай, посуд перемий...* (Панас Мирний);

– форми наказового способу можуть уживатися у значенні умовного способу: *Не було б нас, ніхто б тої науки й не нюхав* (За О. Довженком);

– неозначену форму дієслова у значенні наказового способу вживають для підкреслення категоричності: *Вирушити негайно!*

Такі заміни властиві розмовному та художньому стилям.

Вправа 116. Прочитайте речення. Випишіть лише те речення, у якому дієслово умовного способу вжито в значенні наказового. Зробіть його синтаксичний розбір.

1. Полетіла б я до тебе, та крилець не маю (*Маруся Чурай*). 2. Ніжну-ніжну, як подих биліни, я хотів би вам пісню сплести (*Олександр Олесь*). 3. Вже б покласти кінець всім незгодам і щоб кожен народ поважать (*П. Тичина*). 4. Я б хотів усі зірки, що над нами, перелити у зірку ясну (*В. Сосюра*). 5. Я б хотіла вродитись між гір, я б хотіла гуцулкою стати (*Л. Забашта*).

Вправа 117. Опрацюйте таблицю. Доберіть власні приклади до кожного правила.

Уживання дієслова в одному способі замість дієслів в іншому способі

№ з/п	Спосіб	Замість якого способу вживається	Приклади	Примітки
1	Дійсний (2-га ос. теп. або майб. часу доконаного виду)	Наказовий	<i>Підете до магазину і придбаєте книги.</i>	
2	Дійсний (мин. часу)	Наказовий	<i>Пішли додому!</i>	
3	Умовний	Наказовий	<i>Ти б, сину, мовчав</i> (І. Нечуй-Левицький).	Так висловлюються, коли хочуть пом'якшити тон наказу або висловити прохання, побажання, пораду.
4	Наказовий	Дійсний	<i>А хтось візьми та й пусти чутку, що то я написав того листа</i> (М. Стельмах).	
5	Наказовий	Умовний	<i>Прийди я вчасно, нічого б не сталося.</i>	
Уживання інфінітива				
6	Інфінітив	Наказовий	<i>Не курити!</i> <i>Перед уживанням виріб кип'ятити.</i>	
7		Умовний	<i>Піти б додому!</i> <i>Мені б книжку цікаву купити.</i>	Інфінітив уживається з часткою б (би) .

Вправа 118. Спишіть речення. Підкресліть дієслова відповідно до їх синтаксичної ролі в реченнях. Дослідіть, які способи дієслова ужито в значенні наказового. Яких відтінків надають вони наказові, прохання, побажання?

1. Після уроків ви готуетесь до тематичної контрольної роботи! А завтра після екскурсії повертаєтеся до школи і знову готуетесь! (*З розмови*).
2. Чи в простім конверті, чи по інтернету написав би, сину, з ким ти там і де ти (*В. Бровченко*).
3. Поспав би ще. Чого так рано? (*Григорій Тютюнник*).
4. Чи не продали б ви тієї ялинки, що росте у вашім садочку? (*М. Коцюбинський*).

Вправа 119. Прочитайте речення, усно визначте спосіб дієслів.

1. Хай будуть книги й друзі при столі, хай будуть пісня й мила вишиванка (*Л. Забашта*).
2. Душу й тіло ми положим за нашу свободу і покажем, що ми, браття, козацького роду (*П. Чубинський*).
3. А от без пісні, що співала мати, я навіть дня прожити би не зміг (*В. Вихрущ*).
4. Берімось краще до роботи, змагаймося за нове життя (*Леся Українка*).

Вправа 120. Складіть, запишіть і прочитайте в класі інструкцію (у діловому стилі) або гумористичне оповідання (у художньому стилі) на одну з тем: 1) прибирання класу (навчального кабінету) під час чергування; 2) підготовка команди до участі в шкільній грі КВК; 3) прикрашання шкільної актові зали до свята. У власному тексті використайте дієслова одного способу замість іншого.

Вправа 121. Спишіть речення, у яких вжито команди, які використовує українське військо. У значенні якого способу вжито дієслова в неозначеній формі? Визначте особу та число дієслів, ужитих у формі наказового способу. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації.

1. Відділення! В одну шеренгу шикуєсь!
2. Відставити!
3. Відділення!
- На перший і другий – розподілись!
4. Солдате Петренко, стій!
5. Сержанте Іванченко, вийти зі строю на п'ять кроків!
6. Стати до строю!
7. Іти в ногу!
8. На місці – стій!
9. Розпочати перевірку!
10. Вартовий! Прийняти пост!
11. Збільшити дистанцію!
12. Глуши двигун!
13. Скоротити крок!
14. Головні убори – одягнути!

Культура мовлення

Як правильно вживати семантично близькі дієслова **личити** і **годитися**

Личити найчастіше вживається в значенні «пасувати до зовнішності людини». Наприклад: «Вбрання... явно личило їй» (*Олесь Гончар*). Інше його значення – «пристойно, відповідно до становища, характеру чинити». «Та співцям співати личить, отже, ми почнем співати» (*Леся Українка*).

Іноді це слово використовують у застиглій формі 3-ї особи однини – у розумінні «як має бути», «як належить». «Він ішов мовчки, не поспішаючи, спокійно й поважно, як і личить хазяїнові Дніпрового берега» (*Олесь Донченко*). У значенні «як належить» літературна мова знає також слово **годитися**.

Останнім часом в усному мовленні й у художній літературі лексему **личити** стали використовувати частіше, ніж **годитися** (у спільному значенні), хоча в деяких контекстах краще було б ужити друге з них.

§ 16. ЧАСИ ДІЄСЛОВА. МИНУЛИЙ ЧАС. ЗМІНА ДІЄСЛІВ У МИНУЛОМУ ЧАСІ

Вправа 122. I. Прочитайте вірш Андрія М'ястківського, випишіть з нього дієслівні форми. II. Які з дієслівних форм належать до дійсного способу? Чому ви так вважаєте?

ПРО МОВИ

Горобчик говорить на ідиш,
по-польськи шепоче комиш:
– Коли до нас знову приїдеш?
– Коли у село прилетиш?

Вивчаю ці мови, то й чути,
як хтось повторяє слова.
Для того, щоб їх не забути,
нашіптує тихо трава.

Щось в кожному слові од музики,
і форма своя, і свій лад.
Коли я навчався румунської,
мені помагав виноград.

Словечко рече:

– Полюби мене

і словом новим доточи!..

– Російську я вчив з горобинами,
Болгарську з черешнями вчив.

Угорську порівнював з крилами,
що линуть, що плинуть, летять...
Природа всі мови осилила
при спалахах тихих багать.

Балакаю з травами вмитими,
зі мною говорять гаї.

Природа про світ говоритиме,
як щиро ти любиш її,
коли ти до неї із ласкою,
у серці не маючи зла...

Шепоче щось довго татарською
мені степова ковила.
Естонською каже щось чаечка,
злітаючи в небо своє...

Для мови, якої навчаюся,
підгунтям лиш рідна стає.

Дієслівні форми дійсного способу завжди називають реальну дію, яка відбувалася в минулому, відбувається тепер або відбудеться у майбутньому. Наприклад: *я працював, я працюю, я буду працювати;* я

радів, я радію, я радітиму. Отже, дійсний спосіб дієслів називає дію в минулому, теперішньому або майбутньому часі.

Дієслівні форми минулого часу називають дію, яка відбувалась чи відбулася до моменту повідомлення про неї. До дієслів у формі минулого часу можна поставити запитання *що робив?* або *що зробив?* Наприклад: 1. *Ніхто майстром враз не став* (Народна творчість). 2. *Ліс зустрів мене як друга...* (М. Рильський).

Дієслівні форми теперішнього часу називають дію, яка відбувається під час повідомлення про неї. До дієслів у формі теперішнього часу можна поставити запитання *що роблю?* *що робиш?* *що робить?* Наприклад: 1. *Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою; пливе човен по Дунаю один за водою* (Т. Шевченко). 2. *Земля – то човник. Хто пливе на ньому, той здалеку себе спостерігає* (М. Рачук).

Дієслівні форми майбутнього часу називають дію, яка відбуватиметься чи відбудеться після повідомлення про неї. До дієслів у формі майбутнього часу можна поставити запитання *що буду робити?* *що робитиму?* або *що зроблю?* Наприклад: 1. *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко). 2. *Живий ведмідь шкури ні за які гроші не продасть* (Народна творчість). 3. *У кутку відтихну, відлютю, намовчусь у темряві німій* (М. Вінграновський).

Дієслова дійсного способу змінюються у теперішньому та майбутньому часах за особами й числами, а в минулому часі – за родами (в однині) й числами.

Вправа 123. Розподіліть у три колонки дієслова: 1) минулого часу; 2) теперішнього часу; 3) майбутнього часу.

Входив, знає, утворювала, дарує, мовчала, з'єднує, знайшов, уміє, перелазив, читає, гнатиму, оздобив, буду ходити, зловлю, боротимусь, згадаю, побачу.

Ключ: підкресліть у кожному слові другу від початку букву і прочитайте початок речення: «..., той не вартий сучасного і не має майбутнього». Поясніть зміст розшифрованого вислову.

Вправа 124. Прочитайте уважно текст, доберіть до нього заголовки й усно поясніть, чому ви обрали саме його. Випишіть дієслова, вжиті в минулому часі, поставте до них запитання й запишіть дієслово-інфінітив, від якого ці особові форми утворилися.

Я глянув на небо, його обкладали грізні фіолетові хмари. За яром обізвався грім, а Люба налякано скрикнула.

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу, – то Ілля калачі розкидає.

– Аби ж калачі, а то громи і блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – занепокоїлась дівчина.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки.

Знову змигнула блискавка раз і вдруге; ліс і зверху, і зсередини про-світився недобрим блакитнавим вогнем, а грім гуркотів, як навіжений, неначе хотів обмолотити землю. Тепер і мені стало лячно (За М. Стель-махом).

Форми дієслів минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса **-в/-л-** і відповідних закінчень. Дієслова, які позначають дію, що мала початок і відбу(ва)лася **до моменту** мовлення про неї в минулому часі, змінюються за родами й числами (не змінюються за особами!).

Суфікс **-в** і нульове закінчення мають в однині дієслова чоловічого роду; суфікс **-л-** і закінчення **-а** – дієслова жіночого роду; **-л-** і закінчення **-о** – дієслова середнього роду, порівн.: *збира-ти* і *збира+в*, *збира+ла*, *збира+ло*.

Однина			Множина
чоловічий	жіночий	середній	
мав	ма-л-а	ма-л-о	ма-л-и
біг	біг-л-а	біг-л-о	біг-л-и

Вправа 125. Від наведених дієслів утворіть форми минулого часу чоловічого роду. Підкресліть у них голосні, які чергуються.

Везти, вести, вирости, допомогти, загребти, запрягти, злягти, лягти, могти, нести, пекти, рости, стерегти, текти.

Дієслова з основою інфінітива на приголосний у чоловічому роді втрачають суфікс **-в**, порівн.: *біг-ти* і *біг*, *бігла*, *бігло*; *вез-ти* і *віз*, *везла*, *везло*; *мог-ти* і *міг*, *могла*, *могло*. Однак у дієсловах з основою інфінітива на **с**, який чергується з приголосними **д**, **т** в основі теперішнього часу (порівн.: *вес-ти* і *вед-у*, *мес-ти* і *мет-у*), зникає кінцевий приголосний основи, а суфікс **-в/-л-** зберігається, порівн.: *вес-ти* і *вів*, *вела*, *вело*, *мес-ти* і *мів*, *мела*, *мело*.

Форми множини творяться від повної чи усіченої основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-** та закінчення **-и**: *збира-ти* і *зібра+ли*, *мес-ти* і *ме+ли*.

Кореневі **е**, **о**, **я** у закритому складі форм чоловічого роду переходять в **і**, порівн.: *везти* і *віз*, *рости* і *ріс*, *лягти* і *ліг*.

Вправа 126. І. Послухайте вірш Юрія Бедрика. Скільки мов знає автор? А скільки мов знаєте ви? Як і коли ви їх засвоїли? Свою відповідь сформулюйте за допомогою семи–десяти речень так, щоб у них були дієслова минулого часу.

Я пив з шести золотодзвонних чаш,
і ще не раз до них я повернуся.
Я мав на світі шість великих щасть –
до мов шести вустами доторкнувся.

Старослов'янська мова!
Древній мед
із присмаком легким води святої!
Ти здатна ще віднині й наперед
серця людські будить і непокоїть.

Латино, і тобою теж не раз
вуста запрагли хочеться наповнити.
Як ти дивно свіжо збереглась,
терпка гаряча кров биків жертовних!

Німецька мова!
Прохолодний вірш
з твердими кісточками стиглих вишень.
Тебе також мій дуже вдячний вірш
невславленою зовсім не залишить.

Французька!
Золоте мое вино
із славних виноградників тінистих.
У жилах підіймає кров воно
хвилями ясними душу чистить.

Румунська мова, гарна і струнка!
Для мене є в тобі своя святизна.
Твій смак для мене смаком молока
залишився із раннього дитинства.

О мова українська!
Ти – вода
з кринички, над якою гнуться верби,
холодна, і прозора, і проста,
а без води я вже давно помер би...

Запам'ятайте наголос у деяких дієсловах минулого часу: бр^ало, н^есл^о, пекл^о, стерегл^о, утекл^о, бр^ала, н^есл^а, пекл^а, стерегл^а, утекл^а, бр^али, н^есл^и, пекл^и, стерегл^и, утекл^и...

Культура мовлення

Упізнай фразеологізми

Брати ...
за роги

Як...
наплакав

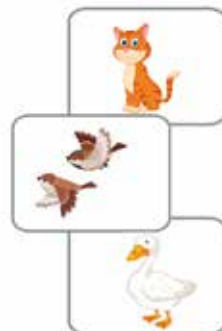
Як з ... вода

Крутиться
як ...
в колесі

Ганяється
за двома
...

Давати ...
дулі

§ 17. ТЕПЕРІШНІЙ І МАЙБУТНІЙ ЧАСИ ДІЄСЛОВА

Вправа 127. Пригадайте визначення теперішнього часу. Прочитайте уважно текст, знайдіть і выпишіть дієслова у формі теперішнього часу. З'ясуйте, які ще граматичні значення властиві цим дієсловом.

ВЕЛИКА ТАЇНА СЛІВ

Як відомо, взаємини з людьми можуть обмежуватися усмішкою, кивком голови та іншим жестом, але найчастіше – це привітання, а далі – жвава розмова або поважна бесіда. Якщо художники мислять образами, музиканти – звуками, учені – поняттями, то всі разом, а з ними й решта людства, послуговуються мовою, словом як основним засобом вияву наших думок. Зрозуміло, не можна навчитися думати, не вмючи говорити, і навпаки.

Що ж потрібно, аби оволодіти вмінням говорити? Знати мову – цього замало, треба ще усвідомлювати, як і про що розмовляти. Опанувати мистецтвом спілкування людство намагається здавна. На основі багатоговікового досвіду воно виробило основні правила бесіди. І кожне нове покоління вносить у правила свої особливості (За О. Корніякою).

Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду, тобто такі, до яких у початковій формі можна поставити запитання *що робити?* Наприклад: *думати – думаю, говорити – говорю, радити – раджу.*

Відмінювання дієслів теперішнього часу

Особа	Початкова форма			
	брати	думати	кришити	стояти
Однина				
1-ша (я)	бер-у	дума-ю	криш-у	сто-ю
2-га (ти)	бер-еш	дума-еш	криш-иш	сто-їш
3-тя (він, вона, воно)	бер-е	дума-е	криш-ить	сто-їть
Множина				
1-ша (ми)	бер-емо́	дума-емо	криш-имо	сто-їмо
2-га (ви)	бер-ете́	дума-ете	криш-ите	сто-їте
3-тя (вони)	бер-уть	дума-ють	криш-ають	сто-яють

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами й числами: *думаю – думаєш – думає, думаємо – думаєте – думають.*

Від дієслів доконаного виду, які відповідають на запитання *що зробити?*, можлива лише проста форма майбутнього часу, яка має таку саму систему відмінювання, як у теперішньому часі.

Вправа 128. Спишіть строфу із вірша Володимира Самійленка. Визначте часові форми кожного з дієслів. Укажіть у строфі антоніми й синоніми. До якої групи слів належить слово *глас*? Що треба змінити в наведеній строфі для того, щоб забезпечити точність рими 1-го і 3-го рядків? Зробіть синтаксичний розбір речення (підкресліть головні і другорядні члени речення).

Не вмере поезія, не згине творчість духа,
поки живе земля, поки на ній живуть;
поки природи глас людина серцем слуха,
клопоти крамарські її ще не заб'ють.

Вправа 129. I. Прочитайте вірш Юрія Рибчинського, поясніть розділові знаки, вжиті в ньому. Випишіть з вірша дієслова теперішнього часу, визначте їх вид. Позначте закінчення, з'ясуйте особу та число виписаних дієслів. **II.** Дієслова якого ще часу є в тексті. Наведіть приклади.

Мова, наша мова –
мова кольорова,
в ній гроза травнева
й тиша вечорова.

Мова, наша мова –
літ минучих повість,
вічно юна мудрість,
сива наша совість.

Мова, наша мова –
мрійнику – жар-птиця,
грішнику – спокута,
спраглому – криниця.

А для мене, мово,
ти мов сине море,
у якому тоне
і печаль, і горе.

Мова, наша мова –
пісня стоголоса,
нею мріють весни,
нею плаче осінь.

Нею марять зими,
нею кличе літо.
В ній криваві рими
й сльози Заповіту.

Я без тебе, мово,
без зерна полова,
соняшник без сонця,
без птахів діброва.

Як вогонь у серці,
я несу в майбутнє
невгасиму мову,
слово незабутнє.

Вправа 130. Прочитайте текст, випишіть із нього дієслова, визначте їх граматичні категорії. Виписані дієслова теперішнього часу провідмінійте за особами й числами, позначте в них закінчення. Поясніть значення виділених слів.

Чи чув ти слово «графіка»? Це, мабуть, один з найпоширеніших видів мистецтва.

Графіка тебе оточує скрізь. Це – ілюстрації в книгах, газетах, журналах, плакати, різноманітні промислові етикетки, дипломи, грамоти, поштові марки.

Графічне зображення можна виконати різними матеріалами: олівцем, тушшю, спеціально приготовленою вуглиною, акварельними й гуашевими фарбами. Характерними особливостями його є штрих, лінія, контраст чорного та білого, але **графюра** може також бути кольоровою та навіть різнокольоровою, наприклад, ілюстрація до книжки.

Один із видів графіки – граюра. Художник наносить зображення, вирізаючи його на дерев'яній дошці, металевій пластині або лінолеумі. Відбитки з них називаються гравюрою та **естампом** (З журналу).

Г. Якутович. Аркан

Вправа 131. Утворіть від дієслів форми теперішнього чи простого майбутнього часу. Поясніть, чим зумовлена можливість утворення тієї чи іншої форми.

Атакувати, вигоїти, загітувати, крикнути, кричати, надолужити, нести, скроїти, запам'ятати, здогадуватися.

В українській мові дієслово має **три форми майбутнього часу: просту**, яку творимо **тільки** від дієслів **доконаного** виду (*сказати – скажу, скажеш...*); **складну** (*казати – казатиму, казатимеш...*) і **складену** (*казати – буду казати, будеш казати...*).

Складну і складену форми майбутнього часу творимо тільки від дієслів недоконаного виду.

Складну форму майбутнього часу творимо від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням особових форм дієслова **(й)няти** (залишок архаїчного дієслова) **-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть**.

Складену форму майбутнього часу творимо від інфінітива відмінюваного дієслова долученням до нього форми майбутнього часу дієслова **бути**.

Вправа 132. З-поміж дієслів оберіть такі, від яких можна утворити **складну і складену** форми майбутнього часу, утворіть ці форми. Окремо випишіть дієслова, від яких такі форми не творяться, усно поясніть чому.

Аналізувати, вигадати, визнавати, гризти, глянути, допомагати, досягнути, зимувати, змити, кинути, косити, переписувати, випрати, гніздитися, втекти.

Вправа 133. I. Прочитайте уривок з поезії Леся Українки «Contra spem spero!». Знайдіть у ньому дієслова дійсного способу майбутнього часу. Поясніть, які це форми. II. Що навіяло письменниці такий настрій? Як вона передає свій оптимізм?

Я на вбогім сумнім перелозі*
буду сіять барвисті квітки,
буду сіять квітки на морозі,
буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
та кора льодовая, міцна,
може, квіти зійдуть, і настане
ще й для мене весела весна.

*В. Барінова-Кулеба. Леся Українка
та Ольга Кобилянська*

§ 18. ДІЄСЛОВА І ТА ІІ ДІЄВІДМІН. БУКВИ **Е, И** В ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ І ТА ІІ ДІЄВІДМІН

Вправа 134. Прочитайте текст, випишіть з нього дієслова теперішнього часу, які вжиті у 3-й особі множини (вони), виділіть у них закінчення. Чи в усіх виписаних дієсловах однакові закінчення? Чому?

ЦЕ ЦІКАВО ЗНАТИ

Українські коти нявкають, а не м'явкають. Свині рохкають. Поросята кувікають. Гуси не гоготять, а гелготять, терготять, гегають чи джеркотять. Качки не крякають, а кахкають. Крякають у нас ворони (і каркають теж).

Кури кудкудакають. Наш соловейко тьохкає, сороки скрекочуть. Горобці цвірінькають, жайворонки, ластівки, щиглі щебечуть. Їжаки чмихають. Коні іржуть і форкають. Жаби квакають і кумкають. Великі собаки гавкають, а цуцики дзявкають (як і лисиці)... *(Інтернет-джерело)*.

* *Переліг* – заросле травою поле, яке свідомо не обробляють кілька років для відновлення родючості ґрунту.

За особовими закінченнями теперішнього і простої форми майбутнього часів дієслова поділяємо на дві дієвідміни. Належність дієслова до I чи II дієвідміни прийнято визначати за формою 3-ї особи множини.

До I дієвідміни (conjugarea întâia) належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-уть (-ють)**. Наприклад: *знати – жен-уть, колоти – кол-ють, кувати – ку-ють; вигнати – вижен-уть, відколоти – відкол-ють, здати – здад-уть, написати – напиш-уть, сказати – скаж-уть*.

До II дієвідміни (conjugarea a doua) належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-ать (-ять)**. Наприклад: *бачити – бач-ать, побачити – побач-ать, кроїти – кро-ять; похвалити – похвал-ять, зріднитися – зрідн-яться*.

Вправа 135. Розподіліть у дві колонки дієслова I та II дієвідмін.

Зберуть, несете, зносять, узагальнюємо, непокоїться, зміниться, стережеш, шарудить, спинимо, красується, клеїш, порадите, думаеш, здається, здійснимо, падають, бачать.

Ключ: із других букв записаних у дві колонки слів запишіть прислів'я. Поясніть зміст розшифрованого вислову.

Вправа 136. Визначте вид, спосіб, час і дієвідміну дієслів *писати, прочитати, передбачити, склеїти*. Провідмініайте ці дієслова, виділяючи закінчення. Якими елементами своєї форми крім закінчень 3-ї особи множини ці дієслова відрізняються?

Визначити дієвідміну можна і за голосними, що є в особових закінченнях дієслів теперішнього і простої форми майбутнього часу. Дієслова I дієвідміни мають у закінченнях 2-ї і 3-ї особи однини та 1-ї і 2-ї особи множини голосні **е (є)**, а дієслова II дієвідміни – голосні **и (і)**.

Вправа 137. Накресліть у зошиті таку таблицю й заповніть її порожні клітинки.

Особа	Початкова форма		Дієвідміна		Початкова форма	
	писати	прочитати	I	II	передбачити	склеїти
Однина						
1-ша	пиш-у	прочита-ю	у(-ю)	-у(-ю)	передбач-у	скле-ю
2-га	пиш-еш	прочита-еш	-е(-е)	-и(-ї)	передбач-иш	скле-їш
3-тя						
Множина						
1-ша						
2-га						
3-тя						

Вправа 138. Поставте дієслова у формі 2-ї особи однини (*ти*), розподіліть утворені слова у дві колонки: 1) дієслова, у яких у закінченнях пишемо **е, є** (I дієвідміна); 2) дієслова, у яких у закінченнях пишемо **и, ї** (II дієвідміна).

Будувати, гомоніти, блищати, згадувати, брати, наклеїти, блимати, кричати, мітити, знаходити, в'янути, грати, мріяти.

Ключ: підкресліть у кожному слові третю від початку букву. Із позначених букв запишіть ім'я дівчини та ім'я хлопця.

Вправа 139. Спишіть речення, знайдіть дієслова дійсного способу, випишіть форми теперішнього та простого майбутнього часів, відділяючи закінчення. Визначте вид, час, число, особу і дієвідміну дієслова та підкресліть голосний, що є показником дієвідміни.

1. Паровози кричать! Паровози гудуть. Крізь серця цокотять паровози (*М. Вінграновський*). 2. Віддайте мені мову, якою мій народ мене благословив (*Л. Костенко*). 3. «І між святими буває сварка, – не гнівається дядько. – Послухаємо, що скажуть про це люди» (*М. Стельмах*). 4. А на нас, як не кажи, Європа дивиться (*Олесь Гончар*). 5. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться (*М. Коцюбинський*). 6. Чи то сиджу, чи то гуляю, все співаю, все співаю. Уже забула говорити... (*Т. Шевченко*).

Вправа 140. I. Прочитайте текст, випишіть з нього окремо дієслова I та II дієвідмін, письмово доведіть, що ви зробили правильний вибір. **II.** Визначте в тексті тему та основну думку. Розкажіть, як у вашому місті чи селі вирішують проблему з сміттєзвалищами.

УПАКУВАННЯ ТА ВІДХОДИ

В Україні проблема утилізації відходів упакування почала загострюватися наприкінці 90-х років ХХ століття. Відтоді дедалі очевиднішим стає екологічний аспект проблеми споживацтва. Настанова сучасної системи реалізації товарів – продати все та якомога більше в упакованому вигляді.

Упакування вже давно перестало бути просто способом фасування та збереження продуктів. Зараз це атрибут, який часто є важливішим за сам товар. Тепер український споживач, як і західний, несе з магазину чи супермаркету купу всілякого майбутнього непотребу, з тією лише різницею, що українці ще погано ознайомлені з правилами поводження з відходами (наприклад, сортування відходів).

Поки що ми ставимося до природи як до звалища, здатного прийняти будь-який мотлох. Щоб переконатися в цьому, достатньо пройтися

берегами річок, особливо малих, або побувати у приміських лісах. Звичайним видовищем стали смітєзвалища навколо людських поселень: що більше місто, то більше звалище. Смітники вражають марнотратством. Інколи з'ясується, що лише 20 % вмісту сміття, вивезеного на смітєзвалище, можна назвати відходами. Решта – корисні, але викинуті предмети (*З посібника серії «Зелений пакет»*).

Вправа 141. Розгляньте схему й на її основі напишіть власне висловлення «Від чого залежить здоров'я людини». У тексті підкресліть дієслова відповідно до їх синтаксичної ролі та визначте їх дієвідміну.

§ 19. ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ ОСОБОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВ, У ТОМУ ЧИСЛІ З ЧЕРГУВАННЯМ КІНЦЕВОГО ПРИГОЛОСНОГО. ПРАВОПИС *-ТЬСЯ, -ШСЯ* В КІНЦІ ДІЄСЛІВ

Вправа 142. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми 2-ї особи однини і множини теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть голосні у закінченнях. Яке явище ви помітили в коренях слів при утворенні особових форм часу?

Бачити, бігти, вірити, гнати, дорожити, змолоти, казати, побороти, розколоти, сповістити, хотіти.

Чергування звуків у формах теперішнього і простого майбутнього часів

При утворенні форм теперішнього і простого майбутнього часів у багатьох дієсловах обох дієвідмін можливе чергування приголосних.

У дієсловах I дієвідміни спостерігаються чергування приголосних, які зберігаються в усіх формах однини і множини. Наприклад:

г-ж: *берегти – бережу, бережеш ... бережуть;*

к-ч: *пекти – печу, печеш ... печуть;*

х-ш: *колихати – колишу, колишеш ... колишуть;*

з-ж: *казати – кажу, кажеш ... кажуть;*

с-ш: *писати – пишу, пишеш ... пишуть;*

т-ч: *хотіти – хочу, хочеш ... хочуть;*

ск-щ: *полоскати – полощу, полощеш ... полощуть;*

ст-щ: *свистати – свищу, свищеш ... свищуть.*

У дієсловах II дієвідміни відбуваються чергування двох типів. Перший тип спостерігається лише в 1-й особі однини. Наприклад:

д-дж: *водити – воджу, водиш ... водять;*

з-ж: *возити – возжу, возиш ... возять;*

с-ш: *косити – кошу, косиш ... косять;*

т-ч: *тратити – трачу, тратиш ... тратять;*

зд-ждж: *їздити – їжджу, їздиш ... їздять;*

ст-щ: *хрестити – хрещу, хрестиш ... хрестять.*

Другий тип спостерігається в 1-й особі однини та у 3-й особі множини. Наприклад:

б-бл: *робити – роблю, робиш ... роблять;*

в-вл: *ловити – ловлю, ловиш ... ловлять;*

м-мл: *ломити – ломлю, ломиш ... ломлять;*

п-пл: *купити – куплю, купиш ... куплять;*

ф-фл: *графити – графлю, графиш ... графлять.*

Вправа 143. I. Запишіть дієслова у формах 1-ї особи однини та 3-ї особи множини. З'ясуйте, які з дієслів у формах теперішнього чи простого майбутнього часу засвідчують чергування приголосних. II. Згрупуйте дієслова за дієвідмінами й поясніть особливості чергування приголосних у I та II дієвідмінах.

Абстрагувати, викривити, відрізати, вкусити, дихати, застерегти, кликати, освітити, платити, подробити, приїздити, простити, розломити, скріпити, ходити.

Вправа 144. Спійшіть текст, розкривши дужки й поставивши дієслова в потрібній формі. Встановіть і позначте над кожним дієсловом його дієвідміну, усно поясніть написання закінчень.

(Виснути) небо синє,
синє, та не те!
(Світити), та не (гріти)
сонце золоте.

Темная діброва
стихла і (мовчати),
листя пожовтіле
з дерева (летіти).

Хоч би де замріла
квіточка одна;
тільки й (червоніти),
що горобина.

Здалека під небом,
в вирій летючи,
голосно (курликати)
журавлів ключі.

Я. Щоголів

Вправа 145. З'ясуйте, якими стравами славиться ваш край. Чи до смаку вам така їжа? Розкажіть, яка улюблена страва вашої родини? Провідмінійте дієслово **їсти** у теперішньому часі, звірте свою відповідь із теоретичним матеріалом, поданим після вправи.

За окремим зразком відмінюємо у теперішньому і простому майбутньому часі дієслова *дати*, *їсти*, *повідати* та похідні від них префіксальні утворення *віддати*, *з'їсти*, *розповідати*.

Відмінювання дієслів *дати*, *їсти*, *розповідати*

Особа	Однина		
	1-ша	дам	їм
2-га	даси	їси	розповіси
3-тя	дасть	їсть	розповість
Множина			
1-ша	дамо	їмо	розповімо
2-га	дасте	їсте	розповісте
3-тя	дадуть	їдять	розповідять

Вправа 146. Від наведених дієслів утворіть форми 2-ї особи однини і 3-ї особи множини.

Виїсти, відповісті, додати, задати, з'їсти, оповісті, передати, поїсти, продати.

Наявність у дієсловах постфікса **-ся (-сь)** не впливає на зміну дієслова за зразком I чи II дієвідміни. Але в дієсловах I дієвідміни у 3-й особі однини перед **-ся** в закінченні з'являється **-ть**, порівн.: *бережу – бережуся, бережеш – бережешся, береже – бережеться, бережемо – бережемось, бережете – бережетесь, березуть – березуться; бачу – бачуся, бачиш – бачишся, бачить – бачиться, бачимо – бачимось.*

Вправа 147. I. Послухайте текст. Поясніть, якою тональністю передають свої думки персонажі. II. З'ясуйте, про яку орфограму в ньому розповідається. Пригадайте правила. Наведіть приклади дієслова з цією орфограмою.

ЛІНГВІСТИЧНА КАЗКА

М'який знак часто вихвалявся:

– Я такий м'який, такий добрий. Зі мною радісно і приємно усім. Буває Приголосний такий твердий, такий сердитий, а варто стати мені з ним поруч, як він одразу ж пом'якшується.

– Киш, хвалько, – зашипіли Шиплячі. – М'який! Добрий! Та ти жодного звука передати не можеш. Ти всього-на-всього знак! – І Шиплячі зневажливо зашипіли знову.

– Краще не передавати жодного звука, ніж так шипіти, як ви, злючки-колючки! – вигукнув з обуренням М'який знак. І відтоді ніколи не ставав після Шиплячих.

Вправа 148. Спишіть речення. Поставте, де потрібно, знак м'якшення. Визначте синтаксичну роль дієслів.

1. Євангеліє перекладає..ся як Благая вість, тобто позитивна інформація (*З журналу*). 2. Довге свято перетворює..ся на будні (*В. Брюгген*). 3. Коли народ усім своїм життям присягся діло праве боронит.., його ніяким не розбит.. громом і жодним океаном не залит.. (*М. Рильський*). 4. Піску, кажут.., менше на всій землі, ніж зірочок тих у якій-небудь частині неба (*Панас Мирний*). 5. Пливучи за течією, не кажи, що борешся з вітром (*В. Брюгген*).

Вправа 149. Перекладіть і запишіть текст українською мовою, підкресліть дієслова, над ними позначте дієвідміну. Усно визначте вид, спосіб, час, особу та число дієслів. Проаналізуйте, чи відбувається в дієсловах чергування приголосних і чи є орфограма «Написання знака м'якшення».

DE CE NU SE CUVINE SĂ-ȚI SCRII NUMELE PE PEREȚI

Numele este un lucru foarte important. Trebuie să-ți prețuiești numele, căci el îți este dat nu pentru a-l azvârli de colo-colo. Desenăți eun tablou și atunci vă veți putea iscăli pe el. Faceți o statuie frumoasă, iar pe pedestalul ei numele vostru își va afla locul cel mai potrivit. Inventăți o mașină nouă și atunci aveți tot dreptul să-i dați numele vostru. Numai oamenii care nu știu să facă nimic se iscălesc pe toate gardurile și pereții, pentru că n-au pe ce să și-l pună... (*Дж. Родарі*).

Вправа 150. I. Прочитайте текст, знайдіть у ньому дієслова. Які з них можуть бути прикладами до теми цього параграфа? Доведіть свою думку. **II.** Поміркуйте, яке значення мало введення власної валюти для незалежної України. Розгляньте малюнок до тексту. Хто зображений на українських грошах? Розкажіть про заслуги перед Україною людей, які зображені на купюрах.

На гривневих купюрах зображені з певним задумом відомі історичні постаті. Коли складали характеристику національній валюті, то вирішили: зображені на банкнотах особистості та пам'ятки культури закарбуються у свідомості всіх українців. Так гроші стали своєрідним коротким підручником історії України. Хоч-не-хоч – а щодня на них дивишся. Правда, не на всі купюри...

25 червня 2019 року прес-служба НБУ повідомила про введення купюри номіналом 1000 гривень з 25 жовтня 2019 року. На лицьовій стороні нової банкноти зображено портрет Володимира Вернадського. На зворотній стороні надруковано зображення будівлі Президії Національної академії наук України.

Вправа 151. Прочитайте й запитайте в батьків або ще в когось зі старших, чи має рацію поетеса Оксана Івасюк. А яка ваша думка про щире ставлення, доброзичливість, готовність допомогти одне одному в нашому суспільстві? Проаналізуйте дієслова (відповідно до змісту параграфа), які ви використали при відповіді на запитання.

Собі зізнаємось нині, земляки, –
хоч маємо машини і мобіли:
ті предки, що носили кирзаки,
щиріше свого ближнього любили.

Вправа 152. Спишіть речення, замінюючи форми майбутнього часу формами минулого. Визначте вивчені морфологічні ознаки дієслів.

Ясним дивоцвітом заповниться голова творця пісні, коли він тихого пізнього вечора торкнеться пальцями клавішів рояля і з них злинуть звуки (І. Цюпа).

Вживання одних способів і часів дієслів замість інших

Дієслова в теперішньому і в простій формі майбутнього часу доконаного виду можна вживати замість дієслів минулого часу: *Іду я вчора вулицею й несподівано зустрічаю шкільного товариша, якого не бачив*

десь із десять років. Теперішній час за такого вживання служить засобом «унаочнення», наближення описуваних подій до адресата (вживаємо здебільшого в усному мовленні та в художній літературі).

Майбутній час може передавати несподівану, раптову дію, що вже відбулася: *Раптом щось як задзвенить!*

Дієслова теперішнього або минулого часу доконаного виду іноді вживаємо замість майбутнього: *Завтра ми їдемо на екскурсію. Я пішов до школи: там буде цікавий вечір.* Таке вживання властиве розмовному мовленню, воно підкреслює впевненість у тім, що дія відбудеться.

Культура мовлення

§ 20. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА. РОЗБІР ДІЄСЛОВА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 153. Спишіть речення. Підкресліть дієслова, що мають форму теперішнього часу, і визначте особу цих дієслів. Чи всі ці дієслова в тексті пов'язані за змістом з іменником?

Летим. Дивлюсь, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (*Т. Шевченко*).

Не всі дієслова у теперішньому чи простому майбутньому часі мають значення особи. Таким є і дієслово *світає*. Воно означає дію, не пов'язану з дійовою особою. Дієслово, яке означає дію чи стан, не пов'язані з дійовою особою – підметом, називаємо **безособовим** (verbul impersonal). Наприклад: *вечоріє, смеркає, темніє, кортить, щастить*.

Безособові дієслова означають:

- явища природи: *смеркає, сутеніє, темніє, сніжить, дощить, розвидняється*;
- фізичний чи психічний стан людини: *мариться, кортить, спить, хочеться, манить, мріється*;
- незалежність явища від особи: *таланить, щастить*.

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами й родами. Їм властиві тільки неозначена форма та форми, які зовні нагадують 3-тю особу однини теперішнього часу (порівн.: *вечоріє* – і *старіє* (дуб), *кортить* – і *світить* (місяць)) і майбутнього (порівн.: *поцастить* – і *полетить* (листок), *світатиме* (вічно) – і *співатиме* (мама)); середнього роду минулого часу та умовного способу (порівн.: *закортіло* – і *заболіло*, *вечоріло б* – і *почорніло б*).

Вправа 154. Спишіть речення. Підкресліть безособові дієслова.

1. Не замело? Не замете (*М. Вінграновський*). 2. І світає, і смеркає, день Божий минає (*Т. Шевченко*). 3. Смеркалося... огонь огнем кругом запалало, – аж злякався я... (*Т. Шевченко*). 4. І не спиться, й не сидиться, і сон мене не бере (*Народна творчість*). 5. Зустрітися ще раз їм хочеться (*З журналу*). 6. Назустріч зривався сніг і колов голками обличчя. Швидко вечоріло (*Олесь Донченко*).

Безособове дієслово **ніколи** не поєднується з підметом.

Деякі дієслова можна вживати то як безособові, то як особові. Наприклад: *Під лопаткою коле.* – *Правда очі коле.*

Вправа 155. Від дієслів утворіть безособові форми теперішнього та майбутнього часів. Чотири дієслова введіть у речення й запишіть їх.

Кортіти, мрячити, поночіти, розвиднятися, сутеніти, таланити, форту-
нити, хотітися, щастити.

Вправа 156. Спишіть речення, вставте пропущені букви, поясніть орфограми. Підкресліть у тексті безособові дієслова прямою лінією, а особові – хвилястою.

1. Мене щос.. с..огодні морозит.. . 2. Дідус.. морозит.. навіт.. сливи.
3. За комір т..че. 4. Річка т..че. 5. Уже третій день л..е. 6. Пахне смал..-
ним. 7. Звідкис.. димом н..се. 8. Вес.. день снігом м..те. 9. А хто воду н..се?
10. Пахне прілим листям. 11. У вухах шумит.. . 12. Пахне троянда. 13. За-
пахло м..ятою. 14. Тебе аж сюди зан..сло? 15. І сліди снігом зан..сло.
16. Уже рік, як води у ставку не стало.

Вправа 157. Перекладіть речення українською мовою, запишіть їх. Підкресліть у перекладі українською мовою безособові дієслова. Охарактеризуйте особливості цих слів в обидвох мовах.

1. Acum se înserează devreme. 2. Iarna ninge aproape zilnic. 3. Astăzi plo-
uă toată ziua. 4. Toamna se luminează târziu. 5. Când fulgeră atunci și tună.

Вправа 158. Складіть речення з дієсловами *залити*, *темніти*, *трусити* так, щоб в одному випадку вони були вжиті як безособові, а в іншому – як особові.

Вправа 159. Створіть короткий текст-опис наближення дощового вечора: *смеркає*, *сутеніє*, *вечоріє*, *дощить*, *блискає*.

Вправа 160. Розгляньте ментальну карту «Дієслово». На її основі повторіть усе, що вивчили про дієслово.

Схема розбору дієслова як частини мови (Морфологічний розбір дієслова)

1. Слово в тексті.	7. Час.
2. Частина мови.	8. Число.
3. Початкова форма (інфінітив).	9. Особа чи рід.
4. Вид.	10. Дієвідміна.
5. Перехідне чи неперехідне.	11. Синтаксична роль.
6. Спосіб.	12. Орфограма.

Зразок усного розбору

Чого ти так засумував, Василю? (Ю. Федькович).

Засумував – дієслово, початкова форма *засумувати*, доконалий вид, неперехідне, дійсний спосіб, минулий час, однина, чоловічий рід, I дієвідміна, у реченні виконує роль присудка. Пишемо як вимовляємо.

Зразок письмового розбору

Засумував – дієсл., *засумувати*, док. вид, неперех., дійсн. сп., мин. час, одн., чол. р., I дієвідм., присудок.

Вправа 161. Прочитайте текст. Знайдіть і випишіть по одному дієслову усіх способів, розберіть їх як частину мови.

«Україна протягом усієї своєї багатотисячної історії була й нині є не лише «кузнею народів», а й фабрикою талантів як у сфері природничих наук, так і в гуманітарній царині», – писав Василь Хитрук. Чи взявся б хтось із юних скласти список усіх наших талантів? Нумо ж! Беріться до справи! Гордімося не абстрактно, а з іменами! (*З журналу*).

Вправа 162. Доберіть антоніми до дієслів *будувати*, *збільшувати*, *радіти*. Антоніми *смеркати* і *світати* введіть у речення. Чим відрізняються ці дві назви стану природи? Зробіть повний морфологічний розбір дієслів.

Вправа 163. Послухайте вірш Миколи Вінграновського. На основі пейзажу, описаного поетом, і пейзажу, зображеного на репродукції, створіть власний опис природи (дев'ять-десять речень). Використайте дієслова доконаного й недоконаного видів, усіх трьох часів, інфінітиви, безособові дієслова.

На синю синь води лягла від хмари тінь,
посумувала хмара за собою.

До вечора іде, холонучи, теплінь
і тулиться до каменя щокою.

Складались два крила, вже поночі, під лист,
туман тулився при долоні вогко.

Щось далечі було... терново світ наливсь...
Земля і Місяць вдвох дивились око в око...

Стопа в стопу ступав за родом рід.
Лопата за лопатою ступала.

Над морем скелями ішов за глодом глід,
за серцем серце йшло неперестало.

Лиш я незчувсь, як стихилась хода,
як простелився вітер за плечима,
і на слова мої дивилася вода
кленовими осінніми очима.

І. Беклемішева. Тиша

Вправа 164. Напишіть у початковій формі дієслова, які ви вживаєте під час роботи з комп'ютером. Чи українські ці слова (чи українські у них корені)? У чому особливість «мови комп'ютерників»?

Вправа 165. Знайдіть в інтернеті два тексти – художній і технічний. Виділіть 20 рядків. Виокремте дієслова, які називають дію та які називають стан предмета. Які дієслова в якому тексті переважають? Повідомте результати своїх спостережень у класі.

Культура мовлення

Крутитися,
як муха в окропі

Вертітися,
наче в'юн в ополонці

Крутитися,
як посолений в'юн

Крутитися,
як дзиґа

Серце з перцем

Кажуть про людину з
непокірним, норовистим,
запальним характером

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Яку частину мови називаємо дієсловом?
2. Що таке неозначена форма дієслова й чому її так називаємо?
3. Що є формальною ознакою неозначеної форми дієслова?
4. Що спільного в дієслів *прочитати, прочитаю, прочитаний, прочитавши, прочитано*? Чим вони відрізняються?
5. Яким граматичним і лексико-граматичним значенням відрізняються дієслова *бачити* і *побачити*, *казати* і *сказати*, *стукати* і *стукнути*?
6. За допомогою яких префіксів творимо дієслова доконаного виду?
7. Яка відмінність у значенні дієслів *дійсного, умовного* та *наказового способів*?
8. Як змінюються дієслова?
9. Дієслова якого способу мають значення теперішнього, минулого й майбутнього часів?
10. Дієслова якого виду й чому вживаємо лише у формах минулого і майбутнього часів?
11. Що покладено в основу поділу дієслів на дієвідміни? Як визначити дієвідміну дієслова?
12. Чому деякі дієслова називаємо безособовими? Що вони можуть означати?

Наведіть приклади до відповіді на кожне запитання. Оцініть кожну свою відповідь в 1 бал і поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ДІЄСЛОВО»

1. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (можна у формі таблиці).
2. Поедняйте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінюється від цього значення дії.
3. Ви не помітили, що старенька сусідка несе важку сумку. Похашцем привіталися й побігли додому. За мить подумали, що вчинили нечемно. Як вийдете з такої ситуації?
4. Обміркуйте ситуацію: ви йдете на залізничний вокзал зустрічати маму (сестру, друга). Уявіть свої дії й розкажіть про них.
5. Прочитайте в інтернеті новини дня. Випишіть дієслова, вжиті в цих текстах. Які форми дієслів (інфінітив, дійсного способу, якого часу, особові, безособові чи інші) переважають і чому?
6. Який настрій створює Василь Симоненко, вживаючи виділені дієслова?

Світе мій, гучний, мільйоннокий,
пристрасний, збурунений, німий,
ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
дай мені свій простір і неспокій
сонцем душу жадібну зігрій.

1. Роздратування.
2. Стривоженість.
3. Урочистий настрій.

Оцініть кожну відповідь у 2 бали й поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ

I варіант

Грівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієслово належить до службових частин мови.

Так чи ні.

2. Дієслово має чотири дієвідміни.

Так чи ні.

3. Дійсний спосіб виражає реальну дію у теперішньому, минулому й майбутньому часах.

Так чи ні.

4. Дієслова умовного способу змінюються за особами.

Так чи ні.

5. Дієслово майбутнього часу має три форми.
Так чи ні.
6. Дієслово у реченні виступає тільки присудком.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Усі слова I дієвідміни у рядку

- А гнати, бачити, кричати
- Б лити, сіяти, зійти
- В ясніти, губити, писати
- Г зробити, спішити, посміхатися

2. Усі дієслова II дієвідміни у рядку

- А солити, посушити, зв'язати
- Б зсунути, закидати, в'язати
- В водити, переоцінити, косити
- Г погодитися, сказати, свистати

3. Дієслова усіх способів є у рядку

- А буду носити, робитиму, знаю
- Б зберіг, принесть, знав би
- В летить, бережіть, приніс би
- Г обговорити, боровся, зрозумів би

4. Усі дієслова безособові у рядку

- А дощило, світає, щастить
- Б хочуть, невгаває, старіє
- В смеркає, фортунить, світить
- Г нудить, біліє, зеленіє

5. Знак м'якшення пишемо в дієсловах наказового способу у рядку

- А робіт..., кин.. те, повір..
- Б любіт..., ріж..те, посун..ся
- В провітріт..., випрям..., дозвол..те
- Г не серд..ся, борис..., сяд..мо

6. Букву е (є) пишемо в особових формах дієслів рядка

- А сі..мо, малю..ш, чист..ш
- Б бач..ть, лом..ш, каж..ш
- В мол..мось, дорож..те, говор..мо
- Г печ..те, пиш..ш, кра..мо

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієсловом і його способом.

1 дійсний спосіб	А хай працюють
2 умовний спосіб	Б працювати
3 наказовий спосіб	В буду працювати
	Г працював би

2. Установіть відповідність між висловом і дієсловом, яке йому відповідає.

1 почав говорити	А замислився
2 звернувся до спогадів	Б заговорив
3 сказав усе	В висловився
	Г пригадав

3. Установіть відповідність між дієсловом і способом його творення.

1 суфіксальний	А вихопити
2 префіксальний	Б віднести
3 префіксально-суфіксальний	В глухнути
	Г робив

IV рівень

Тести відкритого типу

Напишіть есе на тему «Як екологічна культура забезпечує здоров'я людини».

II варіант

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієслово – це самостійна змінна частина мови, яка означає дію або стан предмета.

Так чи ні.

2. Інфінітив – це початкова форма дієслова.

Так чи ні.

3. На запитання *що робити?* відповідають дієслова доконаного виду.

Так чи ні.

4. Дієслово має три часи.

Так чи ні.

5. Дієслова теперішнього, минулого й майбутнього часів належать до особових форм дієслова.

Так чи ні.

6. Не з дієсловами пишемо окремо.

Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Усі слова – дієслова в рядку

- А малювати, малюнок, мальовничий
- Б зеленіти, зелений, зелень
- В ясніє, ясніти, заяснів
- Г спішити, пішки, поспішати

2. Дієслова в неозначеній формі в рядку

- А робити, співати, зв'язала
- Б зробити, заспівають, в'язати
- В переоцінили, з'ясувати, відповідати
- Г подивитися, сказати, слухати

3. Види дієслова названо в рядку

- А минулий, теперішній, майбутній
- Б дійсний, умовний, наказовий
- В доконаний, недоконаний
- Г особове, безособове

4. Без *не* не вживаємо дієслова в рядку

- А не/працювати, не/дібратися, не/хтувати
- Б не/навидіти, не/вгавати, не/зчутися
- В не/здужати, не/приборкати, не/могти
- Г не/добачати, не/любити, не/вибирати

5. Знак м'якшення пишемо в усіх дієсловах рядка

- А граєт..ся, ставлят..ся, кин..те
- Б сходиш..ся, сварит..ся, заплітаєш..ся
- В ріж..те, нап'єт..ся, заморит..ся
- Г вважаєт..ся, трусиш..ся, повір..те

6. Дієслова теперішнього часу в рядку

- А малював, малювала, малювало, малювали
- Б малюватиму, малюватимеш, малюватиме, малюватимемо
- В малюю, малюєш, малює, малюємо
- Г малювати, намалювати, розмалювати, перемалювати

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієсловом і його формою.

1 дощить	А дієприслівник
2 працювати	Б дієприкметник
3 намальований	В безособове дієслово
4 зробивши	Г інфінітив
	Д особова форма

2. Установіть відповідність між дієсловом і його часом.

1 поспішали	А теперішній час
2 прийду	Б минулий час
3 працюю	В проста форма майбутнього часу
4 писатиму	Г складна форма майбутнього часу
	Д складена форма майбутнього часу

3. Установіть відповідність між дієсловом і його особою.

1 скажеш	А перша особа однини
2 скажу	Б друга особа однини
3 скаже	В третя особа однини
4 скажемо	Г перша особа множини
	Д друга особа множини

IV рівень

Тести відкритого типу

Напишіть твір на тему «Як екологічна культура забезпечує здоров'я людини».

» Оцініть свої знання з теми «Дієслово» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали
			

§ 21. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. СТВОРЕННЯ МОНОЛОГІЧНОГО ТА ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ

Вправа 166. Розгляньте таблицю. Поясніть, що варто взяти до уваги, щоб зорієнтуватися в ситуації спілкування. Що залежно від цього необхідно визначати? Наскільки ситуація спілкування впливає на вибір стилю висловлювання та вибір типу мовлення?

Перед тим як вступити у спілкування, варто УЗЯТИ до УВАГИ ситуацію спілкування:

- 1. ДЕ спілкуємося?**
А в офіційній обстановці
Б у невимушеній обстановці
- 2. ХТО адресат?**
- 3. Яка МЕТА спілкування?**
А повідомлення
Б з'ясування
В спонування

Залежно від цього ТРЕБА ВИЗНАЧИТИ:

- **ТЕМУ**
- **ГОЛОВНУ ДУМКУ ВИСЛОВЛЮВАННЯ**
- **ФОРМУ** (діалог чи монолог)

Вправа 167. Підготуйте розповідь про те, яку роботу щоденно виконуєте вдома ви, а яку виконують ваші рідні (мати, батько, бабуся, дідусь, брати чи сестри). Які види робіт виконуєте ви та ваші рідні у школі чи на виробництві, в установі?

Вправа 168. Прочитайте вголос вірш Василя Симоненка. Дайте відповіді на запитання: 1. Яка ймовірна причина засмученості друга? 2. Звідки впевненість автора в тому, що всі негаразди будуть подолані? 3. Чи лише молодість допомагає долати труднощі? 4. Як ви розумієте слова «дай на дружбу руку»? 5. Чи сильний духом друг, до якого звернувся поет? 6. Яка форма дієслова вживається тут частіше?

НЕВІДІСЛАНИЙ ЛИСТ

Друже мій Іллюшо! Брате мій коханий,
чому похилив ти голову свою?
Не журись, козаче, світ не так поганий, –
знайдемо ми долю і твою, й мою.
Хай життя вирує вітрами-бурунами,
в тому й наша сила – все перемогти
і в душі гарячій голосними струнами
молодість крізь бурі й вітри пронести.
Не журись, товаришу, не хилися в тузі,
не розкраюй серця гордого свого,
знай, що окрім ворогів є на світі друзі,
і вони не лишать в горі одного.
Голову бадьоріш! Дай на дружбу руку,
крізь огонь і воду – разом назавжди.
Не страшні всі лиха, перешкоди й муки
для сердець гарячих, вірних, молодих.

Вправа 169. Складіть план усної й письмової розповіді про пам'ятну для кожного з вас подію. Створіть (усно та письмово) твір-оповідання про пам'ятний для вас випадок з життя.

Вправа 170. Прочитайте віршоване оповідання Миколи Вінграновського. Продовжіть його (п'ять–сім речень) у прозовій формі, зберігши загадковність образу до фінальної фрази. Визначте особу виділених дієслів.

Озирались маки: що таке?
Вітер крикнув макам: **утікайте!**
Голови червоні пригинайте,
і втікайте, бо воно таке!
Потолоче, потолоче, **вимне**,
гляньте: від кульбаби тільки пух!
Плигне, стане, чорним оком **блимне**,
розженеться, та об грушу – бух!
Шпаченя **злетіло** на гілляку,
кличе тата, та немає слів.

По стіні на хаті з переляку
чорний кіт по вуса побілів...

А воно сміється й **позирає**:
мало, бачте, битися йому!
Хто воно, ніхто в дворі не знає,
лиш одне воно **говорить**: му-у-у!

Вправа 171. Прочитайте розповідь. Перекажіть її зміст від 3-ї особи. Як називаємо виділені рядки?

Моя однокласниця Люба впевнено стала на ковзани.

– **Поїдемо далі?** – запитав я.

– **Можна й далі.**

Поміж вербами і верболозами я помчав до Ведмежої долини. І враз піді мною засичав, увігнувся і тріснув лід. По ньому поповзло сліпуче павутиння тріщин. Раптом підстрибнув угору берег. Вода обпекла мене, мов полум'я. На щастя, я в одну мить вилетів з річки і, сам не знаю як, опинився на березі. Розгубившись, я не знав, що робити, і насамперед витирав рукою обличчя.

– **Зараз же скидай чоботи!** – наказала Люба.

Коли я перезувся, вона відразу ж потягла мене в село.

– **Побіжімо до нас, це городами зовсім недалеко** (За М. Стельмахом).

Вправа 172. Поставте одне одному запитання й дайте на них правильну відповідь. Опрацюйте пам'ятку «Як вести діалог».

1. Висловлювання співрозмовників у діалозі називаємо
2. Діалог використовуємо в ... формі мовлення.
3. Існують такі правила спілкування:
4. Формули мовленнєвого етикету –
5. Під час діалогічного мовлення необхідно дотримуватися таких норм літературної мови:

ПАМ'ЯТКА

Як вести діалог і дотримуватися вимог спілкування

1. Дотримуйтеся теми й мети спілкування.
2. Під час спілкування не перебивайте співрозмовника.
3. Будуйте репліки так, щоб заохотити співрозмовника висловити власну думку.
4. Слухайте зацікавлено й доброзичливо.
5. Дбайте про те, щоб своїми висловлюваннями не образити співрозмовника.
6. Додержуйтеся етикетних норм і правил поведінки під час діалогу.

Вправа 173. Прочитайте текст з однокласниками за ролями. З'ясуйте особливості його змісту. Поясніть, як ви розумієте останню репліку батька. Відповідь проілюструйте прикладами з власного життєвого досвіду.

ЕВОЛЮЦІЯ

В зоопарку батька

запитав хлопчина:

– Чи то правда, що від мавпи
походить людина?

– Правда, – мовив батько. –
Наука доводить,
що людина, безперечно,
від мавпи походить.

– То чому ж ці мавпи
сильно так відстали?
Чом людьми ще й досі
справжніми не стали?

Батько вуса гладить,
весело сміється:
– Таке, синку, й людям
не всім удається.

Вправа 174. Прочитайте текст. Поміркуйте, яких реплік бракує в діалогічному тексті. Доповніть його.

- Маринко, ти коли приїхала?
- У ту неділю!
- ...?
- Я брала участь у конкурсі. Було багато учасників, але я посіла друге місце, бо наполегливо готувалася до цього заходу.
- ...?
- Моя сестра вступила до університету, тепер вона – студентка.
- ...?
- Так, вона задоволена своїм досягненням.
- ...?
- Я бачила її минулого тижня.
- ...?
- Так, ми ж придбали нову квартиру.
- ...?
- Телефонуй будь-коли.

Вправа 175. Складіть діалог між однокласниками відповідно до ситуації, що могла б статися у вашому колективі. Розіграйте його.

Вправа 176. Поведіть діалог (за вашим вибором) (по шість-сім реплік) про: 1) улюблену телепрограму; 2) улюблену комп'ютерну гру; 3) улюблену форму дозвілля. Два учні-арбітри запишуть використані кожним співрозмовником дієслова і прокоментують їх стилістичну доцільність.

Культура мовлення

З ВОГНЮ
ТА В ПОЛУМ'Я

Утікав від
вовка, та
натрапив на
ведмедя

З дощу та
під ринву

Утікав від
диму, та
впав у
вогонь

З калюжі
та в болото

Захотів
печеного льоду

ДІЄПРИКМЕТНИК

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати дієприкметники в тексті, визначати їх граматичні ознаки та синтаксичну роль;
- будувати речення з дієприкметниками та дієприкметниковими зворотами, правильно розставляти розділові знаки в таких реченнях, обґрунтовувати їх уживання;
- правильно застосовувати вивчені правила орфографії та пунктуації;
- усвідомити взаємозв'язок між життєвим успіхом і знанням української мови;
- використовувати набуті знання для обрання дієвих стратегій.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настроєві на початку вивчення нової теми. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю сприймаю все нове.

2 – Усе нове мене лякає.

3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 22. ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

Вправа 177. I. Прочитайте речення. Що ви можете сказати про виділені слова?
II. Ознайомтеся з теоретичним матеріалом, поданим нижче. Чи можна виділені в реченнях слова назвати дієприкметниками, визначити їх як особливу форму дієслова? Чому? За якими ознаками ці слова схожі на дієслова, а за якими – на прикметники?

Мерзла земля лунко гула під копитами коней. Шелестів колючий **зледенілий** бур'ян (В. Малик).

Дієприкметник (participiul) – це особлива форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією або станом і відповідає на запитання **який? яка? яке? які?** Наприклад:

дієприкм.+імен. дієприкм.+імен. дієприкм.+імен. дієприкм.+імен.
квітучий сад **розквітла** фіалка **зів'яле** листя **засіяні** лани

Дієприкметник є однією з форм дієслова, яка відрізняється від інших його форм своїм значенням, граматичними ознаками й синтаксичною роллю в реченні.

Дієприкметник має деякі граматичні ознаки дієслова і прикметника і в реченні виступає узгодженим означенням або іменною частиною складеного присудка. Наприклад: **Стомлені** довгою виснажливою дорогою, вони зразу ж попадали на холодні кам'яні плити, якими **було вимощене** все подвір'я (В. Малик).

Вправа 178. Знайдіть у тексті слова, які виражають ознаку за дією, випишіть їх разом зі словами, від яких залежать їх рід, число й відмінок, і поставте до них запитання. У чому особливість цих слів? Усно визначте їх синтаксичну роль.

Після довгого літнього дня, коли сонце сідає, а розпечена земля поволі скидає з себе золоті шати, коли на блідому, втомленому днем небі з'являються крадькома несміливі зорі, – Маланка з Гафійкою волочать курною дорогою утому тіла і приємне почуття скінченого дня. Вони несуть додому спечене, як земля, тіло, а в складках одежі – пахощі стиглого колосся. Розігнута врешті спина, пущена вільно рука, що злегка тремтіла від цілоденного напруження, м'який пил під ногами замість стерні здаються тепер щастям (За М. Коцюбинським).

Вправа 179. Випишіть у дві колонки: 1) прикметники; 2) дієприкметники.

Гнилий, незбагнений, здобутий, попереджений, ужитковий, збудований, прогнилий, здогадливий, кипучий, закишаючий.

Ключ: З других букв кожного слова має скластися закінчення вислову Д. Білоуса: «Переконатися пора: зробиш зло – ...».

Дієприкметник поєднує в собі ознаки

Дієслова	Прикметника
<p>1. Походить від дієслова (має спільну основу), є його особливою формою: <i>зберегти – збережений; скопити – скошений</i>.</p> <p>2. Має вид:</p> <p>а) недоконаний (participiul imperfectiv) – <i>лежачий, сяючий</i>;</p> <p>б) доконаний (participiul perfectiv) – <i>відкритий, зроблений, досягнутий</i>.</p> <p>3. Час (лише два):</p> <p>а) теперішній – <i>лежачий, сяючий</i>;</p> <p>б) минулий – <i>змерзлий, стертий</i>.</p> <p>4. Стан:</p> <p>а) активний – <i>стоячий, крокуючий</i>;</p> <p>б) пасивний – <i>побачений, стертий</i>.</p> <p>5. Може мати залежні слова (іменник, займенник, прислівник): <i>переповнений людьми, зроблений нами, написаний вчора</i>.</p>	<p>1. Указує на ознаку предмета й відповідає на ті самі запитання, що й прикметник: <i>який? яка? яке? які?</i></p> <p>2. Змінюється за родами, числами й відмінками: <i>створений, створена, створене, створені</i>.</p> <p>3. Узгоджується з іменником у роді, числі та відмінку: <i>дозрілий виноград, дозріла груша, дозріле яблуко, дозрілі фрукти</i>.</p> <p>4. У реченні виступає:</p> <p>а) узгодженим означенням: <i>І хай серцець розквітлий чисті звуки мелодією щастя прозвучать</i> (Л. Забашта);</p> <p>б) частиною складеного іменного присудка: <i>Не хвали кашу, коли про-со не посягне</i> (Народна творчість).</p>

Вправа 180. Відновіть прислів'я і приказки, замінивши неозначені форми дієслів на дієприкметники. Поясніть зміст прислів'їв і приказок. Визначте синтаксичну роль дієприкметників у реченнях.

1. (Спорожніти) колос вище всіх стоїть. 2. Де хвіст править, там голова (скривити). 3. Під (лежати) камінь вода не тече. 4. Не все (сказати) буває (зробити). 5. Розуму палата, а ключ від неї (загубити). 6. Моя хата небом (укрити), землею (підбити), вітром (загородити). 7. Свою роботу вимір'юю (зробити). 8. Де хата не (мести), там дівка не (плести). 9. Де орач від (напружити) роботи плаче, там жниця від гарної роботи скаче. 10. (Досягнути) яблуко само з дерева падає (*Народна творчість*).

Вправа 181. Спишіть речення, знайдіть дієприкметники, усно визначте їх граматичні значення й підкресліть кожний як член речення.

1. На п'ять воріт зачинена Полтава ховає очі в тихі явори (*Л. Костенко*). 2. Я все життя горів на огнищу людському, я все життя неначе був розп'ятий за злочин чийсь на вічному хресті (*Олександр Олесь*). 3. О де ви, літ минулих друзі? (*Юрій Клен*). 4. Нарівні з вікнами тьмяно білили припорошені пилом розквітлі акації (*Олесь Гончар*). 5. Син був зображений на тлі моря (*З журналу*). 6. Загальна сума заподіяних стихією збитків перевищує 37 мільйонів гривень (*З газети*). 7. Підводить голову: лице примарніле, чуб поплутаний, очі – туман застеляє (*Степан Васильченко*).

Вправа 182. Виразно прочитайте вірш сучасної поетеси Ольги Анцибор. Які думки викликає у вас ця поезія? Випишіть різні форми дієслова, зазначивши їх назву та морфологічні ознаки. Поряд з кожним дієприкметником позначте неозначену форму дієслова, від якого дієприкметник утворений.

Зразок:

посріблила – дієсл., п. ф. – посріблити, док. вид, перех., дійсн. сп., мин. ч., ж. р., одн., присудок.;

сповнене – дієприкм., п. ф. – сповнений, утв. від дієсл. сповнити, док. вид., сер. р., одн.

ОСІНЬ

Сивина вже скроні посріблила,
листопадами літа летять,
і в душі кохання відболіло,
а на серці тиха благодать...

Фарб осінніх буйне розмаїття,
золото й бурштини є у нім,
ще зими далеко лихоліття,
пахне ще дитинством сизий дим.

Листям жовтим сповнене подвір'я,
мудрістю наповнене життя.
Осінь – це природи надвечір'я,
осінь – це вінець всього буття.

Вправа 183. Складіть невеликий гумористичний твір-розповідь (10–12 речень) у художньому стилі, використовуючи дієприкметники у відповідних формах роду, числа, відмінка та фразеологізми, подані в рубриці «Культура мовлення» (на власний розсуд).

Культура мовлення

ДУЖЕ ТІСНО, НАДЗВИЧАЙНО ЛЮДНО

Ніде курці клюнути.
Ніде голкою (пальцем) ткнути.
Ніде маковому зерну (яблуку) впасти.
Як оселедців у бочці.

ПРО ДУШЕВНЕ ЗАСПОКОЄННЯ,
ПОЛЕГШЕННЯ

Аж тягар з грудей упав.
Наче камінь з душі скотився.
Як гора з плечей звалилася.

§ 23. ВІДМІНЮВАННЯ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 184. Спишіть словосполучення, надпишіть над словами частини мови, позначте закінчення прикметників і дієприкметників. Із п'ятьма словосполученнями складіть речення, підкресліть члени речення, визначте рід, число, відмінок і синтаксичну роль прикметників і дієприкметників. Висновок сформулюйте як правило.

прикм. дієприкм. імен.

Зразок: *Висок-а засніжен-а гора...* – жін. р., одн., Н. відм., означення.

Вишита святкова сорочка, знайдене мистецьке полотно, ввічливого вихованого юнака, досягнутій попередній домовленості, захоплену схвальну рецензію, взятим новим курсом, крокуючим добірним військом, зруйнованого пташиного гнізда, у вирубаному буковому лісі, відрізаній земельній ділянці, на очищеному вологому піску, у зігрітій вологій землі.

Дієприкметники змінюються за родами, числами, відмінками. Їх граматичне значення залежить від іменників, при яких вони виступають залежними словами. Наприклад:

- *загублений* документ (чол. р., одн., Н. або Зн. відм.);
- *загублена* книга (жін. р., одн., Н. відм.);
- *загублене* посвідчення (сер. р., одн., Н. або Зн. відм.);
- *загублені* речі (жін. р., мн., Н. або Зн. відм.).

Дієприкметники відмінюються за відмінками і мають в однині і множині такі ж закінчення, як і прикметники твердої групи.

Вправа 185. Розгляньте таблицю відмінкових закінчень дієприкметників і сформулюйте висновок про правопис *и* та *і* у відмінкових закінченнях однини і множини.

Відмінок	Однина			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	зігріт-ий	зігріт-е	зігріт-а	зігріт-і
Р.	зігріт-ого	зігріт-ого	зігріт-ої	зігріт-их
Д.	зігріт-ому	зігріт-ому	зігріт-ій	зігріт-им
Зн.	зігріт-ий/ого	зігріт-е	зігріт-у	зігріт-і/-их
Ор.	зігріт-им	зігріт-им	зігріт-ою	зігріт-ими
М.	(на) зігріт-ому/-ім	зігріт-ому/-ім	зігріт-ій	зігріт-их
Кл.	зігріт-ий	зігріт-е	зігріт-а	зігріт-і

Вправа 186. Пригадайте, як відмінюються прикметники твердої групи, і провідміняйте в однині та множині сполучення дієприкметників та іменників.

1. Аргументований висновок, акумульована енергія, ароматизоване повітря. 2. Обрана форма, засніжене поле, розлитий чай. 3. Зіграна роль, забитий м'яч, стривожений птах.

Вправа 187. І. Перепишіть речення, надпишіть над кожним словом частину мови, підкресліть члени речення. **ІІ.** Знайдіть у реченнях дієприкметники, випишіть їх. Доберіть до кожного з дієприкметників два-три іменники, які змінять їх рід, число і відмінок.

Зразок: збентежена – збентежений юнак, збентежене дівча, збентежені туристи, збентежений кінь.

1. Лежать у лісі валуни, немов слони закам'янілі (Д. Павличко). 2. Дві хмарки збіглися в одну, десь буркнув грім сердито, похмуре небо після

сну згадало, що не вмите (*В. Калашиник*). 3. Ця розвихрена неділя не забудеться ніде (*П. Воронько*). 4. З глибин віків і гордо, й величаво встає легендами овіяне ім'я (*В. Симоненко*). 5. В оживаючих деревах піднімались нестримні весняні соки (*Олесь Гончар*).

Вправа 188. I. До кожного з іменників доберіть якомога більше дієприкметників і запишіть словосполучення так, щоб в одній частині з них дієприкметник стояв перед іменником, а в іншій – після нього. II. Чи залежить від порядку слів синтаксична роль дієприкметників? Свій висновок обґрунтуйте.

Зразок: багатство: вивезене багатство, вироблене багатство, зароблене багатство, добуте багатство і багатство зібране, багатство нагромаджене, багатство примножене, багатство успадковане, багатство втрачене.

1. Будинок, вікно, спогад, дерево, листя. 2. Ліс, напис, поле, робота, сад, твір.

Вправа 189. I. Прочитайте вірш Віталія Колодія. Які думки викликає у вас ця поезія? Перекладіть вірш румунською мовою (прозовою або віршованою формою). II. Знайдіть дієприкметник. Чи можна зберегти форму дієприкметника при перекладі? Визначте рід, число, відмінок і синтаксичну роль дієприкметника українською та румунською мовами. У яких граматичних формах дієприкметника українською та румунською мовами ви помітили відмінності?

Когорта журавлів знялася у блакить.
А птах поранений їм дивиться услід.
І так нестерпно птахові болить
отой – без нього вже, політ...
Ми тут, внизу... Чи ж відаєм, брати,
як важко птахові без висоти?

Вправа 190. Складіть за репродукцією невелике оповідання (12–14 речень) у художньому стилі з елементами опису, використовуючи дієприкметники.

М. Ште. Гірська ріка

Розділові знаки при дієприкметникових зворотах

Відокремлюємо	
Правило	Приклади
Дієприкметниковий зворот, який стоїть після означуваного слова , в усному мовленні виділяємо інтонацією, а на письмі – комами.	<u>Настане день, обтяжений плодами</u> (Л. Костенко). <u>день</u> (який?), <u>обтяжений плодами</u> . <u>Кожне дерево, зрубане на землі</u> , показує, що щось природне підтято вже в людській душі (В. Підмогильний).
Дієприкметниковий зворот, який стоїть як перед, так і після означуваного слова , вираженого займенником, виділяємо комами	<u>Не зупинений ніким, він</u> швидко <u>перейшов</u> на другий бік вулиці. <u>Він, не зупинений ніким</u> , швидко <u>перейшов</u> на другий бік вулиці (З журналу).
Дієприкметниковий зворот виділяємо комами, якщо він стоїть перед означуваним словом і має додатковий відтінок обставини причини чи умови .	<u>Розтривожена останніми подіями</u> , <u>мати не могла</u> довго <u>заснути</u> . (Мати не могла довго заснути (з якої причини?), бо була розтривожена останніми подіями).
Відокремлюємо комою дієприкметниковий зворот, який стоїть перед означуваним словом , коли між ними є інші слова .	<u>Зігріта сонячним теплом</u> , <u>спокійно й легко</u> дихала <u>земля</u> .
Не відокремлюємо	
Правило	Приклади
Дієприкметниковий зворот, який стоїть перед означуваним словом , здебільшого не відокремлюємо.	<u>Обтяжений плодами день</u> <u>настане</u> . дієприкм. зворот озн. сл. <u>обтяжений плодами день</u> ...

Вправа 192. Спишіть речення, знайдіть і підкресліть дієприкметники з означуваними й залежними від них словами відповідно до їх синтаксичної ролі. Зверніть увагу на місце дієприкметникового звороту щодо означуваного слова. Усно поясніть, користуючись таблицею, наявність чи відсутність розділових знаків.

- Він народився погожої осені, тоді, як на обрії серпень пливе і хмарчовенці, переповнені просині, вкривають землі коливання живе (М. Рильський).
- Зустрінута зі щирою радістю футбольна команда з Сучави гра-ла коректно і засвідчила високий клас (З газети).
- Живе тіло квітів, пахуче, припорошене жовтим пилом, поросло пелюстками, світиться й золотіє, щось промовляє своєю широкою незгасаючою усмішкою (Є. Гуцало).
- Думка ще оглядалась, а мозок, переобтяжений інформацією, зважував, порівнював, контролював повне сил і безтурботності тіло (Г. Тарасюк).
- Сірий, припорошений весняною пилюкою степ біжить на південь і стигне там голубим маревом (Г. Тютюнник).

Вправа 193. Прочитайте прислів'я, розтлумачте їх значення. Визначте в кожному вислові дієприкметниковий зворот. Поясніть, чому дієприкметникові звороти не виділені комами. Перебудуйте речення так, щоб дієприкметникові звороти потрібно було відокремити комами. Чи змінився завдяки такій перебудові зміст прислів'їв?

1. Марно втраченого дня не повернеш. 2. Нажита трудом копійка збережеться довше легкого карбованця. 3. Здобутий працею камінь м'якший від дарованого бублика. 4. Позиченими в сусіда зубами кістки не розгризеш. 5. Насильно розкрита троянда втрачає аромат. 6. І тисяча мудреців не дістане кинутий дурнем у криницю камінь.

Вправа 194. Створіть і запишіть речення (або зв'язний текст) з дієприкметниковими зворотами, розставляючи розділові знаки. Користуючись таблицею «Розділові знаки при дієприкметникових зворотах», усно поясніть наявність або відсутність розділових знаків при дієприкметникових зворотах.

1. Втоmlений довгою дорогою ... 2. ... засіяне весною пшеницею ... 3. Умитий рясним дощем ліс ... 4. Сполохані грозою птахи... 5. Барвисті квіти зігріті сонячним теплом ... 6. На аркуші паперу складеному не дуже рівно вдвоє ...

Вправа 195. Об'єднайтеся у групи. Спишіть речення, підкресліть дієприкметникові звороти й означувані ними слова, розставте потрібні розділові знаки й усно поясніть їх уживання.

I. 1. Ясне дівчатко збентежене таким несподіваним виступом зупинилось... (За *Іриною Вільде*). 2. Я йшов собі помалу туди, де гори ввечері палали огорнуті у сяйво чарівне (В. *Симоненко*). 3. І поїзди летять уквітчані стрічками (За В. *Сосюрою*). 4. Павка скоцюрблений від страху тремтів десь у кутку (Л. *Письменна*). 5. На бабусиному дивані спала мама накрита пледом... (За О. *Думанською*). 6. Але один ювілей влаштований з ініціативи школярів особливо запам'ятався (За П. *Поповичем*).

II. 1. Велосипед куплений у колишнього чемпіона служить Павло уже п'ять років (З *журналу*). 2. Чому ти залюблений у пісню не навчив співати свого сина? (З *газети*). 3. Дуби в крижаній кольчuzі одягнуті в сиві шовки про що замислились друзі? (За В. *Симоненком*). 4. На возі сиділа поряд з Платоном літня жінка запнута білою в горошок хусткою (За І. *Стаднюком*). 5. Надходить день народжений в боях (За В. *Сосюрою*). 6. Мокрі стомлені але радісно-щасливі ми входимо в ліс (За М. *Стельмахом*).

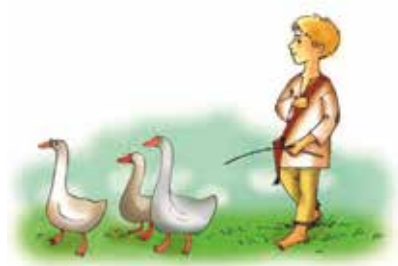
Вправа 196. Створіть речення з дієприкметниковими зворотами *усіяне темними хмарками, вітром сполохана, стомлена сном, записаний у давньому літописі*: а) на початку речення; б) у кінці речення; в) у середині речення (рід, число, відмінок – за вашим текстом).

Вправа 197. Прочитайте вірш Василя Симоненка. Знайдіть у ньому дієприкметниковий зворот. Сформулюйте розгорнуті відповіді на запитання, використовуючи до-речні дієприкметники чи дієприкметникові звороти.

Кусень хліба, молоко в торбині,
босі ніжки, збиті до крові, –
гонить хлопчик гуси по стежині,
прутиком похвиськує в траві.
І звертають хлопцеві з дороги,
кидають привітно на ходу:
«Ти куди, козаче кривоногий,
може, вже шукаєш молоду?»*

Тільки він всміхається солідно
та спідлоба гляне мимохідь,
і йому нітрохи не обидно**,
що його не хочуть розуміть.

Бо ж ніхто не знає, що хлопчина
всі шляхи, де йшли мандрівники,
буде знати, як оцю стежину,
що веде від хати до ріки.

1. Чим викликає симпатію герой вірша? (Посилайтеся на текст).
2. У яких рядках криється жарт?
3. Чому хлопчик не ображається за те, що його не розуміють?
4. Чому він буде знати всі шляхи мандрівників? (Див. останню строфу).

Вправа 198. Складіть невеликий твір-розповідь (12–14 речень) з елементами опису улюбленого літературного героя, використовуючи фразеологізми та прислів'я (на власний розсуд) і дієприкметникові звороти *осяяний сонцем, вдало описаний, зігрітий усмішкою, захоплений вчинками, майстерно змальований, згаданий у творі* у відповідних формах роду, числа, відмінка.

§ 25. ПРАВИЛЬНА ПОБУДОВА РЕЧЕНЬ З ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМ ЗВОРОТОМ

Вправа 199. Послухайте текст і перекажіть його, доповнюючи власними міркуваннями. Випишіть речення з дієприкметниками та дієприкметниковими зворотами, які виконують експресивно-інформаційну роль. Усно поясніть свій вибір.

ХТО НАЙКРАЩИЙ МАЙСТЕР НА ЗЕМЛІ?

Це було дуже давно. В одному селі дівчата й молодиці вирішили показати свою майстерність. Домовилися, що в неділю всі прийдуть на сільський майдан, і кожна принесе найкраще з того, що вона зробила своїми

* *Молоді* – тут: наречена.

** *Обідно* – розм.; літ.: образливо.

руками: вишиті рушники, гаптовані вироби, мереживо, ткане полотно, скатертину, одяг.

У призначений день усі дівчата й молодиці прийшли на майдан. Принесли безліч дивовижних речей. У найшановніших старців села, яким було доручено обрати найкращих майстринь, очі розбіглися: так багато було талановитих жінок і дівчат. Дружини й дочки багатіїв принесли гаптовані золотом і сріблом шовкові покривала, тонкі мереживні фіранки, вишиті хрестиком сорочки.

Але переможницею стала дружина бідняка Марина. Вона не принесла ні вишитих рушників, ні мережив, хоча все це чудово вміла робити. Вона привела п'ятирічного сина Петруся, який тримав у руці вирізьбленого ним з дерева жайворонка. Приклав Петрусь жайворонка до губ – заспівала, защебетала пташка, як жива. Усі стояли на площі не ворущачись, усіх зачарувала пісня – і раптом у блакитному небі заспівав справжній живий жайворонок, залучений співом з землі.

«Той, хто творить розумного й доброго чоловіка, – найкращий майстер», – таким було рішення старців (*В. Сухомлинський*).

Дієприкметникові звороти використовуємо в усному й писемному мовленні.

У науковому та діловому стилях дієприкметникові звороти виконують визначально-уточнювальну роль, а в художньому й публіцистичному – експресивно-інформаційну. Наприклад: *У першій половині XIX ст. вийшли перші збірки українських пісень, записаних з народних уст* (З підручника). *Ввізні (імпортні) мита на товари, визначені у статті шостій цього Закону, встановлюються та змінюються Верховною Радою України* (З часопису). З дверей виткнулось спершу відро, *до половини виповнене водою*, далі – русява голова дівчинки, *нахилена вбік до відра*, а далі – права рука, *піднята трохи догори* (*М. Коцюбинський*).

Вправа 200. Спишіть речення, поставте потрібні розділові знаки й аргументуйте їх. Підкресліть речення з дієприкметниковими зворотами, які виконують експресивно-інформаційну роль.

1. Небо непокоїлось розітнуте прожекторами. 2. Тисячами шибок позаплілюваних навхрест паперовими стрічками дивилося місто на розтривожений людський мурашник. 3. На тротуарі ворушилось ще зелене листя обшурхане вітром з дерев. 4. Кость Григорович був з їжачком на голові, з очима піднятими вгору так, немов увесь час вони дивилися поверх окулярів. 5. Старанно промите волосся було акуратно вкладене довкола голови тугою качалкою. 6. Закіптюженим посірілим табунцем збилися довкола зрубу юні хористи (*За Олесем Гончаром*).

Вправа 201. Спишіть речення, поставте потрібні розділові знаки й усно аргументуйте їх. Надпишіть над словами частини мови й підкресліть члени речення.

1. Назустріч котилися важкі незграбні гарби* запряжені сірими круторогими возами. 2. З руками огрубілими від роботи й обличчя-ми обвітреними видубленими дощами і сонцем запорожці були схожі на хлопців із його рідної Смеречівки... 3. Обмиті дощами випалені сонцем з мазаними глиняними покрівлями вони [хатки] губилися в ущелинах, понад скелями або на крем'янистих берегах каламутних струмків. 4. Повеселілий Многогрішний радісно блиснув очима окинув гострим поглядом юрму вражену появою гетьмана і заговорив знову... (За В. Маликом).

Дієприкметниковий зворот має стояти якомога ближче до означуваного слова, щоб не спотворювати смисл речення.

Правильно: *Ще спить земля, укутана снігами* (Д. Луценко).
Ще спить укутана снігами земля. Земля, укутана снігами, ще спить.

Дієприкметниковий зворот здебільшого не може бути «розірваний» іншими членами речення. Таке речення вважатиметься граматично неправильним і потребуватиме редагування.

Граматична помилка: *Ще спить укутана земля снігами.*

Вправа 202. Відредагуйте речення з дієприкметниковими зворотами, запишіть усі можливі варіанти. Зробіть синтаксичний розбір трьох речень (підкресліть головні і другорядні члени речення, над словами надпишіть частину мови).

1. Дрімали густо вкриті береги сніговою ковдрою. 2. Запорошені вночі були чарівні дерева. 3. Огорнуті ялинки снігом пишалися на галявині. 4. Перед нами височіли укриті гори снігом. 5. Так шепочуть серед ночі вітром гілки збуджені. 6. Під м'якою ковдрою застеленою сніговою солодко спить земля.

Вправа 203. Прочитайте текст. Зверніть увагу на місце дієприкметникового звороту щодо означуваного слова. Усно поясніть наявність чи відсутність розділових знаків.

От і вечірня зіронька засвітилась за сусідським двором, де поскрипує й поскрипує над криницею журавель**. Над хатами влягаються пахучі дими, на вулицях стихає гомін і шарудіння саней, снігами до кожної оселі бредуть сутінки.

З хати святково одягнена виходить мати. На її обличчі урочистість, злагода й очікування казки.

* *Гарба* – високий віз на двох або чотирьох колесах.

** *Журавель* – тут: довга жердина, приладнана біля колодязя як важіль для витягування води, або й увесь пристрій з такою жердиною.

– Де ви, господарі? – стиха, ласкаво гукає тата й мене...

Хоч убога наша хата, та в цей вечір вона і покращала, і побагатшала. Її скрасили і вишиті рушники, і кетяги калини, і запашне сіно на покуті, й святвечірній стіл. На ньому лежать три хлібини, грудка солі, височіє стос гречаних млинців і стоять з різними пісними стравами ті святешні мальовані полумиски, що бажають добрим людям і здоров'я, і щастя, і червоного цвіту.

Батько перший заходить за стіл, оглядає всі страви і поглядом дякує матері за них. А який він поважний стає, коли виносить корівчині покуштувати кожної страви, заготованої на Святвечір.

Та найбільш урочиста хвилина настала тоді, як тато з бичем від ціпа став на порозі і тихо покликав Мороза:

– А Морозе, Морозе, іди до нас кутю їсти! (За М. Стельмахом).

Деякі дієприкметникові звороти, що стоять після означуваного слова, нерідко можна замінити синонімічним складним реченням з підрядною означальною частиною (докладніше з цим матеріалом ви ознайомитеся у 9 класі). Наприклад: *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, застеленого білим простирадлом* (Олесь Гончар). – *Дівчина по-хазяйськи оглянула кімнату, підійшла до ліжка, що було застелене білим простирадлом. То були вірші, написані ще в школі*. – *То були вірші, які написані ще в школі*.

Деякі складні речення з підрядними означальними можна замінити дієприкметниковим зворотом. Наприклад: *Ми виглянули у вікно, яке було відхилене в сад* і *Ми виглянули у вікно, відхилене в сад*.

Поширене означення (дієприкметник із залежними словами) тісніше пов'язується з означуваним словом, ніж підрядне речення.

Вправа 204. Спишіть речення, замінивши в них дієприкметникові звороти складним реченням. Зіставте початковий і перероблений варіанти та з'ясуйте, чим вони відрізняються. Чи вимагала ця заміна ще й інших змін у реченні?

1. Це робилося для випускників, оточених загальною увагою не тільки школи, але й усього містечка. 2. Через півгодини ми вже були в місті, геть розімлілому від спеки. 3. Тривоги, викликані недавніми подіями, й досі не покидали матері. 4. На господарське подвір'я теж завезли машину овочів, завантажених учора. 5. Найкращим виявився урожай, зібраний з першої дослідної ділянки. 6. Ми ще мусили перечистити гриби, зібрані зранку, щоб вони не пропали.

Вправа 205. Спишіть речення, замінивши в них підрядні означальні речення дієприкметниковим зворотом. З'ясуйте, чим різняться початкові та змінені речення.

1. Перед будинком росли молоді деревця, що їх посадив господар років два-три тому. 2. Навіть з невеликої відстані здавалося, що йде стара немічна людина, яку пригнула до землі важка ноша. 3. Верба, що її вчора нахилив до річки вітер, сьогодні випросталася. 4. Ще хвилина – і машина могла опинитись у глибокому рові, який залила дощова вода. 5. Він ще раз глянув на картину, яку не сприйняв учора після уроків. 6. Усі опинились у невеличкому клубі, який переповнили учасники олімпіади. 7. Смартфоном, який подарували мені батьки на день народження, я користуватимуся разом із сестричкою.

Вправа 206. Складіть і запишіть речення відповідно до поданих вимог. Поясніть розділові знаки при дієприкметникових зворотах.

1. Підмет присудок додаток означення (дієприкметниковий зворот).
2. Обставина присудок підмет означення (дієприкметниковий зворот).
3. Означення (дієприкметниковий зворот) підмет (займенник) присудок додаток або/та обставина. 4. Означення (дієприкметниковий зворот з обставинним відтінком) підмет присудок додаток (або обставина). 5. Означення (дієприкметниковий зворот) підмет присудок додаток або/та обставина.

Вправа 207. Складіть невеликий твір-розповідь (10–12 речень) про якусь цікаву подію з власного життя, використовуючи фразеологізми, прислів'я та дієприкметникові звороти.

§ 26. АКТИВНІ ТА ПАСИВНІ ДІЄПРИКМЕТНИКИ*. ТВОРЕННЯ АКТИВНИХ І ПАСИВНИХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ ТЕПЕРІШНЬОГО Й МИНУЛОГО ЧАСІВ

Вправа 208. Спишіть вправу. Знайдіть і підкресліть дієприкметники.

1. Застеляє сніг лапатий слід, мережаний людьми (В. Крищенко). 2. Розчарований і втомлений, Мишко покидав спортзал (З газети). 3. Кар'єр, розкопаний екскаватором, псував пейзаж села (З газети). 4. Двері відчинились, і ми всі з подивом побачили на порозі зняковілу Любу (Олесь Гончар). 5. І листя пожовкле вітри рознесли (Т. Шевченко).

Дієприкметники бувають активні та пасивні. У реченнях із попередньої вправи дієприкметники *зняковілу*, *пожовкле* – активні, а дієприкметники *розкопаний*, *розчарований*, *втомлений*, *мережаний* – пасивні.

* У румунській мові такої характеристики дієприкметників немає.

Дієприкметник, який виражає ознаку предмета за його ж власною дією, називаємо **активним дієприкметником**, або **дієприкметником активного стану** (participiul activ). Наприклад: *зарослий сад, зів'яле листя, синтезуючий апарат*.

Дієприкметник, який виражає ознаку предмета за дією (впливом) на нього іншого предмета, називаємо **пасивним дієприкметником**, або **дієприкметником пасивного стану** (participiul pasiv). Наприклад: *визнаний спеціаліст, засіяний лан, знайдений скарб*. *Визнаний спеціаліст*, бо його визнали люди (*визнаний кимось* спеціаліст); *засіяний лан*, бо його засіяли хлібороби (*засіяний кимось* лан).

Вправа 209. Спишіть речення. Знайдіть дієприкметники та підкресліть їх як члени речення. Надпишіть зверху над дієприкметником скорочення – *дієприкм.*, позначте активні дієприкметники літерою **а**, пасивні – літерою **п**. Усно поясніть розділові знаки.

п. дієприкм.

Зразок: І гріє крапелька тепла любові втрачену надію (В. Вознюк).

1. І гріє крапелька тепла любові втрачену надію (В. Вознюк). 2. Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті святою думкою, а молоти в руках (І. Франко). 3. На чорній кручі чорний дуб, як добрий воїн-вітролюб, весь посмагнілий, обгорілий, стоїть на кручі потемнілий (А. Малишко). 4. Берези в снігу занімлі, іній на вітах слізьми. Про що ви мрієте, білі? (В. Симоненко). 5. Лечу стежками поміж ниви отчі, де кров'ю сонця збрижкана трава (Д. Павличко).

Дієприкметникам властиве **значення часу**.

Вони можуть мати форму теперішнього або минулого часу. Наприклад: *сяючі очі, лежачий камінь і зігнутий дріт, зібраний урожай*.

Активні дієприкметники можуть мати дві часові форми – форму теперішнього часу та форму минулого часу.

Активні дієприкметники **теперішнього часу** творяться від дієслівних основ теперішнього часу за допомогою суфікса **-уч(ий)** чи **-юч(ий)** від дієслів І дієвідміни і суфікса **-ач(ий)** чи **-яч(ий)** від дієслів II дієвідміни. Наприклад: *в'яжучий розчин, керуючий пристрій, дрижачий голос, люблячий син*.

Активні дієприкметники **минулого часу** творяться від основи неозначеної форми неперехідних дієслів за допомогою суфікса **-л(ий)**. Наприклад: *вицілілий будинок, дозрілий овоч, пожовклий лист, зітлілий мох, згрубілий голос, посивіле волосся*.

Пасивні дієприкметники мають лише форму **минулого часу** і творяться від основи неозначеної форми за допомогою суфіксів **-н(ий)**, **-ен(ий)** чи **-єн(ий)** і **-т(ий)**. Наприклад: *бажаний результат, знаний дослідник, зроблений висновок, напоена пустеля, розкрита таємниця, помита чашка, скошена трава, заклеєний конверт, розколотий горіх*.

Вправа 210. Розгляньте таблицю. Усно поясніть за допомогою поданого в параграфі теоретичного матеріалу й таблиці творення дієприкметників активного і пасивного стану, способи їх розрізнення. Запишіть по три приклади (як в останній колонці) утворень дієприкметників до кожного окремого зразка.

Стан	Ознаки	Час/вид	Творення	Суфікси	Приклади
Активний	виражає ознаку предмета за його ж власною дією (яку виконує сам предмет)	теперішній/ недоконаний	від дієслівних основ теперішнього часу	-уч- -юч- -ач- -яч-	ріжучий крокуючий лежачий ходячий
		минулий/ доконаний	від основи інфінітива	-л-	посивілий дозрілий
Пасивний	виражає ознаку предмета за дією (впливом) на нього іншого предмета (яку хтось виконує над предметом)	минулий/ доконаний і недоконаний	від основи дієслів в інфінітиві	-н- -ен- (-ен-) -т-	сказаний пояснений засвоєний забутий

Вправа 211. Випишіть окремо словосполучення іменників: а) з активними дієприкметниками теперішнього часу; б) з активними дієприкметниками минулого часу; в) з пасивними дієприкметниками минулого часу. З одним словосполученням кожної групи утворіть речення так, щоб вони допомогли вам написати коротку розповідь на цікаву для вас тему.

Налаштований на перемогу, бувалий воїн, знищена перешкода, обіцяна нагорода, загиблий воїн, дублюючий світлофор, затверджений план, відкритий конкурс, мерзлий ґрунт, тремтячий листок.

Вправа 212. Визначте стан і час дієприкметників. Запишіть поряд з кожним відповідну неозначену форму дієслова. У процесі аналізу використовуйте такі умовні позначення: *атч* – для активних дієприкметників теперішнього часу; *амч* – для активних дієприкметників минулого часу; *пмч* – для пасивних дієприкметників минулого часу.

Зразок: анульований (скасований) – *пмч*, анулювати (скасувати).

Бродячий, відважений, горілий, добутий, згаслий, згашений, згаяний, зітлілий, кований, колений, люблячий, молотий, мелений, одягнутий, оцінений, оцінюючий, полений, полотий, розвинений, розвинутий, скривджений, травмований, уцілілий, ущільнений, читаючий.

Активні дієприкметники теперішнього часу в сучасній українській мові вживаємо рідко. Замість них потрібно використовувати відповідні іменники, прикметники, пасивні дієприкметники, дієприслівники або складні речення з підрядними означальними.

Вправа 215. I. Випишіть дієприкметники й визначте твірні основи й суфікси, за допомогою яких утворені активні та пасивні дієприкметники.

Зразок: авторизова-н-ий.

Авторизований переклад, вибрані твори, виголошена промова, в'яжучий розчин, забута мелодія, заземлена антена, зів'ялий листок, лежачий камінь, набутий досвід, відірваний гудзик, штурмуючий загін, наступальний сигнал.

II. Розгляньте таблицю. Запишіть по два приклади до кожного окремого зразка утворень дієприкметників (як в останній колонці).

Зразки творення активних і пасивних дієприкметників

Активний стан				
Час	Від основ яких дієслів	Твірні основи	Суфікси	Зразок творення
		Основа теп. часу		
Теперішній	неперехідних і перехідних (зрідка) дієслів	вед-уть	-уч(ий)	вед+уч-ий>ведучий
		нес-уть	– “ –	нес+уч-ий>несучий
		ріж-уть	– “ –	ріж+уч-ий>ріжучий
		ко[л'-у]ть	/-юч-/	ко[л'+у]ч-ий>колючий
		дриж-ать	-ач(ий)	дриж+ач-ий>дрижачий
		леж-ать	– “ –	леж+ач-ий>лежачий
		сто[й-а]ть	/-яч-/	сто[йа]ч-ий>стоячий
		Основа інфінітива		
Минулий	неперехідних дієслів	вцілі-ти	-л(ий)	вцілі+л-ий>вцілілий
		доспі-ти	– “ –	доспі+л-ий>доспілий
		зімлі-ти	– “ –	зімлі+л-ий>зімлілий
		посиві-ти	– “ –	посиві+л-ий>посивілий
		згірк-ну-ти	– “ –	згірк+л-ий>згірклий
		зів'я-ну-ти	– “ –	зів'я+л-ий>зів'ялий
		Пасивний стан		
Час	Від основ яких дієслів	Твірні основи	Суфікси	Зразок творення
		Основа інфінітива		
Минулий	перехідних дієслів	гна-ти	-н(ий)	гна+н-ий>гнаний
		внес-ти	-ен(ий)	внес+ен-ий>внесений
		побіл-и-ти	– “ –	побіл+ен-ий>побілений
		вибор-о-ти	– “ –	вибор+ен-ий>виборений
		засво[й-і]-ти	/-ен/	засво[й+е]н-ий>засвоєний
		би-ти	-т(ий)	би+т-ий>битий
		взя-ти	– “ –	взя+т-ий>взятий
		почу-ти	– “ –	почу+т-ий>почутий
		тер-ти	– “ –	тер+т-ий>тертий

Розрізняйте особливу форму дієслова – *дієприкметник* (із суфіксами *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-, -л-, -н-, -ен-, -т-*) і частину мови – *прикметник*. Відповідаючи на однакові запитання, вони мають відмінності. У **прикметника** виражена чиста ознака, ми можемо до нього поставити **лише** запитання *який? чий? котрий?* Наприклад, *гарний, добрий, свідомий, батьків* тощо. У **дієприкметника** окрім ознаки є ще й дія. Ставлячи запитання *який?*, ми знаходимо дієслово, від якого утворене слово. Наприклад, слово *стертий* (*який?*) утворене від дієслова *стерти*. Отже, це дієприкметник.

Вправа 216. Розподіліть слова у дві колонки (прикметники й дієприкметники). У дієприкметниках вкажіть стан (активний чи пасивний, використовуючи літери **а, п**). З двома прикметниками і дієприкметниками складіть речення.

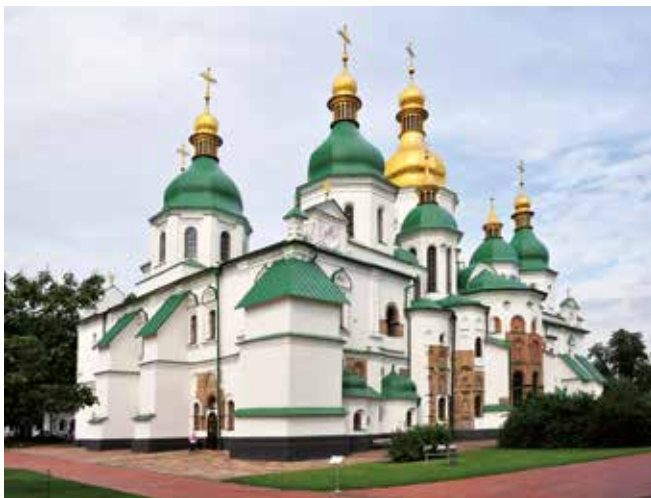
Кмітливий, виконаний, третій, багатозначний, кольоровий, збитий, відкритий, внесений, буквений, дозрілий, учнівський, дрижачий, поживклий, жовтий, доземний, сивий, посивілий, здобутий, згрубілий.

Вправа 217. Прочитайте й перекажіть текст, доповнюючи його власними міркуваннями щодо ролі книги в житті. Випишіть з тексту 12 дієслів і утворіть від них дієприкметники. Чи від усіх дієслів ви змогли утворити дієприкметники?

Кожна цивілізована держава віддавна дбала про освіту свого народу, тому й створювала бібліотеки. Їх ще називали книгозбірнями. Не була винятком і Київська Русь. Уже тоді люди називали книги духовними ліками. Мали свої бібліотеки не тільки князі, купці й воєводи, були книгозбірні при монастирях і школах. Тут навчалися грамоти й бідні люди.

Справа освіти особливо розквітла в часи князювання Ярослава Мудрого, недарма так влучно назвав його народ. За велінням князя відкривалися школи, бібліотеки, будувалися храми, серед них і Софія Київська. У ній зберігалося найбільше книг.

Минали роки... Війни, пожежі, людська обмеженість накладали свій сумний відбиток на нашу давню культуру. Її скарби зникали на варварських попелищах історії.

Князь Ярослав цінував книгу понад усе. Читав і вдень, і вночі невтомно. Книжну мудрість вважав найціннішим скарбом, а книгу – найкращим подарунком. У ній бачив велику користь для всього народу. Тому й заснував у Софійському соборі бібліотеку.

Кожна з книжок коштувала дуже дорого. За одну можна було купити ціле село з людьми, землею і майном. Серед книг переважали літописи, церковні історії, переклади іноземних авторів. А що вже казати про оздобу! Шкіряні обкладинки прикрашали коштовностями, сторінки – чудовими візерунками. Таке диво творили місяцями.

Але трапилося непередбачене. Свята споруда збереглася, а сліди книгозбірні загубилися. Довго велися пошуки. Дослідники й сьогодні не полишають надії знайти безцінний скарб духовності. Але все марно. Чи знайдеться духовний спадок пращурів? Будемо сподіватися... (З *часопису*).

Вправа 218. Складіть, використовуючи прикметники та дієприкметники, діалог-дискусію (10–12 реплік) про роль книжки у сучасному житті.

Вправа 219. Напишіть, використовуючи дієприкметники, невеликий твір-роздум з теми «Колекціонування – це наука чи хобі?». Підтвердіть свої судження двома аргументами та двома прикладами.

§ 27. ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ І ПРИГОЛОСНИХ У СУФІКСАХ ДІЄПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 220. Згрупуйте дієслова за дієвідмінами, утворіть від них і паралельно запишіть форми 3-ї особи множини теперішнього часу, форми активного дієприкметника теперішнього часу. З'ясуйте, чим визначається добір суфіксів при утворенні відповідних дієприкметників.

Зразок: лежати – лежать – лежачий.

Спати, в'янути, правити, крокувати, дрижати.

Суфікс **-юч(ий)** пишемо в активних дієприкметниках теперішнього часу, утворених від основ на м'який приголосний дієслів I дієвідміни, а суфікс **-яч(ий)** – в активних дієприкметниках, утворених від основ на м'який приголосний дієслів II дієвідміни. Порівн.: *атаку[й-у]ть* і *атаку[й+у]чий* > *атакуюч(ий)*, *си[д'-а]ть*, *си[д'-а]ч(ий)* > *сидячий*.

Суфікси **-уч(ий)** і **-ач(ий)** пишемо в активних дієприкметниках теперішнього часу, утворених від основ на твердий приголосний. Порівн.: *вед-уть* і *вед+уч(ий)* > *ведучий*, *дриж-ать* і *дриж+ачий* > *дрижачий*.

Вправа 221. Запишіть поряд з кожним пасивним дієприкметником минулого часу початкову форму відповідного дієслова. Усно з'ясуйте, користуючись теоретичним матеріалом, поданим після вправи, правило правопису **-ен(ий)** та **-єн(ий)**. Зробіть морфемний аналіз (за будовою) трьох дієприкметників (на вибір).

Побілений, вивчений, напоєний, піднесений, примирений, присвоєний, роззброєний, розселений, скоєний, скошений, утворений.

Суфікс **-ен(ий)** пишемо у дієприкметниках, утворених від основ інфінітива на приголосний та на **-и-**. Наприклад: *внес-ти* > *внесений*, *завіри-ти* > *завірений*.

Суфікс **-єн(ий)** завжди пишемо в пасивних дієприкметниках минулого часу, утворених від основ інфінітива на **-ї-**. Наприклад: *загої-ти* > *загоєний*, *закрої-ти* > *закроєний*, *освої-ти* > *освоєний*.

Крім того, суфікс **-ен(ий)** нарівні з суфіксом **-т(ий)** використовуємо для утворення кількох пасивних дієприкметників від основ **інфінітива** на **-оло-** та **-ну-**. Наприклад: *коло-ти* > *колений* і *колотий*, *моло-ти* > *мелений* і *молотий*, *поло-ти* > *полений* і *полотий*; *замкну-ти* > *замкнутий* і *замкнений*, *згорну-ти* > *згорнутий* і *згорнений*, *одягну-ти* > *одягнутий* і *одягнений*, *пороти* > *порений* і *поротий*.

У дієслівних основах з суфіксом **-ува-** при утворенні активних дієприкметників теперішнього часу замість цього суфікса з'являється суфікс **[-уй-]**, а при утворенні пасивних дієприкметників минулого часу – суфікс **-ова-**. Наприклад: *існ-ува-ти* > *існ-[уй]+учий*, *крок-ува-ти* > *крок-[уй]+учий*, *аргумент-ува-ти* – *аргумент-ова+ний*, *обґрунт-ува-ти* – *обґрунт-ова+ний*.

Вправа 222. Від дієслів утворіть і запишіть окремо можливі дієприкметники активного стану теперішнього й минулого часу та пасивного стану минулого часу. Усно поясніть вибір і правопис суфіксів.

Афішувати, вигоїти, досягнути, керувати, кипіти, мити, наклеїти, осмислити, покинути, почорніти, створити, ходити.

Вправа 223. Від запропонованих дієслів утворіть усі можливі дієприкметники. Усно аргументуйте вибір суфікса та поясніть правопис голосних і приголосних в основі суфіксів.

Виявити, відкрити, відломити, здолати, загустити, загустіти, звузити, згасати, згасити, згрубіти, згрупувати, здичавіти, зимувати, зів'яти, зігнути, зліпити, колоти, любити, мислити, надіслати, приготувати, роздрібнити.

Вправа 224. Скомпонуйте невеликий колективний гумористичний твір, використовуючи відповідні до змісту дієприкметники. Відредагуйте написану роботу, прочитайте однокласникам.

§ 28. ПРАВОПИС Н У ДІЄПРИКМЕТНИКАХ І НН У ПРИКМЕТНИКАХ ДІЄПРИКМЕТНИКОВОГО ПОХОДЖЕННЯ

Вправа 227. Прочитайте речення. Випишіть з них дієприкметники і прикметники разом з пов'язаними з ними словами. Зіставте їх граматичні ознаки й з'ясуйте, чим вони різняться.

1. Безлюдне подвір'я, просторе, піскувате й гаряче, нагадувало собою шматок південної пустелі, кимось ненароком закинутий сюди. 2. Лагідний спокій був порушений табунцем напівголих, до чорноти засмажених сонцем хлопчиків (*За творами Олеся Гончара*).

Дієприкметники відрізняються від прикметників тим, що мають значення dokonаного чи недоконаного виду, теперішнього чи минулого часу та активного чи пасивного стану.

Крім того, прикметники й дієприкметники утворюються від різних основ за допомогою різних суфіксів. Лише суфікс **-н(ий)** засвідчений у прикметниках, утворених від іменникових основ, і в пасивних дієприкметниках, утворених від основ неозначеної форми дієслова.

У суфіксах **пасивних дієприкметників -ан(ий), -ен(ий), -єн(ий)** завжди пишемо одну літеру **н**. Порівн.: *бажаний* – від бажати, *збудований* – від збудувати, *завезений* – від завезти, *заклеєний* – від заклейти.

Написання **нн** можливе **в прикметниках**:

- якщо вони утворені за допомогою суфікса **-н(ий)** від іменникової твірної основи на **н**: *вагонний, законний, балконний, вазонний, пінний*;
- якщо вони утворені від прикметникових основ за допомогою суфікса **-єнн(ий)**, який вказує на високу міру вияву ознаки: *височенний, добренний, здоровенний, глибоченний*;
- якщо вони утворені суфіксальним чи префіксально-суфіксальним способом від дієслівних основ і в них суфікси **-єнн(ий), -єнн(ий), -єнн(ий)** вказують на ознаку за можливістю чи неможливістю дії: *здійсненний, збагненний, не+дозволєнний, не+здолаєнний, не+зрівняєнний, недо+торкєнний*.

Вправа 228. I. Спишіть речення. Користуючись таблицею, поданою після вправи, вставте потрібні букви. Надпишіть над прикметниками й дієприкметниками скорочені позначення частини мови/форми дієслова – *прикм., дієприкм.* **II.** Усно поясніть, як ви розумієте зміст першого й останнього речень. Що потрібно зробити для здійснення своїх мрій?

1. Немає у світі людини, яка б не надіялась, але мало є таких, що побачили свої надії здійсненними (*С. Склярєнко*). 2. Усе те, що Головацький вважав за хліборобські мрії, в устах бригадира звучало як цілком здійсненні речі (*С. Журахович*). 3. Проте дементори у таких великих кількостях були практично нездолаєними (*Дж. К. Ролінг*). 4. Усі

були вражені його нездола(н,нн)им почуттям справедливості (*З газети*).
 5. Нема речей непізна(н,нн)их, а є лише досі ще непізна(н,нн)і (*М. Рильський*). 6. Несказа(н,нн)е лишилось несказа(н,нн)им (*Л. Костенко*).

Прикметник	Дієприкметник
нн	н
<i>Наголошений суфікс</i>	<i>Наголошений корінь</i>
здійсн є нний (який може здійснитися)	здійснений (який вже здійснився, став реальним)
нездола н ний (якого не можна здолати, непереможний)	нездо л аний (якого не подолали)
незліч є нний (який складається з дуже великої кількості, незчислений)	незліч е ний (якого ще не порахували)
незбагн є нний (якого не можна зрозуміти, незрозумілий)	незбагн е ний (якого ще не збагнули, не зрозуміли)
нездійсн є нний (який не може здійснитися)	нездійснений (який не здійснився, не збувся)
недозвол є нний (якого не можна дозволити, недопустимий)	недозво л ений (який не дозволяється, заборонений)
незнищ є нний (якого не можна знищити)	незнищ е ний (якого ще не знищили)
несказ а нний (якого не можна передати словами, незвичайний)	несказ а ний (невисловлений)
недоторк а нний (який охороняється законом від посягань з боку кого-небудь)	недоторк а ний (якого ніхто не торкався, не чіпав)
числ є нний (наявний у дуже великій кількості)	

Вправа 229. I. До кожного прикметника доберіть спільнокореневий дієприкметник, запишіть їх парами, проставте наголоси й позначте суфікси. Користуючись таблицею, поданою перед вправою, поясніть, у чому відмінність значення. **II.** Із трьох парами (на ваш вибір) складіть речення.

Зразок: дозволенний – дозволений.

Здійснений, невблаганний, невпізнаний, незбагнений, незлічений, непримиренний, нескінчений.

Вправа 230. Користуючись інтернет-посиланням sum.in.ua або/та іншими, з'ясуйте значення прикметників і дієприкметників *дозвольний, дозволений і дозволенний*. Складіть з цими словами речення таким чином, щоб було зрозуміле значення кожного прикметника й дієприкметника.

Вправа 231. Спишіть речення. Надпишіть над прикметниками й дієприкметниками скорочені позначення частини мови/форми дієслова – *прикм., дієприкм.*, поставте наголоси над цими словами. Поясніть, користуючись таблицею, відмінність між поданими прикметниками й дієприкметниками.

1. Правдивий чорний хліб! Мій винахід-виріб! Чотири рази печений. Чотири рази варений (*Олександр Олесь*). 2. Сніданок був простенький – варена картопля, смажена ячня, гаряче молоко (*Ю. Збанацький*). 3. Його автоматичні, завчені рухи нагадували рухи заводної ляльки (*За Ю. Смоличем*). 4. Згадалося давнє, дитяче, завчене колись у школі (*В. Кучер*). 5. Ілля дістав зі скриньки хліб, копчену ковбасу, в'яленого ляща (*О. Десняк*). 6. Печена гуска вже стояла на столику (*За О. Стороженком*). 7. До столу подавали печену з часником свинину (*З журналу*).

Пишемо н <i>(спільнокореневі слова різняться наголосом і значенням)</i>	
Прикметник	Дієприкметник
береже́ний (<i>обережний, уважний</i>)	бере́жений (від <i>берегти</i>)
варе́ний (<i>одержаний унаслідок варіння</i>)	ва́рений (від <i>варити</i>)
за́вчений (<i>засвоєний, звичний; нещирий</i>)	завче́ний (від <i>завчити</i>)
копче́ний (<i>виготовлений копченням</i>)	ко́пчений (від <i>коптити</i>)
пече́ний (<i>який спікся</i>)	пе́чений (від <i>пекти</i>)
товче́ний (<i>пом'якшений, подрібнений</i>)	то́вчений (від <i>товкти</i>)
точе́ний (<i>виготовлений, оброблений точінням</i>)	то́чений (від <i>точити; доведений до досконалості</i>)

Вправа 232. Складіть невелике меню на тиждень, використовуючи прикметники й дієприкметники, подані в таблиці. Поясніть спосіб приготування однієї зі страв.

Вправа 233. Продовжіть у формі роздуму вислів кінорежисера Юрія Іллєнка. Використайте дієприкметники *виборений, визнаний, вписаний, засвоєний, збережений* та ін. Яка історична подія зображена на фото?

Україна історично завжди належала, належить і буде належати до європейської цивілізації.

§ 29. ПРАВОПИС НЕ З ДІЄПРИКМЕТНИКАМИ

Вправа 234. Прочитайте речення. Зверніть увагу на те, як написано **не** з різними частинами мови. Поясніть правило написання в кожному випадку.

1. З якого боку не заходив, скрізь вона була не та. 2. Розмова не клеїлася. 3. Скульптор стежив за Меланією з нещадною зухвалістю митця. 4. Може, оця незграбна примітивна манірність уже стала другою натурою й нічим її не проб'єш. 5. «Видно, мало ви її знаєте... Невсипуща, віддана, золота людина». 6. Раніше скульптор якось мало зважав на таких, як вона, а зараз це вже його непокоїло, їхня думка була для нього зовсім не байдужою (За Олесем Гончаром).

Написання не з дієприкметниками

Разом		Окремо	
Правило	Приклад	Правило	Приклад
Префікс не- з дієприкметником пишемо разом:		Частку не з дієприкметниками завжди пишемо окремо:	
якщо дієприкметник виступає у ролі означення і не має при собі залежних слів чи протиставного сполучника а	<i>Молода невтрачена сила хвилею вдарила в груди</i> (М. Коцюбинський). <i>Вода там була неочищена</i> (З журналу).	якщо при дієприкметнику є залежне слово	<i>Не керований ніким, човен міг наскочити на підводну скельку</i> (Г. Коцюба).
		якщо ознаці, вираженій дієприкметником з не , протиставляється інша ознака, введена сполучником а	<i>Вода була не нагріта, а лише підігріта</i> (З підручника).
якщо дієприкметник утворений від дієслова, яке з префіксом не- або недо- пишеться разом	<i>Хіба не бачиш, що в печі обід недоварений, а хата стоїть й досі неметена?</i> (І. Нечуй-Левицький).	якщо дієприкметник виступає присудком	<i>Обсяг роботи не визначений</i> (З газети). <i>Цей художник не визнаний у себе на батьківщині</i> (З газети).

Вправа 235. Прочитайте вголос речення. Поясніть написання **не** з дієприкметниками. Складіть власні три речення з дієприкметниками з часткою **не**.

1. Спасибі Вам, мамо, за вічну любов і всю неоплачену ласку (Д. Луценко). 2. Підкосилися ноги, і вона важко впала на ще не схололу з дня землю (В. Яворівський). 3. Гарно в полі, де падають райдуги високі, де не вкриті під громами тільки ти і сокіл (Т. Одудько). 4. А поруч вставали некороновані корифеї і справжні вожді (В. Симоненко). 5. Лише мох укриває оте віковичне, ніким не займане каміння (А. Шиян). 6. І щастя нежданого подив сьогодні у вас на щоді (В. Вознюк).

Вправа 236. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть написання дієприкметників з **не** разом чи окремо. Котрі речення ви вважаєте пейзажною замальовкою й чому? Знайдіть загадку та відгадайте її.

1. На лугах ще трава (не)кошена, у полях красуються жита (*П. Воронько*). 2. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був (не)вдоволений (*М. Коцюбинський*). 3. Я сивину не кликав. Зацвіла (не)прошена тривожно у волоссі (*В. Вознюк*). 4. Чисте (не)заросле місце то звужувалось, то місцями розходилося, ніби озерце (*І. Нечуй-Левицький*). 5. Толока (не)орана, вівиці (не)лічені, пастух рогатий (*Народна творчість*). 6. Диких орд (не)злічені навали розтропили пращури мої (*В. Симоненко*).

Вправа 237. I. Сформулюйте правила, за якими **не** з дієприкметником пишемо разом та окремо (наведіть приклади).

II. Від поданих слів (за вибором) утворіть зв'язний текст або окремі речення (шість–вісім), у яких **не** з дієприкметником писатимете окремо та разом. Поясніть орфограми.

Зразок: Незавершена картина чекала пензля майстра. Не завершена досі картина не давала художнику спати, *або:* У майстерні художника зібранося кілька не завершених досі картин.

Незавершена картина, незакінчений портрет, непомічені помилки, ненадрукований текст, неоплачений проїзд, невимолочене зерно, невинуватана впевненість, невтамована спрага, незагоєна рана, незапланована поїздка, необдуманий вчинок, непередбачена зустріч, неприховане глузування, непротоптана стежка, нерозвідані запаси.

Вправа 238. Перекладіть словосполучення та речення українською мовою. Порівняйте румунський та український тексти і сформулюйте висновок про правопис **не** з дієприкметниками в обох мовах.

1. Material nestudiat. Materialul nu este studiat de elevi. 2. Carte necitită. Cartea nu e citită de mine. 3. Cuvinte nerostite. Cuvintele nu sunt rostite de tine.

Вправа 239. Спишіть прислів'я. На місці крапок вставте дібрані з довідки дієприкметники у потрібній формі. Визначте та підкресліть граматичні основи речень (підмет і присудок).

1. Не лізь у душу, якщо ти туди не... 2. Ледареві план не... 3. Увійшов я в сінечки, а сінечки не... Увійшов я в світлицю, а світлиця не..., діжка хліба не...

Довідка: вказаний, топлений, званий, метений, мішаний.

Вправа 240. Прочитайте й запам'ятайте слова Павла Тичини. Поглибте цю тезу реченнями (п'ять–шість) з дієприкметниками **не збáгнений**, **не збóланий**, **не зiгнутий**, **не зраджений** і прикметниками **незбагнєнний**, **нездолáнний**.

Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була.

Схема розбору дієприкметника як особливої форми дієслова (Морфологічний розбір дієприкметника)

1. Відмінювана форма дієслова.
2. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
3. Від якого дієслова утворена дієприкметникова форма.
4. Активного чи пасивного стану.
5. Доконаного чи недоконаного виду.
6. Час – теперішній чи минулий.
7. Рід (в однині), число, відмінок.
8. Синтаксична роль.
9. Особливості вимови та написання.

Зразок: Не гасне вогнище родинне в людських запалене серцях (Д. Білоус).

Запалене – дієприкм., п. ф. – запалений, утв. від дієсл. запалити, пас., мин. ч., док. вид, с. р., одн., Н. в., означення, у суф. пишемо *е*.

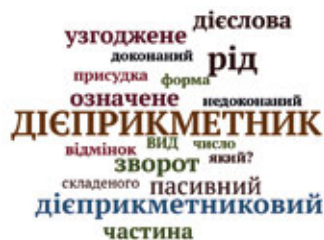
Вправа 241. Прочитайте речення. Знайдіть і випишіть словосполучення з дієприкметником у ролі головного і в ролі залежного слова. Дотримуючись плану, зробіть усний та письмовий розбір дієприкметників.

1. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови. 2. Напоений незабаром зіллям, із перев'язаною раною, зогрітий теплом, Остап розплющив очі (М. Коцюбинський). 3. Слово! Незгасаюче воно, а тому вогонь його гріє і грітиме вічно (За М. Рачуком).

Вправа 242. Розгляньте слова у «хмарці». Поясніть за «хмаркою» вивчену тему.

Вправа 243. Використовуючи дієприкметники та інші слова різних частин мови з **не**, напишіть есе з теми «Недочитана книга – не до кінця пройдений шлях» (Народна творчість).

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Що спільного у дієслівних формах *написати* лист, *написаний* лист, *написав* лист, *напиши* лист?
2. Які спільні ознаки мають дієприкметник *написаний* лист і прикметник *зворушливий* лист?
3. Що називаємо дієприкметником? З'ясуйте, чим це визначення відрізняється від визначень дієслова та прикметника.
4. У чому різниця між активними та пасивними дієприкметниками? Підтвердіть це дієприкметниками *вибраний* план і *визрілий* план.

5. За допомогою яких суфіксів творяться дієприкметники пасивного стану? Підтвердіть це прикладами.
6. За допомогою яких суфіксів творяться дієприкметники активного стану? Наведіть приклади таких утворень.
7. Дієприкметники якого стану мають значення теперішнього й минулого часів?
8. Що пишемо у суфіксах дієприкметників: **н** чи **нн**? Підтвердіть прикладами.
9. Пригадайте правила написання **не** з дієприкметниками разом та окремо. Наведіть приклади.
10. Як відмінюємо дієприкметники?
11. Яку синтаксичну функцію виконує дієприкметник? Доведіть це прикладами.
12. Пригадайте визначення дієприкметникового звороту. Коли та як виділяємо дієприкметниковий зворот на письмі? Наведіть приклади.

Наведіть приклади до відповіді на кожне запитання. Оцініть кожну свою відповідь в 1 бал і поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ДІЄПРИКМЕТНИК»

- I. Від запропонованих слів утворіть дієприкметники, вкажіть у них суфікси, визначте стан.
Сказати, написати, скласти, розбити, діяти, збудувати, налити, слухати, вітати, закінчити.
- II. Спишіть речення, розставте правильно розділові знаки. Підкресліть дієприкметники та дієприкметникові звороти.
 1. Так шепоче серед ночі вітром збуджена трава (*Олександр Олесь*).
 2. Місто було обведене подвійними мурами з сімнадцятьма вежами (*І. Кулаковський*).
 3. Степ оповитий тишею дихав пахощами (*О. Копиленко*).
 4. Так воно велось по всіх хуторах розкиданих без ліку в запорозьких вольностях-степях в усіх козацьких слободах (*М. Пригара*).
 5. Надворі був сонячний день сповнений невгамовного пташиного щебетання і гудіння бджіл (*Олесь Донченко*).
- III. Напишіть п'ять дієприкметникових словосполучень, у яких **не** пишемо з дієприкметниками окремо, і п'ять, у яких **не** пишемо разом.
- IV. Розкажіть про художній твір, який вас зацікавив, використовуючи дієприкметники та прикметники з **не**.
- V. Обміркуйте ситуацію: ви прийшли вранці на вулицю, а там – усе в снігу. Розкажіть про побачене за допомогою дієприкметників і дієприкметникових зворотів.

Оцініть кожну відповідь у 2 бали й поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДІЄПРИКМЕТНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I варіант

І рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприкметник – особлива змінна форма дієслова.
Так чи ні.
2. Дієприкметник має ознаки дієслова та прикметника.
Так чи ні.
3. У дієприкметника є вид і час.
Так чи ні.
4. Дієприкметник змінюється за особами.
Так чи ні.
5. Дієприкметник разом із залежним словом утворює зворот.
Так чи ні.
6. Дієприкметник у реченні виступає тільки означенням.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Запитання до дієприкметника наведено в рядку

- А що роблячи? що зробивши?
- Б що роблячий? що зроблений?
- В який? яка? яке? які?
- Г що робити? що зробити?

2. Усі слова – дієприкметники в рядку

- А колишній, суботній, звечоріли
- Б полоти, засіяний, русявий
- В жовтіючий, загублений, написаний
- Г зроблений, поспішаючи, посміхатися

3. Усі дієприкметники активного стану в рядку

- А вимитий, просушений, зв'язаний
- Б підписаний, зіпсований, пожовклий
- В процвітаючий, переоцінений, скошений
- Г лежачий, ріжучий, дозрілий

4. Усі дієприкметники пасивного стану в рядку

- А скошений, забутий, почорнілий
- Б зроблений, принесений, розбитий
- В засніжений, збережений, танцюючий
- Г обговорений, зів'ялий, зрозумілий

5. Усі слова пишемо з *ни* у рядку

- А виснаже..ий, неврівноваже..ий, прихова..ий
- Б невпи..ий, нездолá..ий, стара..ий

В непримире..ий, невдоволе..ий, пече..ий
Г невблага..ий, незліче..ий, нагородже..ий

6. Усі дієприкметники пишемо з не разом у рядку

А не/виправлена вчителем помилка, не/виоране поле
Б не/помита дошка, не/политі квіти
В не/вгамовні діти, не/перечитаний мною твір
Г не/стримані почуття, не/написаний учнем реферат

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприкметниками та їх характеристиками.

- 1 Спорожнілий колос вищий за всі (*Народна творчість*).
 - 2 Кожній людині відкрито в нас путь (*П. Тичина*).
 - 3 Згаяного часу і конем не наздоженеш (*Народна творчість*).
 - 4 В озиваючих деревах піднімалися весняні соки (*Олесь Гончар*).
- А активний дієприкметник теперішнього часу
Б активний дієприкметник минулого часу
В пасивний дієприкметник минулого часу
Г пасивний дієприкметник теперішнього часу
Д безособова дієслівна форма

2. Установіть відповідність між висловом і його значенням.

1 несподівана	А розмова, яка продовжується
2 нестихаюча	Б сила, яка збереглася
3 невтрачена	В листівка, яку не кинули до скриньки
4 невідправлена	Г пригода, яка не закінчилась
	Д зустріч, яку не планували

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 зелений	А іменник
2 позеленіти	Б прикметник
3 позеленілий	В дієслово
4 зелень	Г дієприкметник
	Д дієприслівник

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи дієприкметники та дієприкметникові звороти, напишіть есе з теми «У нас єдина мета – Україна свята, нездоланна ніким і ніколи...».

II варіант

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприкметник – особлива змінна форма дієслова.

Так чи ні.

2. Дієприкметник має ознаки дієслова та прислівника.
Так чи ні.
3. Дієприкметник може бути активного чи пасивного стану.
Так чи ні.
4. Дієприкметник не змінюється за родами.
Так чи ні.
5. Дієприкметниковий зворот завжди відокремлюємо комами.
Так чи ні.
6. Дієприкметник у реченні виступає обставиною
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Запитання до дієприкметника наведено в рядку
 А що робити? що зробити?
 Б який? яка? яке? які?
 В скільки? котрий?
 Г що роблячи? що зробивши?
2. Усі слова – дієприкметники в рядку
 А збережений, вечірній, зроблений
 Б стертий, засіяний, неземний
 В жовтіючий, загублений, пам'ятний
 Г збитий, зів'ялий, списаний
3. Усі дієприкметники активного стану в рядку
 А ріжучий, засохлий, збережений
 Б стемнілий, замерзлий, зарослий
 В побачений, помитий, скошений
 Г пригорілий, зіпсований, пожовклий
4. Не можна утворити пасивний дієприкметник від дієслова в рядку
 А взяти, гнати, молоти
 Б вибрати, записати, зробити
 В виграти, змалювати, описати
 Г вивести, забути, почорніти
5. Усі слова пишемо з одним *н* у рядку
 А нездійснє..ий, варє..ий, здоровен..ий
 Б невпи..ий, нездблє..ий, старє..ий
 В недозвблє..ий, невдовблє..ий, незніще..ий
 Г печє..ий, числє..ий, нагородже..ий
6. Усі дієприкметники пишемо з *не* окремо в рядку
 А не/написаний учнем твір, не/завершена картина
 Б не/витерта черговим дошка, квіти не/политі
 В не/вгамовні діти, досі не/перечитаний твір
 Г не/казані слова, не/кошена трава

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприкметниками та їх характеристиками.

- 1 Цвітуть соняшники, озвучені бджолами (*Є. Гуцало*).
- 2 В оживаючих деревах піднімалися весняні соки (*Олесь Гончар*).
- 3 Ми всі побачили на порозі зняковілу Любу (*За Олесем Гончаром*).
- 4 Багато слів написано пером... (*За Л. Костенко*).

- А активний дієприкметник теперішнього часу
- Б активний дієприкметник минулого часу
- В пасивний дієприкметник минулого часу
- Г пасивний дієприкметник теперішнього часу
- Д безособова дієслівна форма

2. Установіть відповідність між висловом і його значенням.

1 неказанна	А невисловлене вголос слово
2 неказане	Б краса (яку не можна передати словами)
3 нездійснена	В мрія (яка не збулася)
4 недозволений	Г прийом (який заборонений)
	Д пригода, яка не закінчилась

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 біліти	А іменник
2 побілений	Б прикметник
3 біль	В дієслово
4 білий	Г дієприкметник
	Д дієприслівник

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи дієприкметники та дієприкметникові звороти, напишіть есе з теми: «Той, хто не любить своєї країни, нічого любити не може» (*Д. Байрон*).

- » Оцініть свої знання з теми «Дієприкметник як особлива форма дієслова» за допомогою смайликів.

БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА *-НО*, *-ТО*

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою на початку уроку. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 30. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА *-НО*, *-ТО*, ЇХ ТВОРЕННЯ, ГРАМАТИЧНА І СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- *утворювати від дієприкметників форми на **-но**, **-то**, правильно визначати стилістичну роль таких форм, вводити їх у речення;*
- *правильно вживати в усному й писемному мовленні безособові форми на **-но**, **-то**;*
- *застосовувати набуті знання для досягнення навчальної мети;*
- *презентувати власні ідеї зрозуміло, грамотно, використовуючи доцільні виражальні засоби української мови.*

До пасивних дієприкметників дуже близькі безособові дієслівні форми (*forme impersonale verbale*) на **-но** (**-ено**, **-єно**), **-то**. Порівн.: *вибраний* і *вибрано*, *гарантований* і *гарантовано*, *доведений* і *доведено*, *сказаний* і *сказано*, *розкroeний* і *розкroeно*, *розбитий* і *розбито*, *прополений* і *прополото*.

Близькість таких слів зумовлена однаковими твірними основами та схожими засобами, які використовуємо для їх творення.

Безособові дієслівні форми творимо від основ інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфіксів **-но** (**-ено**, **-єно**), **-то**. Наприклад: *бажати* – *бажа-+-но*, *побачити* – *побач-+-єно*, *викроїти* – *викро-+-єно*, *взяти* – *взя-+-то*, *кинути* – *кину-+-то*.

Вправа 244. Від дієслів усно утворіть пасивні дієприкметники та дієслівні форми на **-но** (**-ено**, **-єно**), **-то**. Випишіть дієслова, від яких неможливі такі утворення, поясніть чому.

Адресувати, бачити, ворогувати, впровадити, гасити, горіти, доглянути, зламати, клеїти, колоти, місити, молоти, назбирати, наклеїти, намалювати, освоїти, присвоїти.

Дієслівні утворення на **-но (-ено, -ено), -то** – це специфічні **незмінні** форми дієслова, які виражають дію, не пов'язану безпосередньо з діячем, і мають значення доконаного чи недоконаного виду, перехідності та виконують роль **головного члена речення (присудка)** в **односкладному** безособовому реченні (тут є лише один головний член речення – присудок, підмета немає й не може бути). Порівн.: виорано й орано (У сусідів виорано і засіяно, а в нас ще й не орано); зібрано (кого?) школярів, перевірено (що?) спорядження (Перед походом зібрано школярів, перевірено спорядження).

Присудком можуть виступати як дієслівні форми на **-но (-ено, -ено), -то**, так і пасивні дієприкметники.

Безособовим дієслівним формам на **-но (-ено, -ено), -то** надаємо перевагу тоді, коли **постає потреба зосередити увагу на результаті дії**. Наприклад: Останній екзамен складено, школу закінчено. Не повертаються із вирію мого дитинства журавлі. Вже не одну версту відміряно від стежки отчої землі (В. Калашник).

Виражати присудок **пасивним дієприкметником** більш доцільно тоді, коли маємо на меті **зосередити увагу на вираженні ознаки за дією**. Наприклад: Вітер щось шепоче травам. Вони вмиті росою (З журналу).

Вправа 245. Прочитайте речення. Порівняйте виділені слова та з'ясуйте, які граматичні ознаки властиві кожному з них. До якого слова в реченні ви ставили від них запитання? Визначте, у якій колонці подані речення, до складу яких входять пасивні дієприкметники, а в якій – речення з безособовими дієслівними формами на **-но, -то**. Якими членами речення виступають виділені слова?

А у річці скаламучена вода
(Б. Олійник).

Золотом налитий вітер вересневий
(П. Воронько).

Блискавками небо перевите.

Уже заволочене серпанком
сіреньким небо.

Серце і досі ще сповнене грому.

Покрите інеєм осіннє море
(Д. Павличко).

А в річці скаламучено воду.

Золотом налито вітер вересневий.

Блискавками небо перевито
(Є. Гуцало).

Вже заволочено серпанком
сіреньким небо (Леся Українка).

Серце і досі ще сповнено грому
(В. Сосюра).

Покрито інеєм осіннє море.

Вправа 246. Від основ інфінітива дієслів утворіть безособові дієслівні форми на **-но, -то**, відділивши дефісом твірну основу й суфікс.

Зразок: бажати – бажа-но.

Кинути, згаяти, створити, дочитати, вразити, нанести, понавішувати, взяти, дошити, склеїти, заявити, нахилити, відвезти, прочитати, освятити, зім'яти, зрівняти, занотувати, занести, зняти.

Ключ: у кожній утвореній безособовій дієслівній формі на **-но**, **-то** підкресліть третю від початку букву. З цих літер складіть прислів'я. Поясніть його значення.

Вправа 247. Прочитайте речення. Якими членами речення виступають виділені слова? До якого слова у реченні ви ставили від них запитання?

Урок добре *засвоєний*.

Школа *збудована* влітку.

Палац *відданий* учням.

Учора *відкритий* новий басейн.

Урок добре *засвоєно*.

Школу *збудовано* влітку.

Палац *віддано* учням.

Учора *відкрито* новий басейн.

Вправа 248. Спишіть речення, розкриваючи дужки, відтворіть потрібну форму дієслова. Утворення на **-но (-ено, -єно)**, **-то** й пасивні дієприкметники підкресліть як відповідні члени речення.

1. На сизих луках (скосити) траву, і літо буйне в береги ввійшло (*М. Рильський*). 2. За мое жито мене й (бити) (*Народна творчість*). 3. Маланка, склавши руки, побожно слухала оповідання про те, скільки (привезти) цегли, яке й чому (забракувати) дерево (*За М. Коцюбинським*).

Уживання в усному й писемному мовленні безособових дієслівних форм на **-но**, **-то**

Вправа 249. I. Прочитайте тексти. Дайте морфологічну характеристику виділених слів і з'ясуйте, до якого стилю належить текст і чому в ньому використано саме такі дієслівні форми. **II.** Придумайте кілька загадок про комп'ютерне приладдя, уживаючи дієслівні форми на **-но**, **-то**.

I. Відкриття надсучасного комп'ютерного класу було **призначено** на суботу, вихідний день. **Анонсовано** цю подію через шкільне радіо, яке чути було навіть на подвір'ї школи. Цією подією виявився зацікавленим увесь квартал поблизу школи. І ось відкриття класу **оголошено**, відповідального з-поміж одинадцятикласників **призначено**, апробувати мультимедійну дошку **дозволено**. Нову «епоху» інформування учнів **розпочато!**

II. Батько був схвилюваний увагою до нього всіх членів родини. Сімдесятиріччя, **відзначене** скромно, без особливих урочистостей, усе ж запам'яталося і дітям, і внукам. Особливо **зворушеними** виглядали молодші батькові сестри, які приїхали після десятилітньої вимушеної розлуки з родиною та Україною. **Створений** старшим онуком портрет теж був **фотографований** «на згадку». А на завершення свята у небо був **запущений** паперовий ліхтарик «на довгі світлі роки».

Вправа 250. Спишіть прислів'я. На місці крапок упишіть дібрані з довідки дієслівні форми на **-но**, **-то**. Визначте та підкресліть граматичну основу речень. Усно поясніть значення прислів'їв.

1. За наше жито ще нас і ... 2. Криво ... , зате міцно ... 3. ... абияк, то й вийшов кривуляк. 4. Де ... на живу нитку, там чекай на дірку. 5. Не всі млинці... , не всі пісні... , не всі ігри ... 6. Як ... , так і ... 7. Як коней ... , то хоч воза прив'яжи. 8. ... : велика птиця – горобець. 9. Усе на світі ... руками. 10. За планом ... , а в полі не ...

Довідка: зіграно, заспівано, з'їдено, зшито, побито, сказано, вкрадено, набуто, збуто, створено, викроєно, зшито, роблено, посіяно, зорано.

Вправа 251. Поясніть значення фразеологізмів. Із трьома складіть і запишіть речення.

1. Вилами по воді писано. 2. На роду написано. 3. Неначе медом помазано. 4. Усі мости спалено. 5. Повито темрявою. 6. Он де собаку зарито!

Вправа 252. Давньоримський філософ Сенека писав: «Скільки б ти не жив, усе життя слід навчатися». Чи погоджуєтеся ви з цією думкою? Напишіть про це есе, використовуючи безособові дієслівні форми на **-но**, **-то**. Підтвердіть свої судження двома аргументами та двома прикладами.

§ 31. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЧИТАННЯ ТА АНАЛІЗ ТЕКСТУ

Вправа 253. I. Прочитайте текст уголос. Чи погоджуєтеся ви з усіма пунктами? II. Доповніть текст своїми порадами щодо досягнення успіху й здобуття перемоги.

ПРАВИЛА ПЕРЕМОЖЦІВ. ЯК ДОСЯГТИ УСПІХУ В ЖИТТІ

Що таке успіх? Як стати успішним? Ось декілька порад, які допоможуть перемогти, досягти успіху в житті.

1. Складання переліку справ, які необхідно зробити в найкоротші терміни. Успішні люди вміють працювати і знають, що їм потрібно зробити в обов'язковому порядку, щоб залишитися у вигаши. Тоді як інші нерідко кидають справи на самоплив, згадуючи про них в останній момент.

2. Звичка рано прокидатися. Це, мабуть, одна з найбільш складних для виконання звичок, адже завжди є велика спокуса зайвий час поніжитися в ліжку... Але прокидатися максимально пізно і збиратися похапцем – не найкраща ідея: не залишається часу ні привести себе до ладу, ні налаштуватися на плідний робочий день, ні поспідати.

3. Любов до читання. Любов до читання прищеплюють своїм дітям ще з самого народження практично всі успішні люди, причому йдеться не тільки про художню літературу, а й про різні розвивальні й наукові посібники. **Читання щонайменше пів години на день.**

4. Регулярні заняття спортом і підтримка себе в хорошій фізичній формі. Розумовий та інтелектуальний розвиток має крокувати в ногу з розвитком фізичним. Адже яким гострим розумом ви б не володіли, слабке тіло і кволе здоров'я здатні доконати кого завгодно й постати серйозною перешкодою на шляху до мети.

5. Уживання так званих порожніх калорій. Переможці рідко страждають пристрастю до фастфуду. І справа тут зовсім не в тому, що вони можуть собі дозволити більш якісну та дорогу їжу, а в тому, що вони розуміють шкоду, яку вона заподіює організму. Тому зверніть увагу на здорову та корисну їжу – це допоможе зберегти здоров'я, а отже, й досягти успіху.

6. Перегляд телевізора менше однієї години на день. Звичайно, розрядка й відпочинок після трудового дня (навчання – це неабияка праця) необхідні усім, проте ніж засмічувати свою пам'ять уривками різних телешоу, краще взяти цікаву та корисну книгу, яка допоможе поєднати приємне з корисним.

7. Постановка цілей та їх фіксація. 67% успішних людей записують свої цілі, щоб постійно мати їх перед очима, нагадуючи собі про необхідність рухатися їм назустріч.

8. Концентрація на досягненні конкретної мети. 80% заможних людей знають, що розпорошення зусиль рідко призводить до бажаного результату, тому, окресливши мету, вони всіма силами прагнуть її досягти, не відволікаючись на зовнішні подразники.

9. Постійний розвиток і самовдосконалення. Успішна людина знає, що не можна зупинятися в розвитку: що більше знань – то більше користі. Той, хто керується принципом «усі сфери не охопиш і всіх грошей не заробиш» і не хоче ускладнювати собі життя, осягаючи щось нове, втрачає багато можливостей.

10. Віра в те, що позитивні звички створюють позитивні можливості, а негативні, навпаки, – погано впливають на успіх і заможність. Думки матеріальні – і про це потрібно пам'ятати! (*Інтернет-видання*).

Вправа 254. Запишіть інтерв'ю з цікавим учнем чи ученицею школи (переможцями олімпіад, конкурсів, спортивних змагань тощо), цікавою особистістю рідного краю. З'ясуйте, що саме стало основним у досягненні успіху. У своєму інтерв'ю використовуйте безособові дієслівні форми на **-но, -то**.

Вправа 255. І. Послухайте текст, перекажіть його зміст. Висловіть свою думку про те, що дало підставу авторові назвати байдужість найстрашнішою недугою нашого часу, а поведінку одних людей порівняти з природою орлів, а інших – із вдачею жаб.

БІЙТЕСЯ БАЙДУЖИХ!

Найстрашніша недуга нашого часу – байдужість. «Не бійтеся друзів, – писав польський письменник Бруно Ясенський. – Щонайбільше – вони

можуть вас зрадити. Не бійтеся ворогів. У гіршому випадку вони можуть убити. Бійтеся байдужих. З їхньої мовчазної згоди чиняться і зради, і вбивства».

Задумайся на хвилину, читачу. Чи не «мовчав» і ти часом? Там, де треба було на весь світ кричати? Чи не втікав задля власного спокою у життєві кущики? Щоб нічого «не бачити», «не чути», «не знати»?

Пригадай, читачу, чи не проходив ти мовчки, коли хтось нівечив природу твоєї землі, коли якийсь ворожий зайда чинив наругу над святинами твого народу, над його історією. Чи не відвертався убік, коли поруч знущалися з людини?

Сполохані орли злітають у небо, щоб у бойовому леті опуститися кометою на тих, хто руйнує їхні гнізда. Сполохані жаби скачуть у болото, щоб тихо й спокійно пересидіти небезпеку. Задумайся, читачу, і зваж: хто ти? (За Є. Дударем).

II. Випишіть з тексту окремо дієслова в неозначеній формі, у способових формах і у формі дієприкметника. Доберіть синонім до іменника *недуга*. Знайдіть у тексті антоніми.

III. Знайдіть в інтернеті уривок тексту морального змісту. Перекажіть його у класі.

Вправа 256. Створіть і запишіть монолог (вісім–десять речень) придуманого вами супергероя, який пояснює, чому оберігає дітей від ризикованої поведінки.

ДІЄПРИСЛІВНИК

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою на початку вивчення нової теми. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю сприймаю все нове.

2 – Усе нове мене лякає.

3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 32. ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА. ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати дієприслівники в тексті, визначати їх граматичні ознаки та синтаксичну роль;
- правильно використовувати дієприслівники в мовленні;
- будувати речення з одиничними дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами, правильно розставляти розділові знаки в таких реченнях, обґрунтовувати їх уживання;
- застосовувати дієприслівникові звороти відповідно до мети й ситуації спілкування, не порушуючи змісту та логіки висловлення;
- правильно писати **не** з дієприслівниками;
- застосовувати набуті знання і вміння в життєвих ситуаціях, обґрунтовувати свої дії, прогнозувати практичне значення створення нової ситуації.

Вправа 257. Прочитайте текст. Знайдіть різні форми дієслова, випишіть їх. Пригадайте, які значення, морфологічні ознаки та синтаксична роль властиві кожній формі. Чи виявили ви малознайоме (з граматичної точки зору) вам слово?

Як би ми не раділи, від'їжджаючи на відпочинок у далекі краї, дуже швидко починаємо сумувати за рідним краєм. Згадуємо якісь дрібнички, якими нехтували, відчуваємо запахи, що наповнювали наш сад, подвір'я, завітчане простими квітами... І коли спогади стають нав'язливими, просямося додому. Сказано – ностальгія.

Дієприслівник (gerunziul) – особлива незмінювана форма дієслова, яка називає додаткову дію та стан і відповідає на запитання **що роблячи? що зробивши?** (працюючи, попрацювавши).

Дієприслівник поєднує в собі ознаки дієслова і прислівника.

Дієприслівник має багато спільного з інфінітивом і способовими формами дієслів.

По-перше, їх об'єднує спільне загальне **значення дії**. Наприклад: *слухати* (що робити?), *слухаючи* (що роблячи?) і *слухав* (що робив?), *слухав би* (що робив би?) і *слухай* (що роби?); *послухати* (що зробити?), *послухавши* (що зробивши?).

По-друге, з іншими формами дієслова (крім інфінітива) його об'єднує **значення недоконаного чи доконаного виду**. Наприклад: *слухаючи*, *слухати* і *слухав*, *слухав би*, *слухай* – недоконаний вид, а *поснідавши*, *поснідати* і *поснідав*, *поснідав би*, *поснідай* – доконаний вид.

По-третє, дієприслівники так само, як неозначена та способів форми дієслова, мають **значення перехідності чи неперехідності**, тобто потребують (якщо перехідні) або не потребують (якщо неперехід-

ні) до себе прямого (у Зн. відм.) додатка. Наприклад: **слухаючи** (що?) *розповідь*, **слухати** (що?) *розповідь* і **слухав** (що?) *розповідь*, **слухав би** (що?) *розповідь*, **слухай** (що?) *розповідь* – перехідне дієслово, а **розростаючись**, **розростатися**, **розростався...** – неперехідне дієслово.

Дієприслівник має також деякі ознаки, спільні з прислівником:

– дієприслівник так само, як і прислівник, – незмінюване слово;
– окремий дієприслівник або дієприслівник разом із залежними словами, як і прислівник, виконує в реченні роль обставини, наприклад: 1. Погасивши сонце в собі, ти виведеш себе з життєвої орбіти (З журналу). 2. Слово лунає хай в ріднім краю (як?), тїму розвіваючи сіру (В. Симоненко).

Дієприслівник вказує на час, причину, умову чи спосіб основної дії, названої присудком. Наприклад: Зайшовши до класу, учитель привітався (коли?); Задумавшись, Івась не почув (чому?) запитання; Не спитавши броду, не лізь у воду (за якої умови?); Усміхаючись, ми привіталися (як?).

Вправа 258. Спишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени. У дієсловах визначте лексичне значення, граматичні ознаки, синтаксичну роль. Користуючись теоретичним матеріалом з теми, з'ясуйте, у чому особливість виділених слів.

1. Батько мовчав, **занурившись** у свої думки (*Л. Кононович*). 2. Дід, **поснідавши**, молився Богу (*Панас Мирний*). 3. **Віддавши** поклін господарям, рушаємо додому (*О. Кобилянська*). 4. **Не знаючи** броду, не лізь прожогом у воду (*Народна творчість*)

Вправа 259. Прочитайте речення. Знайдіть і випишіть дієприслівники, а поряд з ними – відповідні інфінітиви, з'ясуйте їх спільні ознаки.

Зразок: борючись – боротися: значення дії, неперехідний.

1. Сперся на диван і натискав кнопки пульта, перемикаючи канал за каналом. 2. Сидячи на підлозі, я стурбовано спостерігала за ним. 3. Перемкнувши на 5-й канал, Артем застиг. 4. Батько теж уп'явся в екран, не

продовживши своїх нарікань. 5. Під час гри мені не раз здавалося, що чоловікові-фанату ставало погано, аж так він червонів, горланячи. 6. Озирнулася, не розуміючи, де я. 7. Я ніяковів, відвертався, озирався завою, шукаючи очима Полю (*О. Луцєвська*).

Вправа 260. Спишіть речення. Знайдіть дієприслівники, усно визначте їх морфологічні ознаки, спільні з дієсловами і прислівниками. Поставте запитання від присудка до дієприслівника чи до дієприслівника із залежними словами, підкресліть їх як член речення.

1. Забагато бажаючи, втрапиш з того, що маєш (*Народна творчість*). 2. Бігаючи вправними пальцями по клавіатурі, вона була впевнена, що на моніторі – усе без помилок (*З журналу*). 3. Летять хмарки, летять дороги, зібравши куряву під ноги (*І. Драч*). 4. На дзвіниці коло костелу, тут же насупроти нової будови, загудів величезний дзвін, звіщаючи полудне* (*І. Франко*).

Вправа 261. Перекладіть речення українською мовою. Випишіть інфінітиви та дієприслівники, зверніть увагу на відмінність їх правопису в обох мовах. З перекладеними дієприслівниками складіть речення.

1. întrebându-ne pe noi denumirea străzii, necunoscutul a plecat mai departe. 2. El a plecat, grăbindu-se. 3. Mi-a întins mâna, salutându-mă.

Вправа 262. Спишіть речення. Знайдіть і відповідно підкресліть підмет і присудок. З'ясуйте, до групи якого з головних членів речення належать окремих дієприслівник і дієприслівник із залежними від нього словами. Визначте синтаксичну роль дієприслівника та дієприслівника із залежними від нього словами.

1. Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймають і, несучи вагу ту страшную, буду пісню веселу співають (*Леся Українка*). 2. Матері... Все життя дивляться вони нам услід, вирядивши в люди (*О. Сизоненко*). 3. Рано-рано схопилось сонце, виграючи та висвічуючи червоним світлом... (*Панас Мирний*). 4. Хлопці сміливо спустилися в печеру, цілком довірившись тим, хто залишився нагорі (*З журналу*). 5. Золотава пишна осінь лине понад краєм, тішачи врожаєм (*І. Нагірняк*).

Вправа 263. Прочитайте і продовжіть текст, увівши до нього діалог і використавши дієприслівники *вдивляючись, посміхнувшись, довідавшись* (про), *знаючи, вірячи, надіючись, переконавши* чи інші. Розіграйте діалог перед класом.

Зазнавши невдачі з першою спробою запустити макет свого радіокерованого гелікоптера, Григорій перестав цікавитись авіамоделюванням. Знаючи талановитість свого друга, Денис шукав способу вивести Гриця з депресії...

* Полудне – полудень, середина дня.

Вправа 264. Французький письменник Алфонс Карр писав: «Щоб заробити на життя, потрібно працювати. Але щоб розбагатіти, потрібно придумати щось інше». Як ви думаєте, що потрібно придумати? Напишіть про це есе, використовуючи (на власний розсуд) дієприслівники. Підтвердіть свої судження двома аргументами та двома прикладами.

§ 33. ПРАВОПИС НЕ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ

Вправа 265. Пригадайте правила правопису **не** з дієсловами і, дотримуючись їх, спишіть речення. Усно аргументуйте написане.

1. Боротися за мир треба сьогодні – (не)відкладати на колись (*З газети*).
2. Ніде ніщо (не)ворухнеться, (не)стрепенеться (*О. Кобилянська*).
3. (Не)нажну́ я й снопка сьогодні; (не)здужаю й руки підняти (*Марко Вовчок*).
4. (Не)звірившись з картою, (не)вирушай у похід (*З інструкції туристам*).

Частку не з дієприслівниками завжди пишемо окремо. Наприклад: *не бажаючи, не вагаючись, не вірячи, не назвавши, не спитавшись, не здолавши, не наважуючись.*

Не з дієприслівниками пишемо разом лише тоді, коли дієприслівники утворені від дієслів, у яких не належить до основи. Порівн.: *ненавидячи, бо ненавидіти; нехтуючи, бо нехтувати; нездужаючи, бо нездужати; неславлячи, бо неславити; недоваживши, бо недоважити; недосоливши, бо недосолити.*

Правопис не з дієприслівниками

Пишемо окремо, якщо дієприслівник є формою дієслова без не в основі		Пишемо разом, якщо дієприслівник є формою дієслова з не в основі	
не боронячи	боронити	ненавидячи	ненавидіти
не набравши	набрати	неславлячи	неславити
не оббігши	оббігти	недочувши	недочути
не придбавши	придбати	недоваривши	недоварити

Вправа 266. Спишіть, розкривши дужки і правильно записавши **не** з дієприслівниками. Усно поясніть правопис. Розкажіть, як ви розумієте зміст прислів'їв.

1. (Не)зростивши дерево, плоду не скуштуєш.
2. (Не)нагнувшись, гриба не знайдеш.
3. (Не)ступивши першого кроку, не вирушиш у дорогу.
4. Давши слово – держись, а (не)давши – кріпись.
5. Життя, як стерниста нива: не пройдеши, ноги (не)вколовши (*Народна творчість*).

Вправа 267. Розкрийте дужки і спишіть дієприслівники з **не**, поділивши їх на дві групи: а) ті, які пишемо з **не** окремо; б) ті, які пишемо з **не** разом. Виділені дієприслівники усно введіть у речення.

(Не)беручи, **(не)внісши**, (не)довиконавши, (не)доїдаючи, **(не)доказавши**, (не)долюблюючи, (не)дослідивши, (не)зчувшись, (не)зважаючись, (не)питаючись, **(не)покоячись**, (не)стямившись, **(не)сучій**, (не)тямлячись, **(не)вкопавши**, (не)зігрівшись, (не)доганяючи, (не)довіряючи, (не)дораховуючи, (не)домірявши.

Вправа 268. Спишіть речення, розкривши дужки. Підкресліть дієприслівник разом із залежними від нього словами як член речення. Усно визначте граматичні ознаки дієприслівників.

1. Дядько Сергій, (не)вітаючись, обнишпорив очима хату й присів перед кішкою, а та, чуючи щось недобре, дременула під ліжку (*За М. Стельмахом*). 2. Максим Беркут почував себе вповні самим собою, нічого (не)забуваючи, ні з чим (не)кваплячись, але й нічим (не) спізнюючись (*І. Франко*). 3. Та й я ж цілісінький тиждень на ногах і працюю, (не)покладаючи рук (*І. Карпенко-Карий*). 4. «А що ж там?» – запитав хлопчина, настороживши вуха й (не)зводячи очей з діда (*За Панасом Мирним*).

Вправа 269. Послухайте уривок з вірша Василя Симоненка. Доведіть письмово правдивість слів автора або аргументовано заперечте йому. Використовуйте відповідні до контексту дієприслівники, дієприкметники.

Чужих країв ніколи я не бачив,
принад не знаю їхніх і окрас,
та вірю серцем щирим і гарячим –
земля найкраща все-таки у нас.

§ 34. ДІЄПРИСЛІВНИКОВИЙ ЗВОРОТ

Вправа 270. Спишіть речення. Підкресліть головні члени. Знайдіть одиничні дієприслівники та дієприслівники із залежними словами, визначте їх синтаксичну роль (підкресліть як члени речення), надпишіть запитання, на які відповідають ці члени речення. Чи є в якомусь реченні дієприкметник?

1. «Ти куди хочеш іти?» – спитала його мати, майже дрижачи з турботи про нього (*О. Кобилянська*). 2. Та, прокинувши на полу ряднину*, мати лягла й сама хоч задрімати (*Панас Мирний*). 3. І, захолонувши у дивній грації, зітхають свіжістю акації, вітрами заціловані до ніг... (*В. Симоненко*). 4. Зупинившись на самому розі, сине небо підперши плечима, вартовими стоять на порозі із відкритими навстіж очима (*Г. Грай*). 5. Дуби гойдались і тремтіли клени, вгорнувши небо в стомлені гілки (*М. Вінграновський*).

Дієприслівник разом із залежними від нього словами називаємо дієприслівниковим зворотом (construcție gerunzială). У реченні дієприслівниковий зворот виступає обставиною. Наприклад:

дієприслівниковий зворот

Дністер тече, розштовхуючи гори (*В. Василяшко*).

У вимові дієприслівниковий зворот виділяємо інтонацією, а на письмі – комами.

Коми при дієприслівниковому звороті та при одиничному дієприслівнику

Правило	Приклади	Правило	Приклади
Кому ставимо:			
при дієприслівникових зворотах		при одиничному дієприслівнику (<i>часу, причини та умови дії</i>)	
після дієприслівникового звороту, якщо він стоїть на початку речення <i>Дієприсл. зв., ...</i>	<i>Звиснувши</i> <i>низько над ставом</i> , груша дарувала свої плоди рибкам (<i>З журналу</i>).	після одиничного дієприслівника, якщо він стоїть на початку речення <i>Дієприсл., ...</i>	<i>Пообідавши</i> , Леся побігла на гурток малювання (<i>З журналу</i>).
з обох боків , якщо він стоїть у середині речення <i>... дієприсл. зв., ...</i>	Він, <i>побачивши друга</i> , зрадив (<i>З журналу</i>).	з обох боків , якщо одиничний дієприслівник стоїть у середині речення <i>... дієприсл., ...</i>	Леся, <i>пообідавши</i> , побігла на гурток малювання.

* *Рядніна* – домотканий килимок.

Правило	Приклади	Правило	Приклади
перед дієприслівниковим зворотом, якщо він стоїть у кінці речення ..., дієприсл. зв.	Слово лунає хай в ріднім краю, <i>тму розвіваючи сіру</i> (В. Симоненко).	перед одиничним дієприслівником, якщо він стоїть у кінці речення ..., дієприсл.	На гурток малювання Леся побігла, <i>пообідавши</i> .
Кому не ставимо:			
при дієприслівникових зворотах		при одиничному дієприслівнику	
які стали фразеологізмами	Мої батьки ніколи не сидять <i>склавши руки</i> .	способу дії (<i>як? яким способом?</i>), що стоїть одразу після присудка (іноді й перед присудком)	Залізо випробовують <i>куючи</i> , а коня вчать <i>їздячи</i> . Лінійний <i>сидячи</i> спить, а <i>лежачи</i> робить (<i>Народна творчість</i>).

Вправа 271. Виразно прочитайте речення вголос. Зверніть увагу на те, як виділяємо дієприслівниковий зворот інтонаційно та на письмі.

1. Державна мова, функціонуючи у всіх сферах суспільного життя, є гарантією незалежності держави (*З газети*). 2. Усю округу чутка облетіла, що нібито Лисиця із Тхором, порадившись з вельможею Бобром, задумали корисне діло... (*А. Фаріон*). 3. Повіривши у власну геніальність, Шпак до співця Орфея полетів, щоб оцінив митець Шпаків той спів (*Р. Болюх*). 4. Незнайомий, співчутливо посміхаючись, підходить до Уляни (*Ірина Вільде*). 5. Взавши торби, малюки ходять в небо по зірки, а набравши повні жмені, ще й напхають у кишень (*В. Симоненко*). 6. Марія все стояла на причалі, мовчки проводжаючи катер очима (*Олесь Гончар*).

Вправа 272. Спишіть речення. Знайдіть дієприслівникові звороти, підкресліть їх як член речення. Розставте, користуючись теоретичним матеріалом і таблицею, поданою перед вправою 271, потрібні розділові знаки й усно поясніть їх.

1. Треба ж іти схаменулась Меланія рушаючи до хати 2. Слухаючи розповідь скульптор уявив собі Меланію в різних обставинах але ніщо вже здається не могло змінити його першого захопленого враження. 3. Не йшла (Меланія) а ніби впливала із золотого духмяного моря гордо випроставшись легко й ритмічно подзвонюючи у свої золоті литаври. 4. Крокуючи узбіччям дороги скульптор раз у раз підбирав на схилах глину розминав її в пальцях (*За Олесем Гончаром*).

Вправа 273. Спишіть речення. Знайдіть одиничні дієприслівники й дієприслівникові звороти, підкресліть їх як члени речення. Поставте, користуючись таблицею, поданою перед вправою 271, потрібні розділові знаки. Поясніть зміст останнього речення.

1. Давши слово тримай його (*Народна творчість*). 2. Шукаючи свого броду порадься про нього в народі (*Народна творчість*). 3. Було чути,

як на дворі по найїждженій дорозі свистіли і скрипіли відїжджаючи сани (*Степан Васильченко*). 4. Посідавши вони мовчки вивчали один одного (*Олесь Гончар*). 5. Дівчата зачіпали Миколу жартуючи, а він усе стояв похнюпившись (*І. Нечуй-Левицький*). 6. І серце б'ється голубою чайкою згоряючи на полум'ї краси (*Г. Грай*). 7. Не копавши криниченьки водиці не пити (*Народна творчість*).

Вправа 274. I. Перекладіть інфінітиви й дієприслівники румунської мови мовою українською. З двома дієприслівниками (на вибір) складіть речення.

A ști – știind, a spune – spunând, a sta – stând, a observa – observând, a se apropia – apropiindu-se, a cânta – cântând, se mânia – mâniindu-se, a adormi – adormind.

II. Перекладіть речення з дієприслівниками й дієприслівниковими зворотами румунською мовою та з'ясуйте правила пунктуації в обох мовах.

1. Того вечора, проводжаючи мене додому, ти сказав: «Завтра виїжджаю до Відня». 2. Ти повернувся поспішаючи. 3. Зголоднівши, я пригадав мамині обіди. 4. Іринка йшла співаючи.

Вправа 275. Прочитайте уривки з байок Василя Симоненка. Знайдіть і зачитайте дієприслівникові звороти. Оцініть поведінку і висловлювання Хмеля («Хміль на дубі»). Подумайте, що мав би йому у відповідь сказати Дуб. Чи трапляється таке серед людей? Поясніть зміст байки «А в голові що?».

ХМІЛЬ НА ДУБІ

Довився якимось Хміль аж до верхів'я Дуба
і, зиркнувши на світ з такої висоти,
надувшись вельми, закопирівав губу
та й став ректи*:

– Хвала мені! Тепер я вже при чині –
не те, що вившися раніше на Тичині**.
Тепер я на такій височині,
що неможливо вже не заздрити мені...

А В ГОЛОВІ ЩО?

Капусту вгледівши, аж скрикнула Трава:
– Оце так-так! Оце так голова!

Вправа 276. Складіть невеликий гумористичний зв'язний текст (10–14 речень) або окремі речення, використовуючи відповідні до змісту фразеологізми з рубрики «Культура мовлення».

Зразок. Від переляку Оленка побігла не чуючи ніг під собою.

* *Ректи* – промовляти.

** *Тичина* – довга палиця для підтримування рослин, які в'ються.

Культура мовлення

Фразеологізми з дієприслівниками	
Фразеологізм	Значення
бігти висолопивши язик	бігти дуже швидко, знесилитися, задіхатися;
говорити не переводячи духу	говорити швидко, важко дихаючи;
гублячи душу	втрачати якісь якості, особливості;
дивитися витріщивши очі	дивитися пильно, уважно або з цікавістю;
збившись з ніг	дуже втомитися, набігавшись, находившись або від різних клопотів;
зціпивши зуби	стримуючи свої почуття, бажання; напруживши всі сили;
нашорошивши вуха	напружено, уважно до чогось прислухатися;
не моргнувши оком	зробити щось дуже швидко, анітрохи не замислюючись, без сумнівів;
не чуючи ніг під собою	дуже швидко; відчуваючи сильну втому від надмірного, швидкого бігання, ходіння;
не тямлячи себе	дуже сильно хвилюватися, збуджуватися; втрачати витримку під впливом особливо сильних почуттів;
тягнувши за язик	спонукаючи, змушуючи кого-небудь сказати щось, висловитися з якогось приводу.

Вправа 277. Напишіть роздум (10–12 речень) на одну з тем: «Хто ж, якщо не я...» або «Ти знаєш, що ти людина...» (В. Симоненко), використавши взяті з довідки та самостійно дібрані дієприслівники й дієприслівникові звороти.

Довідка: замислюючись над долею Землі; дбаючи про довкілля; посадивши дерево; знаючи закони природи; мешкаючи поблизу...; замулюючи ріки; топчучи польові квіти; зігриваючи любов'ю; поспішаючи, не помітити; вболіваючи, зупиняючи, не даючи...

§ 35. ДІЄПРИСЛІВНИКИ НЕДОКОНАНОГО І ДОКОНАНОГО ВИДУ

Вправа 278. Прочитайте речення. Випишіть з них дієслова, згрупувавши їх за чотирма основними формами: інфінітиви, способів форми, дієприкметники, дієприслівники. Визначте (усно) спочатку спільні, а потім відмінні морфологічні ознаки кожної групи дієслів.

1. Інженер, опанувавши своє хвилювання, ніби нічого не сталося, ще раз натискає на педаль, просить асистента підняти капот автомобіля і поспостерігати, як «поводиться» щойно відремонтований мотор (*З газети*). 2. Милуючись собою, задивлена в гладінь озера дівчина не помітила, як надійшли хмари й почало блискати й гриміти, стрясаючи докільцям (*З журналу*).

Дієприслівники так само, як і їх початкові – способів форми та дієприкметники, мають значення недоконаного чи доконаного виду. Наприклад: *брати – беручи, білити – білячи; вибрати – вибравши, вибілити – вибіливши*.

Дієприслівники **недоконаного виду** (*gerunziul imperfectiv*) означають незавершену додаткову дію і творяться від основи теперішнього часу дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів **-учи (-ючи)** та **-ачи (-ячи)**. Наприклад: *в'язати – в'яз-уть – в'яз+учи, лежати – леж-ать – леж+ачи*.

Дієприслівники **доконаного виду** (*gerunziul perfectiv*) означають закінчену додаткову дію і творяться від основ інфінітива дієслів доконаного виду за допомогою суфіксів **-вши** та **-ши**. Наприклад: *прагнути – прагну-ти – прагну-вши; вбігти – вбіг-ти – вбіг+ши*.

Вправа 279. Розгляньте таблицю і сформулюйте свої висновки про використання суфіксів **-учи (-ючи)** та **-ачи(-ячи)**.

Творення дієприслівників недоконаного виду

Інфінітив недоконаного виду (що робити?)	Основа теперішнього часу	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники недоконаного виду (що роблячи?)
казати	каж-уть	-учи	каж + -учи – кажучи
сяяти	ся[й-у]ть	-учи(-ючи)	сяй + -учи – сяючи
лежати	леж-ать	-ачи	леж + -ачи – лежачи
стояти	сто[й-а]ть	-ачи(-ячи)	стой + -ачи – стоячи
робити	роб[л'-а]ть	-ачи(-ячи)	робл' + -ачи – роблячи

Вправа 280. Від дієслів утворіть і запишіть дієприслівники недоконаного виду. З'ясуйте, від яких дієслів такі утворення неможливі й чому. Позначте дієприслівникові суфікси.

Бродити, взяти, голити, дати, добирати, заганяти, завести, заземляти, зіставити, лякати, межувати, молити, надавати, перемагати, радіти.

Вправа 281. Розгляньте таблицю і сформулюйте власні висновки про використання суфіксів **-вши** і **-ши**.

Творення дієприслівників доконаного виду

Інфінітив доконаного виду (що зробити?)	Основа інфінітива	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники доконаного виду (що зробивши?)
здати	зда-ти	-вши	зда + вши – здавши
залити	зали-ти	-вши	зали + вши – заливши
зачути	зачу-ти	-вши	зачу + вши – зачувши
зуміти	зумі-ти	-вши	зумі + вши – зумівши
внести	внес-ти	-ши	вніс + ши – внісши
спекти	спек-ти	-ши	спік + ши – спікши

У дієприслівникових суфіксах **-учи(-ючи)**, **-ачи(-ячи)**, **-вши**, **-ши** завжди пишемо **и**. Наприклад: *в'янучи, дбаючи, дрижачи, дроблячи, забавивши, забавивши** (забавивши).

Вправа 282. Від дієслів утворіть дієприслівники доконаного виду. З'ясуйте, від яких дієслів такі утворення неможливі й чому.

Автоматизувати, бризнути, вбігти, взяти, вибрати, вигнути, внести, вносити, добути, збідніти, змолоти, зрозуміти, зрости, купувати, молоти.

Вправа 283. І. Спишіть речення, утворивши від дієслів, що в дужках, відповідні до змісту форми дієприслівників. Розставте розділові знаки. Усно поясніть вибір і правопис суфіксів, а також вживання розділових знаків при дієприслівникових зворотах та одиничних дієприслівниках.

1. Наша баскетбольна команда (прийняти) виклик супротивника, погодилась на повторну гру (*З газети*). 2. Обличчя натхненно розшарілося і (освітитись) якимись новими думками стало мовби тоншим, інтелектуальнішим, у ньому з'явилася сила нових несподіваних відтінків (*Олесь Гончар*). 3. В туман (загорнутись) далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму (*П. Тичина*). 4. Усе зраділо (стрівати) день, і день зрадів (розцвітати), ясний, теплий, погожий (*Панас Мирний*). 5. Нам вічно треба небом жити по шию (бути) в планеті! (*М. Вінграновський*). 6. Земля – сором'язлива дівчина від сну прокинувшись над ранок одягне сукню днем завітчану прикрившись голубим туманом (*Н. Гуйванюк*).

* *Забавити* (забавивши) – дуже чогось несподівано захотіти.

II. Використавши третє, четверте і шосте речення, створіть власну пейзажну замальовку (опис) з п'яти-шести речень або опишіть пейзаж, змальований художником Архипом Куїнджі.

А. Куїнджі. Степ. Нива

Вправа 284. Випишіть дієприслівники. Позначте дієприслівникові суфікси. Усно вкажіть вид дієприслівників.

Думати, познайомившись, зів'ялий, доглянувши, знайшовши, дряпаючи, створив, донісши, прочитавши, написаний, доглядаючи, зробивши, прочитати, почистивши, прагнучи, дослухавшись, спугнувши, здійснюючи, докинувши, прокидаючись, поранений, понурившись, знесилившись, зеленіти, помножуючи, утвердити, понадіявшись, стежачи, дозріваючи, подорослівши, йду, стоячи, пожовтівши, плекаючи, пережитий, поназбиравши, знепритомнівши, дошиваючи, застерегти.

Ключ: у кожному обраному вами дієприслівнику підкресліть третю від початку букву. З цих літер складіть прислів'я. Поясніть його значення.

Вправа 285. Скориставшись відомими вам словотворчими (наприклад, префіксами, суфіксами) та формотворчими засобами, змініть вид дієприслівників і запишіть їх парами. Чи завжди це було можливо? Чому? Чи змінюється при цьому значення слова?

Гортаючи, сіявши, питаючи, зазнавши, догоджаючи, змагаючись, заспівавши, згорнувши, дбаючи, прозріваючи, віддихавшись, ріжучи, полючи, натиснувши, прийнявши, нагнівавшись, переклавши, спромігшись.

Час дієприслівника залежить від його виду (доконаного чи недоконаного) та часу дієслова-присудка.

У дієприслівниках **недоконаного виду** значення теперішнього, минулого чи майбутнього часу залежить від основного дієслова, яке виконує роль присудка. Наприклад: **Читаючи** книгу, роблю виписки (теперішній час). **Читаючи** книгу, робив виписки (минулий час).

Читаючи книгу, робитиму випуски (майбутній час). Дієприслівники недоконаного виду з суфіксами **-учи (-ючи), -ачи (-ячи)** завжди виражають дію, одночасну з названою основним дієсловом.

Дієприслівники **доконаного виду** можуть виступати тільки в значенні минулого й майбутнього часів. Вони завжди вказують на таку додаткову дію, яка передує основній, названій дієсловом-присудком. Наприклад: **Прочитавши книгу, роблю випуски** – минулий час передує теперішньому. **Прочитавши книгу, робив випуски** – минулий час передує іншому минулому часу. **Прочитаючи книгу, робитиму випуски** – майбутній час передує іншому майбутньому часу.

Вправа 286. Прочитайте речення, знайдіть у них дієприслівники та з'ясуйте, чи мають вони значення часу. Як ви це з'ясували?

1. Любуючись Карпатами, гості все далі й далі заходять у гори (*З журналу*). 2. Річка, вийшовши з берегів, у двох місцях розмила залізничне полотно та завдала шкоди посівам (*З газети*).

Вправа 287. Перетворіть набір слів у чотири речення таким чином, щоб кожен із дієприслівників недоконаного виду виступав відповідно у значенні теперішнього, минулого й майбутнього часів. Запишіть речення, поставте потрібні розділові знаки, підкресліть дієприслівники й дієслова-присудки.

1. Я, чекаючи, ви, стоячи, на, зупинка, автобус. 2. Часом, ідучи, до, школа, зустрічати, ваш, братик. 3. Учень, збираючи, матеріал, готувати, доповідь, на, заняття, гурток. 4. Беручи, до, рука, фотографія, завжди, згадувати, ви.

Вправа 288. Перетворіть набір слів у речення (їх буде вісім) таким чином, щоб дієприслівник доконаного виду виступав у значенні минулого й майбутнього часів. Підкресліть дієприслівник і дієслово-присудок. Поясніть правопис **не** з дієприслівниками та написання коми при одиничних дієприслівниках і дієприслівникових зворотах.

1. Вибравши, подарунок, ми, зразу, ж, придбати, він. 2. Цей, гість, не, піти, не/напрацювавшись. 3. Несподівано, зустрівшись, з, брат, ми, дуже, зрадіти. 4. Не/закінчивши, один, справа, не, почати, інший.

Вправа 289. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть як члени речення дієприслівникові звороти й окремі дієприслівники. Визначте вид і час дієприслівників, використавши для напису зверху такі скорочення: **док. в.** – доконаний вид; **мин. ч.** – минулий час, **майб. ч.** – майбутній час.

1. Сказавши своє, Петро, закинувши гордо голову назад, мов лев, вийшов мовчки з хати (*О. Кобилянська*). 2. В очах дівчини зблили дві сльози, і, не кажучи ані слова, вона гаряче стисла руку свого рятівника (*І. Франко*). 3. Біля самого вітряка, розгортаючи жита і синій сон над ними, виходить уся в темному жіноча постать, і співоче стрепенулася тиша (*М. Стельмах*). 4. Може, і зараз оце вона сидить перед репродуктором, чекаючи батька з роботи, і слухає вісті з ефіру (*За Олесем Гончаром*).

Вправа 290. Поділіться на чотири групи. Перша записує сім дієприкметників недоконаного виду, друга – стільки ж дієприкметників доконаного виду, третя група будує речення з дієприслівниками недоконаного виду, а четверта – з дієприслівниками доконаного виду. Перша і друга групи визначають значення часу дієприслівників.

Вправа 291. I. Прочитайте текст, перекажіть його. Розкажіть, користуючись за потреби інтернет-джерелами (або іншими довідниками), про українців чоловічої статі, зображених на гривнях: хто вони і чим заслужили бути на паперових банкнотах держави. II. Випишіть з тексту дієслова, утворіть від них дієприслівники відповідного виду. Поясніть свій вибір.

ШУКАЄМО ЖІНКУ НА БАНКНОТАХ СВІТУ

Виявилося, що у монетній справі процвітає дискримінація за гендерною ознакою. Жінок зображають на банкнотах набагато менше аніж чоловіків.

Найпопулярніша дама – англійська королева: портрет Єлизавети II прикрашає лицьову сторону всіх англійських банкнот та інших держав, що входять у Британську співдружність. До появи євро на купюрах багатьох європейських країн зустрічалися різні жінки – звісно ж, менш відомі ніж королева. На 20 німецьких марках – письменниця Дросте-Хюльскофф, на 100 марках – піаністка Клара Шуман, на 1000 італійських лір – педагог Марія Монтессорі, на 100 норвезьких кронах – оперна співачка Кірстен Флагстад.

На 10-доларовій канадській купюрі зображена Віола Деснонд – відома правозахисниця, яка боролася за расову рівність у Канаді. До речі, це перша канадська жінка, яка з'явилася на банкноті (до цього на канадських купюрах зображали тільки британок).

З усіх сучасних українських гривень жінка зображена лише на одній – на 200-гривневій купюрі – це Леся Українка, відома українська письменниця, перекладачка й культурна діячка (За Т. Баранько).

Вправа 292. Напишіть есе про те, кого ще з видатних українських жінок, на вашу думку, можна було б зобразити на гривнях. Свої міркування аргументуйте.

§ 36. ПРАВИЛЬНЕ ВИКОРИСТАННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКІВ У ПОБУДОВІ РЕЧЕНЬ. ВИКОРИСТАННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКОВОГО ЗВОРОТУ ЯК ЗАСОБУ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Вправа 293. I. Спишіть речення. Підкресліть дієприслівники. З'ясуйте, чому частина з них не виділена комами.

1. І я, заплакавши, назад поїхав знову на чужину. 2. А я стою похилившись, думаю, гадаю. 3. Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче. 4. Там могили з буйним вітром в степу розмовляють, розмовляють сумуючи (*З творів Т. Шевченка*).

II. Утворіть і запишіть власні чотири речення з дієприслівниками *навчаючись, прагнучи, подолавши, не засмутивши*.

При побудові речень з дієприслівниковими зворотами варто **звернути увагу на таке:**

а) дієприслівниковий зворот має **зв'язок із підметом**: *нахилившись до води, верба милувалася своєю вродою*.

б) дієприслівниковий зворот в односкладному реченні має **зв'язок із присудком**, який вказує на особу (в односкладних реченнях з головним членом у формі присудка підметів немає, а не вони пропущені), окрім безособових речень. **Вдивляючись у твої очі, (я) шукаю** відповіді на своє запитання.

Дієприслівники означають другорядну, порівняно з дієсловом-присудком, дію, але **дію того самого підмета**, тому дієприслівникові звороти неможливі в реченнях із двома виконавцями двох таких дій або в реченнях, у яких неможливо вставити підмет (*безособових*). Порівн.: **неправильно**: *Повернувшись зі школи, мене радісно зустрів котик* (котик зі школи не повертався) і **правильно**: *Коли я повернувся зі школи, мене радісно зустрів котик*. Або: *Повернувшись зі школи, я побачив (обійняв) котика, який радісно мене зустрів*.

Порівн.: **неправильно**: *Прочитавши фантастичний роман Галини Рис «Намалюй мене пташкою», мені хочеться розказати уривок* (безособове) і **правильно**: *Прочитавши фантастичний роман Галини Рис «Намалюй мене пташкою», я (ти, він, Олена, ми, вони тощо) хочу (хочеш, хоче, хочемо, хочуть) розказати уривок*.

Вправа 294. I. Прочитайте цікавинки про тварин. Знайдіть дієприслівникові звороти, поясніть розділові знаки при них.

1. Видри, зіштовхуючись з небезпекою, демонструють своїх дитинчат, щоб викликати у нападника співчуття. 2. Боячись бути забраними течією, морські видри уві сні тримаються за лапи. 3. Білки, закопавши жолуді на зиму, забувають точне місце – так завдяки їхній забудькуватості щороку виростають тисячі дерев. 4. Дельфіни, кличучи когось із родичів,

називають їх по іменах. 5. Пінгвіни не тільки проводять разом усе життя, а й, роблячи своєму партнерові пропозицію бути разом, витрачають багато часу на пошук відповідного камінчика. 6. Червоні панди, маючи дуже пухнасті хвости, використовують їх узимку як ковдри, щоб зігрітися під час сну. 7. Білі ведмеді вітають один одного, торкаючись носами. 8. Слононята, смокчучи кінчик хобота, заспокоюються (*Інтернет-джерело*).

II. Пригадайте, які дикі тварини (птахи) живуть у вашій місцевості та що ви знаєте про їхню поведінку. Складіть невеличку (шість-сім речень) розповідь про них, використовуючи одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти. Пам'ятайте, що дієслово-присудок і дієприслівник виражають дію того самого підмета.

Вправа 295. Перетворіть кожен запис у речення з дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом, замінивши один з інфінітивів на дієслово-присудок, а інший – на дієприслівник. Пам'ятайте, що виконавцем дії, названої присудком і дієприслівником, є той самий підмет. Підкресліть обидві дієслівні форми і поставте потрібні розділові знаки.

Зразок. Читаючи, ми виписували окремі уривки в зошит.

1. (Читати) ми (виписати) окремі уривки в зошит. 2. Учні (втомитись, вирішити) опівдні зробити привал. 3. (Не/залишати) на вихідні я сьогодні (зробити) уроки за розкладом понеділка. 4. (Служити) в армії мій брат часто (писати) нам листи. 5. (Набігатись) за день діти (повечеряти) і міцно (заснути). 6. (Програвати) наша команда (не/занепасти) духом і на останніх хвилинах матчу (здобути) перемогу. 7. По дорозі до школи учні весело (гомоніти, обговорювати) святковий концерт.

Вправа 296. Прочитайте речення. З'ясуйте причини допущених помилок. Вправте (перебудуйте) й запишіть речення без помилок. Чи у всіх виправлених реченнях збереглися дієприслівники?

1. Здавши прочитану мною книжку, бібліотекар запропонував взяти нову. 2. Граючи баскетбол, мати покликала мене вечеряти. 3. Не вивчивши матеріалу, учителька не поставить тобі позитивну оцінку. 4. Не знаю, що там робиться, не побувавши дома. 5. Один раз читаючи параграф,

можу відповісти урок на «відмінно». 6. Навчившись грати в шахи, буду взяти участь у турнірі. 7. Виконуючи домашнє завдання, до мене прийшла подруга. 8. Працюючи на городі, мені захотілося відпочити.

Вправа 297. Перебудуйте та запишіть речення так, щоб у кожному був дієприслівниковий зворот. Зверніть увагу на співвідношення часу в присудку та дієприслівниковому звороті.

1. Ми попили джерельної води, пожвавішали і пішли бадьоріше. 2. Коли мати прийшла з роботи, вона побачила, що скрізь прибрано. 3. Під'їхав до зупинки рейсовий автобус і забрав решту пасажирів. 4. Артем мріяв стати геологом і збирав колекцію гірських порід. 5. Коли я одержував свіжий примірник журналу, то читав його сам і давав читати іншим. 6. Учні впорядкували подвір'я школи і посадили попід паркан куці бузку.

Вправа 298. Уважно прочитайте кожна групу речень. Подумайте, як можна використати дієприслівниковий зворот для підсилення смислового і структурного зв'язку між реченнями та для їх об'єднання в складне ціле. Утворений вами текст запишіть.

1. Розтанув сніг. З берегів вийшли річки. Вода покрила низини і луки. 2. Пригріває сонце. Птахи повертаються до нас. Вони переповнюють садки, гаї, ліси своїм голосним і радісним співом. 3. Вилетіли зі своїх зимових квартир бджоли і джмелі. Вони хазяйновито облітають садки і беруться за роботу.

О. Шовкуненко. Весна

Схема розбору дієприслівника як особливої форми дієслова (Морфологічний розбір дієприслівника)

1. Незмінювана форма дієслова.
2. Від якого дієслова утворений дієприслівник.
3. Доконаного чи недоконаного виду.
4. Час відносно основної дії.
5. Синтаксична роль.
6. Особливості вимови та написання.

Зразок: Чайка скиглить літаючи, мов за дітьми плаче (Т. Шевченко).

Літаючи – дієприсл., утв. від дієсл. *літати*, недок. вид, теп. ч., обставина, у суф. пишемо *и*.

Вправа 299. Прочитайте речення. Знайдіть у них дієприслівники та, дотримуючись схеми, зробіть їх усний і письмовий розбір. Чому перед *чекаючи* немає коми?

1. Марія, загорнувшись у теплу пухнасту шаль, сидить на веранді чекаючи (*Ірина Вільде*). 2. Лісовик, щось воркочучи, закурює люльку, сівши на зваленому дереві (*Леся Українка*). 3. Я стояв, намагаючись триматися гідно (*О. Луцевська*). 4. Сховавши обличчя в долоні, вона водила ними, немов розтираючи замерзлі на морозі щоки (*О. Луцевська*). 5. Перехопивши мій похмурий погляд, вона завагалася, її очі забігали. 6. Увійшовши до парку, ми на мить вмовкли (*О. Луцевська*).

Вправа 300. Прочитайте уривок з вірша Васіле Александрі. Розкажіть усно про свої враження. Випишіть усі дієслівні форми та перекладіть слова румунської мови українською мовою, вказуючи форму (особове дієслово, дієприкметник, дієприслівник). Чи збіглися дієслівні форми в обох мовах? Зробіть письмовий розбір двох дієприслівників.

TUNETUL

Pe lanul lung și verde, cu grâul răsărit,
O umbră călătoare se-ntinde încet și trece,
Precum un râu de munte când gheața s-a topit
Se varsă peste maluri, câmpiile să-nece.
E umbra unor nouri albi, ușori, mărunți
Ce lunecă sub soare, clădind un lanț de munți;
Ei vin în miezul zilei c-un surd și tainic sunet
Și, ca semnal de viață, aprind în cer un tunet.
La răsărit urare! urare la apus!
Un cârd de vulturi ageri, rotindu-se pe sus,
Se-nalță ca s-asculte mult vesela fanfară
Ce buciună prin nouri frumoasa primăvară.

Не забувайте наводити приклади до кожного запитання. Оцініть кожну правильну відповідь в 1 бал. Поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ДІЄПРИСЛІВНИК»

1. Від слів утворіть дієприслівники, вкажіть у них суфікси, визначте вид.

Казати, закінчити, скласти, писати, бити, діяти, збудувати, виїхати, здобути, стерти, з'їсти.

2. Спишіть речення. Розставте правильно розділові знаки. Підкресліть дієприслівники або дієприслівникові звороти.

Над горами ліловими над буйними нетрями стояв сліпучий сонячний ранок граючи всіма кольорами веселки. Мільярди перлин мерехтіли на всьому випромінюючи маленькі сонця розсипаючи спектри на лапатім листі дубів Вони мерехтіли там часом одривалися нечутно і летіли вниз блискаючи межі стовбурами і прошиваючи синій холод глибоких сутінок (*Іван Багряний*).

3. Відредагуйте речення.

1. Даруючи квіти подрузі, йому було приємно. 2. Відчиняючи вікно, видно ряд квітучих вишень. 3. Блукаючи лісом, нами було зібрано два кошики суниці. 4. Заходячи в кімнату, сестра сиділа й пила чай. 5. Слухаючи тебе, з'явилося бажання частіше зустрітися.

4. Розкажіть про свою мандрівку на природу, використовуючи дієприслівники з **не**.

5. Обміркуйте ситуацію: ваш найближчий друг або ваша найближча подруга має виступити перед класом з повідомленням про захист навколишнього середовища, але дуже хвилюється. Напишіть десять речень, які допоможуть йому/їй побороти хвилювання. Використайте у своїх реченнях одиничні дієприслівники та дієприслівникові звороти.

6. Прочитайте вірш Катерини Євстратової. Визначте основні ідеї цієї поезії. Знайдіть у тексті дієприслівники та дієприслівникові звороти, поясніть розділові знаки.

МИ ВТРАЧАЄМО МРІЮ...

Ми втрачаємо мрію свою на шляху,
зрозумівши її недосяжність,
зрозумівши стежку доволі важку
та обставин життя невблаганність.

Ми втрачаємо мрію, назавжди бува,
або кидаєм на далеке майбутнє,
на полицю найвищу, де тихо душа
розкладає пасьянси незбутні.

Хтось легко прийнявши та не озирнувшись
йде далі, без суму та болю.

А хтось, не по волі мрії позбувшись,
сваритиме зорі та долю.

Хтось візьметься за інше, не втрачаючи час,
наче знав і раніш, що так буде.

Хтось у відчаї крикне до неба: «Я пас,
я не можу про це навіть чути!».

Ми втрачаємо віру, що буде все так,
як в думках у своїх розписали.

Звертаємо з шляху одразу, однак
чи ми шанс другий мрії давали?

Чи віддали всі сили для неї, чи йшли ми
до кінця з нею вперто та сміло?

Чи просто злякались думками своїми
та звернули до легшої цілі?

Може, наші страхи насправді є ниці
та більш стати потрібно відважним,
щоб не стали забитими вищі поліці,
щоб не стало усе недосяжним?..

Оцініть кожную правильну відповідь у 2 бали. Поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ДІЄПРИСЛІВНИК ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ДІЄСЛОВА

I варіант

І рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Дієприслівник – особлива незмінна форма дієслова.

Так чи ні.

2. Дієприслівник не має закінчення.

Так чи ні.

3. У дієприслівника є ознаки дієслова і прислівника.

Так чи ні.

4. Дієприслівники мають значення доконаного і недоконаного виду.

Так чи ні.

5. Дієприслівник разом із залежним словом утворює зворот.

Так чи ні.

6. Дієприслівник у реченні виступає обставиною.

Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Правильним є твердження у рядку

- А дієприслівник називає ознаку предмета
- Б дієприслівник називає додаткову дію
- В дієприслівник називає ознаку іншої ознаки
- Г дієприслівник називає кількість предметів

2. Усі слова – дієприслівники в рядку

- А заснувши, переможений, бажаючи, зробивши
- Б лежачи, ніяковіючи, бажаний, зрозумілий
- В любити, зрозумівши, граючись, позеленівши
- Г йдучи, стрибаючи, соромлячись, написавши

3. Усі дієприслівники доконаного виду в рядку

- А задивляючись, запитуючи, склавши, бажаючи
- Б посміхаючись, малюючи, приспівуючи, танцюючи
- В заволодівши, сховавши, взявши, кинувшись
- Г опанувавши, дякуючи, маючи, усміхаючись

4. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Вона не звикла сидіти склавши руки.
- Б Усі прийшли не змовляючись.
- В Повідомивши про концерт учитель вийшов із класу.
- Г Розпроцавшись із друзями, я побігла додому.

5. Не треба відокремлювати дієприслівниковий зворот у рядку

- А Не спитавши броду не лізь у воду.
- Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.
- В Не розбивши крапанки не спечеш яечні.
- Г Не треба сидіти склавши руки.

6. Усі дієприслівники з *не* пишемо разом у рядку

- А не/зупиняючись, не/здужавши, не/волячи
- Б не/торкаючись, не/хтуючи, не/зрозумівши
- В не/гаючи, не/похитнувшись, не/віддячивши
- Г не/притомніючи, не/дочувши, не/навидячи

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприслівниками та їх характеристиками.

- 1 Малюючи картину, художник змішував фарби.
- 2 Прочитавши книгу, робив виписки.
- 3 Згубивши, не плач, а знайшовши, не радій (*Народна творчість*).
- 4 Збираючи матеріал, писатиму доповідь.

- А дієприслівник доконаного виду теперішнього часу
- Б дієприслівник доконаного виду майбутнього часу

- В дієприслівник доконаного виду минулого часу
Г дієприслівник недоконаного виду минулого часу
Д дієприслівник недоконаного виду майбутнього часу

2. Установіть відповідність між словом і суфіксом.

1 розгорта...	А -вши
2 вийшо...	Б -ючи
3 каж...	В -учи
4 робл...	Г -ачи
	Д -ячи

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 читаю	А іменник
2 прочитаний	Б прикметник
3 читаючи	В дієслово
4 читач	Г дієприкметник
	Д дієприслівник

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи дієприслівники та дієприслівникові звороти, напишіть есе з теми «Найважча дорога завжди веде до вершини» (Крістіна Агілера).

II варіант

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

- Дієприслівник – особлива незмінна форма дієслова.
Так чи ні.
- Дієприслівники мають суфікси *-учи, -ючи, -ачи, -ячи*.
Так чи ні.
- У дієприслівника є ознаки дієслова і прикметника.
Так чи ні.
- Дієприслівники не мають категорії виду.
Так чи ні.
- Усі дієприслівники з *не* пишемо окремо.
Так чи ні.
- Одиничний дієприслівник відокремлюємо комою завжди.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Правильним є твердження у рядку

- А дієприслівник називає ознаку іншої ознаки
Б дієприслівник називає кількість предметів

В дієприслівник називає ознаку предмета

Г дієприслівник називає додаткову дію

2. Усі слова – дієприслівники в рядку

А люблячи, страждаючи, мріючи, переможений

Б заснувши, опритомнівши, бажаючи, зрозумівши

В граючись, застиглий, позеленівши, придбати

Г гуляючи, стрибаючи, соромлячись, написаний

3. Усі дієприслівники недоконаного виду в рядку

А задивляючись, запитуючи, склавши, бажаючи

Б посміхаючись, малюючи, приспівуючи, танцюючи

В заволодівши, сховавши, взявши, кинувшись

Г опанувавши, дякуючи, маючи, усміхаючись

4. Пунктуаційної помилки немає в рядку

А Вчителька, опитавши всіх учнів виставила оцінки в журнал.

Б Усі прийшли, не змовляючись.

В Відпочивши я прийнявся знов за роботу.

Г Батьки ніколи не сидять склавши руки.

5. Не потребує редагування речення в рядку

А Виконуючи домашнє завдання, до мене прийшла подруга.

Б Працюючи на городі, мені захотілося відпочити.

В Співаючи в хорі, я вивчила багато пісень.

Г Граючи в кімнаті, до мене зайшла сестра.

6. Усі дієприслівники з *не* пишемо разом у рядку

А не/попрощавшись, не/зрозумівши, не/спитавши

Б не/покладаючись, не/стерши, не/прагнучи

В не/волячи, не/дочуваючи, не/навидячи

Г не/притомніючи, не/працюючи, не/порушуючи

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між дієприслівниками та їх характеристиками.

1 Намалювавши сюжетну картину, Аліна побігла показати її вчителю.

2 Читаючи повість, робив виписки.

3 Не володіючи теорією, не зможеш використати її практично.

4 Розуміючи тему, знаходжу потрібне набагато швидше.

А дієприслівник недоконаного виду теперішнього часу

Б дієприслівник доконаного виду майбутнього часу

В дієприслівник доконаного виду минулого часу

Г дієприслівник недоконаного виду минулого часу

Д дієприслівник недоконаного виду майбутнього часу

2. Установіть відповідність між словом і суфіксом.

1 намалюва...	А -вши
2 стеж...	Б -ючи
3 працю...	В -учи
4 пиш...	Г -ачи
	Д -ячи

3. Установіть відповідність між словом і частиною мови.

1 написаний	А іменник
2 написати	Б прикметник
3 писанка	В дієслово
4 написавши	Г дієприкметник
	Д дієприслівник

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи дієприслівники та дієприслівникові звороти, напишіть есе за висловом Джона Брауна: «Можливо все, неможливе просто потребує більше часу».

► Оцініть свої знання з теми «Дієприслівник» за допомогою смайликів.

§ 37. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПУБЛІЦИСТИЧНИЙ СТИЛЬ МОВЛЕННЯ

Вправа 303. Прочитайте тексти і вкажіть мовні засоби, які свідчать, що це – публіцистичні тексти.

I. Міжнародний день рідної мови – день, який відзначають 21 лютого, починаючи з 2000 року. Про «підтримку мовного та культурного різноманіття та багатомовності» було оголошено на XXX сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО у листопаді 1999 року.

Оскільки з 6 000 розмовних мов світу близько половині загрожує зникнення, ЮНЕСКО прагне підтримувати мову як ознаку культурної приналежності особи. Окрім того, організація вважає, що вивчення іноземних мов і багатомовність є ключами до взаєморозуміння та взаємоповаги.

В Україні це свято відзначають з 2002 року, коли для зміцнення державотворчої функції української мови та сприяння вільному розвитку

й використанню інших мов національних меншин України було видане розпорядження уряду «Про відзначення Міжнародного дня рідної мови» (З інтернет-джерел).

П. 12 вересня 2019 року в артінфоцентрі «Czernowitz-Чернівці» вперше відкрили інклюзивну виставку дитячого живопису «Мій світ і мої мрії». На ній представлені унікальні роботи 52 особливих маленьких художників.

Упродовж двох місяців діти разом з артпедагогами створювали власні картини, які відображають їхнє щире світосприйняття. Тепер їхні роботи можуть побачити всі охочі.

Координаторка інклюзивного проекту «Світ очима дітей», організаторка першого у Чернівцях Дитячого інклюзивного культурно-мистецького фестивалю «Наш чудовий СонцеСвіт»

Лідія Анциперова зауважила: «Проект “Світ очима дітей” – це продовження нашої діяльності в сфері інклюзії, спрямованої на створення рівних умов і рівного доступу дітей з інвалідністю до сфери культури та мистецтва. Ми прагнемо засобами мистецтва показати, як бачать світ особливі дітки, продемонструвати їхні таланти. Хочемо, щоб маленькі митці, які представили нам свої роботи й показали свою довіру до нас, отримали зворотний зв’язок – нашу підтримку та любов...» (З газети).

Лідія Анциперова зауважила: «Проект “Світ очима дітей” – це продовження нашої діяльності в сфері інклюзії, спрямованої на створення рівних умов і рівного доступу дітей з інвалідністю до сфери культури та мистецтва. Ми прагнемо засобами мистецтва показати, як бачать світ особливі дітки, продемонструвати їхні таланти. Хочемо, щоб маленькі митці, які представили нам свої роботи й показали свою довіру до нас, отримали зворотний зв’язок – нашу підтримку та любов...» (З газети).

Публіцистичний стиль – один із функціональних стилів мови, що використовується у сфері масової інформації – у мові преси, радіо й телебачення. Це стиль суспільної комунікації, громадського життя. Він характеризується емоційним забарвленням, піднесеністю мови та ознаками вольової оцінності. Йому притаманні доступний, чіткий виклад, орієнтований на швидке сприйняття повідомлень, стислість і зрозумілість інформації. Такі тексти призначені для емоційного впливу на читача, слухача, глядача. Тексти цього стилю мають писемну й усну форми.

Стосуючись конкретної інформації, наукових фактів, публіцистичний стиль не уникає термінів, книжних словосполучень, іншомовних слів, які часто виконують крім інформаційно-пізнавальної також емоційно-експресивну функцію (За енциклопедією «Українська мова» С. Єрмоленка).

Вправа 304. Випишіть з газети або з електронних засобів текст з інформацією про: 1) культурно-мистецьку подію у вашому чи іншому місті; 2) про міждержавну зустріч на вищому рівні. Вкажіть, які мовні засоби виконують інформаційну функцію, а які – емоційно-експресивну.

Вправа 305. Випишіть з тексту будь-якого засобу масової інформації п'ять речень з іншомовними словами і п'ять речень з емоційно-експресивними словами. Усно поясніть значення слів.

Вправа 306. Доберіть так звані газетні означення до слів *успіхи, результати, домовленість, значення, резонанс* і запишіть ці словосполучення (наприклад: перемога – *важлива, очікувана, передбачувана, несподівана...*). Зачитайте свої добірки в класі й визначте переможця/переможницю у виконанні цього пошукового завдання.

Вправа 307. Візьміть інтерв'ю в однокласника чи однокласниці, які мають цікаве хобі або стали переможцями спортивних змагань, запишіть його (*п'ять запитань і п'ять відповідей*).

§ 38. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ РОЗДУМУ ДИСКУСІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Вправа 308. Ознайомтеся з висловами відомих особистостей і письмово сформулюйте – вичерпно, аргументовано – свою згоду чи незгоду з одним з авторів.

1. У давнину люди вчилися для того, щоб удосконалювати себе. У наш час вчать для того, щоб здивувати інших (*Конфуцій*). 2. Хіба ви не знаєте, що якщо одні двері зачинені, то є безліч інших, які відчинені? Вірте в себе та свої сили й пам'ятайте, що шляхів завжди декілька, а ваше завдання – віднайти той, що буде ближче вашому серцю (*Б. Марлі*).

Роздум – це текст, що містить логічно послідовне доведення чи пояснення чогось, низку думок, міркувань, висновків з певної теми.

Дискусія – широке публічне обговорення якогось спірного питання; це спір, у якому народжується істина.

Дискусія може мати форму діалога або полілога, тобто в ній можуть брати участь двоє або більше людей.

Етикетні норми ведення дискусії: 1) уміти слухати опонента; 2) не перебивати його; 3) не підвищувати голос; 4) не вживати різких слів; 5) програвши, не ображатися тощо.

Вправа 309. Розгляньте пам'ятку. Заповніть таблицю, вписуючи слова і сполучення слів, за допомогою яких пов'язуються частини роздуму.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором-роздумом

1. Обов'язковими складовими частинами твору-роздуму є теза (основна думка), аргументи, докази (обґрунтування висловленої думки) та висновок. Обсяг твору розраховуємо за формулою:

Вступ + Висновок = 1/3 обсягу твору.

Якщо твір займає дві сторінки, то загальний обсяг вступу й висновку має бути приблизно пів сторінки.

2. Кожну частину твору-роздуму починайте з нового рядка.
3. В основу власного роздуму покладіть питання, яке викликає незгоду між людьми.
4. Наведіть два-три протилежні погляди на обговорюване питання.
5. Обґрунтуйте власну позицію, переконуючи слухача у слушності своїх думок. Уживайте при цьому вставні конструкції: *на мою думку, я вважаю, я переконаний/я переконана, я погоджуюся з думкою..., я не погоджуюся з думкою..., як мені здається, по-моему...*
6. Аргументуйте тезу, використовуючи такі конструкції: *з одного боку..., з іншого боку, по-перше, по-друге, тому що, це доводить, на доведення цієї думки, доказом цього може бути.*
7. Доведення висловленої думки доцільно ілюструвати прикладами з літератури чи мистецтва (1-й приклад); з історії, суспільно-політичного чи з власного життя (2-й приклад), використовуючи такі конструкції: *прикладом може слугувати, наприклад, не можу не згадати, наведу приклад з власного життя* тощо.
8. Сформулюйте висновок, який відповідатиме тезі й органічно впливатиме з аргументів і прикладів. Уживайте мовні конструкції: *Отже, Таким чином, Доходимо висновку, що... Отже, завершуючи роздуми про ..., ми доходимо висновку, Підводячи підсумок сказаному, хочу ще раз нагадати про важливість проблеми ...* тощо.

Твір-роздум дискусійного характеру має елементи **дискусії**. У вступній частині автором висловлення потрібно довести або спростувати чийсь думку з того чи іншого питання, описати своє ставлення до почутого чи прочитаного. Потім довести власну думку. В основній частині навести аргументи й докази, завершити висловлення висновками.

Структура роздуму

Теза	Аргументи, докази	Приклади	Висновок

Вправа 310. Прочитайте вислови відомих особистостей. Оберіть один і висловіть власну думку (шість–вісім речень).

1. Невдача – це просто можливість почати знову, але вже більш мудро (*Генрі Форд*).
2. Важливо вірити, що талант нам дається не просто так – і за будь-яку ціну його потрібно для чогось використовувати (*Марія Склодовська-Кюрі*).
3. Як добре, що не потрібно чекати ні хвилини, щоб почати робити світ кращим (*Анна Франк*).
4. Щастя – це не щось готове. Щастя залежить тільки від ваших дій (*Далай Лама*).

Вправа 311. Поміркуйте, чому в наш час у світі є багато безхатьків і що може зробити суспільство, щоб їх стало менше. Використовуйте такі стереотипні конструкції: *на мій погляд..., я вважаю..., не можу погодитись..., а чи не варто..., це неприйнятне..., я погоджуюсь...* і подібні. Свої роздуми запишіть і поділіться результатами роби з однокласниками та однокласницями.

Вправа 312. Обміняйтеся думками з приводу того, як належить користуватися сучасними гаджетами у навчальному процесі, у пошуковій роботі, у години дозвілля тощо. Чи шкодить це розвиткові власних творчих можливостей або ж здоров'ю?

Вправа 313. Напишіть есе на одну з дискусійних тем, підтверджуючи та/або спростовуючи думку: «Інтернет не зближує. Це скупчення самотності. Ми начебто разом, але кожен сам. Ілюзія спілкування, ілюзія дружби, ілюзія життя...» (*Януш Вишневський*), «Грати в комп'ютерні ігри корисно», «Інтернет. Добро чи зло?».

ПРИСЛІВНИК

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою на початку вивчення нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- розпізнавати прислівники в тексті, визначати їх граматичні ознаки та синтаксичну роль;
- правильно наголошувати прислівники та використовувати їх у мовленні;
- утворювати ступені порівняння прислівників;
- правильно записувати прислівники, знаходити й виправляти помилки відповідно до вивчених правил;
- використовувати потенціал української мови та відповідні комунікативні вміння для вирішення нестандартних завдань.

§ 39. ПРИСЛІВНИК: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 314. Прочитайте речення. Випишіть словосполучення, до складу яких входять виділені слова. Поставивши запитання, визначте в цих словосполученнях головне й залежне слова. Якою частиною мови є ці виділені слова?

1. **Коли** втомлюсь і **вільно** спочиваю, до мене в гості завітає хтось, спішу **назустріч**, двері відчиняю і – наче жду, і наче жду когось (*Г. Чубач*). 2. Марічка **якось** дивно усміхнулась (*Ірина Вільде*). 3. Коли моя білява донька виросте, я буду **надто** старий (*Олесь Досвітній*). 4. Але воно живе – забуте й незабуте, а час не зупиняється, а молодість біжить, і миті жодної не **можна** повернути, щоб **заново, по-іншому** прожить (*В. Симоненко*). 5. Повітря в горах **дуже** прозоре, отже, і видимість стала **набагато** краща, ніж на рівнині (*Олесь Гончар*). 6. **Десь далеко дуже швидко**, наче **наввипередки**, стукали зенітки (*Л. Первомайський*).

Прислівник – це незмінна повнозначна частина мови, яка вказує на: 1) ознаку дії чи стану; 2) ознаку іншої ознаки; 3) ознаку предмета. У реченні прислівник виступає обставиною або присудком, рідше – означенням. Наприклад: У парку весело й цікаво.

Прислівники, що вказують на ознаку дії, поєднуються з інфінітивом, способовими формами дієслова та дієприслівниками. Наприклад: 1. Дід любив ходити розгонисто. 2. Я оцінюватиму змагання об'єктивно. 3. Почуваючись втомлено, ми зробили наш привал довшим.

Прислівники, які вказують на ознаку іншої ознаки, поєднуються з прикметниками, дієприкметниками та іншими прислівниками. Наприклад: Неймовірно радісно нам було побачитись знову.

Невелика група прислівників може вказувати на ознаку предмета й поєднуватися з іменниками. Наприклад: 1. Кава (яка?) по-віденськи надзвичайно смачна та ароматна. 2. Біг (який?) наввипередки йому подобався з дитинства.

§ 40. РОЗРЯДИ ПРИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Вправа 318. Прочитайте речення. Усно визначте, на які запитання відповідають прислівники, якими членами речення вони є.

1. Не треба ховати красу десь глибоко-глибоко в картині (*М. Вінграновський*). 2. Я й сьогодні з особливим хвилюванням навітуюсь сюди (*Б. Антоненко-Давидович*). 3. Росинка щодуху мчала навпростець (*В. Врублевська*). 4. А від Тетянки гриби чомусь ховаються (*В. Чухліб*). 5. І вчора, і сьогодні надворі холодно і сиро (*І. Цюпа*). 6. Намагайся говорити коротко, щоб розум слухняний відразу ж зрозумів слова (*Горацій*). 7. І було тепер зовсім не лячно, а легко й радісно (*В. Врублевська*).

Прислівники вказують на спосіб дії, міру і ступінь, місце, час, причину та мету дії. Ці групи за значенням називають **розрядами**. Найчастіше прислівники виконують у реченні роль обставини.

Вправа 319. «Хто більше?». Розгляньте схему групування за значенням прислівників. Доповніть кожну групу двома-трьома власними прикладами.

Розряди прислівників за значенням

Значення	Розряд	На які запитання відповідають	Приклади
Ознака дії	Прислівники способу дії	<i>як? яким способом?</i>	<i>добре, зручно, зрозуміло; вєрхи, гуртом, пішки, поодилиці, по-сусідськи</i>
	Прислівники міри і ступеня	<i>скільки? наскільки? якою мірою?</i>	<i>багато, дуже, чимало, двічі; надвоє, натроє; удвічі, втричі, вдесятеро</i>
	Прислівники місця	<i>де? куди? звідки?</i>	<i>всюди, внизу, там, тут; догори, додоу, сюди, додому; звідси, звідти, здалеку</i>
	Прислівники часу	<i>коли? відколи? доки?</i>	<i>вчора, давно, завжди; віддавна, відтепер; довіку, досі, доти</i>
	Прислівники причини	<i>чому? через що? з якої причини?</i>	<i>тому, зопалу; спересердя, зозла, чомусь</i>
	Прислівники мети	<i>з якою метою? для чого? навіщо?</i>	<i>навмисне, наперекір, напоказ; нащо, навіщо</i>
Ознака предмета	Прислівники ознаки (пояснюють іменники, у реченні виконують роль означення)	<i>який? яка? яке? які?</i>	<i>шлях (який?) <u>навпростець</u>, чай (який?) <u>по-китайськи</u>, кава (яка?) <u>по-турецьки</u>, котлета (яка?) <u>по-київськи</u>, обговорення <u>по-діловому</u>, розмови (які?) <u>по-українськи</u></i>

Вправа 320. Спишіть речення. Підкресліть прислівники як члени речення. Надпишіть скорочено їх значення: *сп* (способу дії); *мст* (міри і ступеня); *міц* (місця); *пр* (причини); *мт* (мети). Речень з якими прислівниками у вправі ви не виявили? Складіть їх самостійно.

1. Жодну з ролей людині не зіграти переконливо без віри (*Ю. Ілленко*).
2. А суть всього – у слові тім одним, що тільки правду нам являє зримо (*В. Колодій*).
3. Учитись важко, але навчати ще важче (*З журналу*).
4. Зривається буря від краю до краю, бурхочуть навколо вали (*П. Грабовський*).
5. Вода мерехтіла, вода світилась різними барвами, вода міняла настрої: де всміхалась по-дитячому щиро, а де стриманіше (*За Є. Гуцалом*).
6. Коли в людини є народ, тоді вона уже людина (*Л. Костенко*).
7. Дуби ростуть поволі, неквапливо (*М. Рильський*).

Вправа 321. Пригадайте, що ви знаєте про прислівник (adverbul) з уроків румунської мови. Які спільні ознаки ви помітили? Чи є відмінності у визначенні, граматичних категоріях прислівника в румунській граматиці й граматиці українській?

Вправа 322. Утворіть із прислівниками два типи словосполучень: а) у яких прислівник буде залежним словом; б) у яких прислівник буде головним словом. Поміркуйте, яким членом речення може бути прислівник, якщо кожне зі словосполучень ввести в речення. Чи з усіма прислівниками вдалося виконати завдання? Чому?

Зразок: живу близько – мені близько; сказав тривожно – тривожно нам.

Близько, боляче, верхи, весело, вчора, гаряче, далеко, дома, дорого, дуже, згарячу, інколи, корисно, легко, мило, по-доброму, позавчора.

Вправа 323. «Перенесіть» таблицю у зошит і заповніть її праву колонку. Усно сформулюйте висновок про походження слів правої колонки. Як називаємо пари слів у лівій колонці?

Який?	Як?
Гарний – поганий	
Високий – низький	
Холодний – теплий	
Широкий – вузький	
Швидкий – повільний	
Радісний – похмурий	
Веселий – сумний	
Добрий – злий	

Вправа 324. Напишіть есе на тему «У розмові головне не говорити, а слухати». Використайте п'ять прислівників, що належать до різних за значенням розрядів.

§ 41. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИСЛІВНИКІВ

Вправа 325. Пригадайте, які частини мови мають форми ступенів порівняння й чому. Які ступені порівняння ви знаєте? Як вони творяться? Прочитайте речення, знайдіть слова, які мають ступені порівняння, і з'ясуйте, до якої частини мови вони належать.

1. На отчий край наш з Божих віч сльоза найперша впала (*В. Колодій*). 2. І що сильніш гойдатиме нас море, то менше нас гойдатиме життя (*М. Вінграновський*). 3. Його голос все більше і більше стає притишеним (*Ірина Вільде*). 4. Я поборю найтяжчі перешкоди (*Леся Українка*). 5. Що вищі мурашники восени, то суворішою буде зима (*Народні прикмети*). 6. Той вершник зветься Іскрою Іваном, йому сьогодні важче, ніж кому (*Л. Костенко*).

Прислівники на **-о**, **-е**, що мають спільні корені з якісними прикметниками, утворюють вищий і найвищий ступені порівняння. Наприклад: *молодо – молодше – наймолодше; гаряче – гарячіше – найгарячіше; добре – краще (ліпше) – найкраще (найліпше); розумно – розумніше – найрозумніше*.

Не мають ступенів порівняння прислівники з префіксом **за-** (*забагато, замало*) та прислівники із суфіксом **-есеньк** (*тихесенько*).

Форму вищого ступеня творимо від прислівників на -о, -е за допомогою суфіксів **-иш-**, **-іш-**: *гладко – гладше; світло – світліше; рішуче – рішучіше*. При творенні вищого ступеня за допомогою суфікса **-иш-** кінцеві **-ко**, **-еко**, **-око** у прислівнику зникають. Наприклад: *рідко – рідше; широко – ширше; струнко – стрункіше; далеко – дальше, глибоко – глибоше*.

Інколи вищий ступінь прислівників, що походять від відповідних прикметників, творимо від іншої основи. Наприклад: *багато – більше; добре – краще; мало – менше; погано – гірше*.

Складену форму вищого ступеня творимо також додаванням до **звичайної** форми прислівника допоміжних слів **більш** або **менш**. Наприклад: *більш вдало, менш виправдано*.

Вправа 326. Прочитайте речення. Знайдіть у них прислівники і випишіть їх, поділивши на дві групи: до першої випишіть ті, від яких творяться ступені порівняння, а до другої – усі інші. Поясніть, коли утворення вищого чи найвищого ступеня порівняння можливе, а коли – ні.

1. Допоки ми народом є, то доти наш дух міцний, мов пам'яті граніт (*В. Колодій*). 2. Я не вертав, я йшов собі помалу, бо щось так владно кли-

кало мене... (В. Симоненко). 3. Йому йшло тепер усе наперекір... (О. Кобилянська). 4. Спадає вечір сторожко, помалу, ворухить зорі в темряві криниць (Л. Костенко). 5. Лихо так зненацька підкралось і так несподівано впало, що ніхто не наважився думати, чим запобігти (М. Коцюбинський). 6. Довкола пахло свіжістю землі (С. Будний). 7. Вже вночі пізенько вони прийшли додому (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 327. Спишіть речення, розкривши дужки й записавши прислівники у формі вищого ступеня. Укажіть окремо прислівники, які не творять ступенів порівняння, і поміркуюте чому.

1. З кожною хвилиною мітингувальників ставало все (багато) (А. Шиян).
2. У залі робиться (гаряче). Хтось (навстіж) відчинив вікно у сад (Ірина Вільде).
3. Природа часто буває (мудра) за людину (Народна творчість).
4. Як (трохи мало) будете дбати про багатство, а (багато) про здоров'я, то дочекаєтесь (М. Стельмах).
5. Вони гомоніли все (тихо і тихо), із їх гомону виникала пісня (Леся Українка).
6. (Швидко і швидко) котилися хвилі, розливалися (широко) і помалу заспокоювалися (Леся Українка).
7. Ну, от і все. Одплачеться природа. Їй стане (легко) певне. Як мені (Л. Костенко).

Сполучення слів значно, (на)багато, куди, ще, трохи та прислівників у формі вищого ступеня типу значно вище, (на)багато зручніше, куди голосніше, ще глибше, трохи міцніше окремого ступеня не творять, а тільки підсилюють вищий ступінь. Наприклад: 1. Один розум добре, а два ще краще (Народна творчість). 2. Щоб отримати нагороду, треба було стрибнути набагато вище (З газети).

Вправа 328. Розгляньте фотографію і знайдіть в інтернеті інформацію про українську легкоатлетку Юлію Левченко, її досягнення у спорті. Підготуйте розповідь про неї, вживаючи прислівники вищого й найвищого ступенів порівняння.

Найвищий ступінь порівняння прислівників творимо додаванням до форми вищого ступеня префікса **най-**, а також слів *найбільш*, *найменш* до звичайної форми прислівника: *охайніше – найохайніше*; *більше – найбільше*; *охайно – більш охайно – найбільш охайно*; *охайно – менш охайно – найменш охайно*.

Додавання до найвищого ступеня префіксів **як-, що-** не творить нового ступеня, а лише підкреслює та підсилює найвищу міру вияву ознаки. Наприклад: 1. *Необхідно якнайдетальніше продумати маршрут подорожі* (3 газети). 2. *Для нас тепер щонайважливіше – вибороти першість за успішністю, щоб поїхати до Канева* (3 газети).

Вправа 329. Утворіть від прислівників вищий і найвищий ступені порівняння усіма можливими способами. Знайдіть прислівники, від яких неможливо утворити ступені порівняння. Чому?

1. Актуально, безнадійно, височенько, голосно, запізно, зеленяво, кривобоко, ласкаво, легально, масно, прекрасно, приємно, сонно, весело.
2. Палко, сліпо, предобре, прилюдно, старанно, успішно, яскраво, холодно, жалісно, яскраво, премудро, зеленасто, спокійно, затишно.

Вправа 330. З'ясуйте (усно) значення прислівників (яка міра якої ознаки цих прислівників). Різницю у значенні слів виділених пар проілюструйте з допомогою створених з ними речень.

Найменше і щонайменше, **найбільше і щонайбільше**, **найдоступніше і щонайдоступніше**, **найповніше і якнайповніше**, **найточніше і якнайточніше**, **найуважніше і якнайуважніше**.

Вправа 331. Розгляньте репродукцію картини. Поясніть, що знаходиться вище, що – найвище, що – близько, що – далеко, що – найдалі.

І. Соколов. Збір вишень у панському саду

Якщо серед дня вас долає втома від розумового перевантаження чи докучає сонливість, зробіть кілька фізичних вправ, які збадьорять, підсилять кровопостачання мозку, – і ви одразу відчуєте приплив нових сил.

Фізичні навантаження покращують сон, допомагають боротися зі стресовими ситуаціями. Учені довели, що часті заняття фізкультурою на 37 % знижують скарги на здоров'я в умовах емоційних перевантажень. Фізична активність регулює роботу серця, підвищує активність судин. Помірні навантаження знижують ризик розвитку таких небезпечних недуг, як діабет, жовчнокам'яна хвороба і навіть рак.

Для гарного самопочуття не обов'язково годинами сидіти в тренажерних залах. Спробуйте відвести для елементарних фізичних вправ 10–15 хвилин щодня. З часом вправи доцільно ускладнювати. Дуже важливо не перестаратися. Кількість та інтенсивність вправ належить визначити так, щоб після зарядки з'явилося бажання працювати розумово або фізично й відчуття бадьорості, а не втоми.

Після виконання вправ – водні процедури: обтирання, обмивання холодною водою (не більше однієї хвилини) або ледь теплий душ залежно від ступеня загартованості. Прохолодна вода, як відомо, – могутній засіб впливу на роботу мозку, що підсилює позитивні емоції.

Зарядка – це ще не все. Спробуйте частково відмовитися від благ цивілізації. Ходіть сходами, по можливості, не забуваючи про особисту безпеку, долайте шлях на навчання пішки, оберіть собі активне хобі. Ми даремно недооцінюємо користь від звичайної ходьби на свіжому повітрі, надаючи перевагу тривалому сидінню, «зависаючи» в соціальних мережах. Той, хто обмежений у рухах, хворіє частіше й недуги переносить важче.

Тож що більше фізичної активності, то міцніше здоров'я й довше життя. Цього правила дотримувалися мудрі люди з давніх-давен. Вам теж воно, безперечно, принесе користь (За Г. Бондарем).

Вправа 335. I. Прочитайте пам'ятку. Доповніть її власними міркуваннями щодо заходів безпечного користування всевітньою мережею й збереження здоров'я та життя. **II.** Знайдіть у тексті прислівники, поясніть їх використання як засобу зв'язку речень і підвищення виразності мовлення.

ПАМ'ЯТКА

Основні правила безпечної поведінки в інтернеті для підлітків

1. Нікому ніколи не давайте приватної інформації про себе й своїх рідних без дозволу батьків, не розміщуйте її в інтернеті. Персональна інформація – це ваше повне ім'я, прізвище, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти, домашня адреса, робоча адреса батьків, їхні номери телефонів, назва й адреса школи, фото з вами, членами вашої родини, друзями.

2. Якщо ви публікуєте фото чи відео в інтернеті, їх може подивитися кожен. Зважайте на це.

3. Не відповідайте на спам (небажану електронну пошту).

4. Не відкривайте листи електронної пошти, файли або вебсторінки, отримані від людей, яких ви реально не знаєте або яким не довіряєте. Ви не можете знати, що насправді міститься у цих файлах, – там можуть бути віруси або фото, відео «агресивного» змісту.

5. Пам'ятайте, що віртуальні знайомі можуть бути не тими, за кого себе видають. Якщо поруч з вами немає когось із дорослих, яким ви довіряєте та які можуть вас захистити, не зустрічайтесь у реальному житті з людьми, з якими ви познайомилися в інтернеті. Якщо ваш віртуальний друг справді той, за кого себе видає, він спокійно зреагує на вашу турботу про власну безпеку.

6. Ніколи не пізно розповісти дорослим, якщо вас хтось образив.

7. Якщо хтось надсилає вам інформацію, зміст якої вас бентежить або ви самі її віднайшли в мережі, не намагайтеся розібратися в цьому самостійно. Зверніться до батьків або вчителів – вони знають, що треба зробити.

8. Нікому ніколи не повідомляйте свій пароль, за винятком дорослих членів вашої родини.

9. Ніколи не робіть того, що може коштувати грошей вашій родині, окрім випадків, коли поруч з вами батьки.

10. Дотримуйтеся етики спілкування. Завжди будьте ввічливими в електронному листуванні, і ваші кореспонденти будуть ввічливими з вами. Відстоюйте свою точку зору, не ображаючи своїх співрозмовників.

11. Не розсилайте листи з будь-якою інформацією незнайомим людям без їхнього прохання – це сприймається як спам і, звичайно, засмучує користувачів мережі.

12. Завжди поведіться у мережі так, як би ви хотіли, щоб поводитися з вами.

13. Завжди дотримуйтесь сімейних правил інтернет-безпеки: вони розроблені для того, щоб ви почували себе комфортно та безпечно у мережі (За Ю. Скачком).

Вправа 336. Запишіть по п'ять-шість тез-аргументів і по два приклади з теми «Комп'ютерні ігри чи спортивні змагання?» (I група – тези й приклади на користь комп'ютерних ігор, а II – на користь фізичних вправ), використовуючи прислівники з вивченими орфограмами. Обговоріть разом результати суджень, поясніть правопис прислівників.

§ 43. НІ НН У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 337. Пригадайте, від яких частин мови та якими способами творяться прислівники. До кожного з поданих прислівників наведіть коренево споріднене слово, від якого утворений прислівник. Виділіть твірну основу і словотвірний засіб, назвіть частину мови, від основи якої утворено прислівник.

Зразок: по- + -болгарськ- + -и – болгарський, прикм.

По-болгарськи, вдруге, гаряче, двічі, зелено, колись, вдруге, по-материнськи, по-нашому, по-третє, прямо, сумлінно, шалено, тричі, утрьох.

Для творення прислівників від якісних прикметників використовуємо суфікси **-о**, **-е**. Поодинокі прислівники мають суфікси **-ки**, **-мо** (утворені від дієслівних основ) і суфікс **-чі** (від числівникових основ): *сумно, добре, мовчки, свідомо, тричі*.

Прислівники, утворені від основ прикметників і дієприкметників за допомогою суфіксів **-о**, **-е**, зберігають правопис цих прикметників і дієприкметників. Наприклад: *стомлено, заворожено, сторожко, своєрідно, боязко, скуто*.

У прислівниках, утворених від прикметників і дієприкметників з однією буквою **н** в основі, пишемо одне **н**. Наприклад: *гарно, бо гарний; надійно, бо надійний; моторошно, бо моторошний; впевнено, бо впевнений; потривожено, бо потривожений*.

У прислівниках, утворених від прикметників з двома **нн** в основі, також пишемо **нн**. Наприклад: *бездоганно, бо бездоганний; сонно, бо сонний; невпізнанно, бо невпізнаний; невблаганно, бо невблаганний*.

Два **нн** пишемо у кількох прислівниках з іншими суфіксами: *зрання, попідвіконню, попідтинню, спросоння, навмання*.

Запам'ятайте мнемонічну фразу: *Кошеня зрання спросоння йшло попідтинню й попідвіконню навмання*.

Вправа 338. I. Від поданих слів утворіть за допомогою суфікса **-о** прислівники. Усно поясніть їх правопис.

Бажаний, безупинний, височезний, височенний, гарний, матеріальний, нескінченний, нежданий, нерівномірний, нудний, неголодний, шалений, невимовний, неказаний, сонний, туманний, уважний, нездійснений.

II. Поділіться з однокласниками та однокласницями своєю мрією побувати біля великого водоспаду, використовуючи прислівники *неказанно, незбагненно, численно, несподівано, тривожно, відважно, гордо, небезпечно* та ін.

Вправа 339. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Поясніть правопис **н** і **нн** у прислівниках. Визначте (усно), від яких частин мови утворені прислівники.

1. Грізно і голосно застерігав водоспад туристів (*З газети*). 2. Наша упряжка нестримн..о мчала до води, до незамерзлого місця (*О. Бойченко*). 3. Треба хороші справи робити не на замовлення, а щоден..о, все життя (*Олесь Донченко*). 4. З байраків повільн..о, але невблаган..о, наступає темрява, прохолодна й густа, як передранішня ніч (*М. Чабанівський*). 5. Поволі, але невпин..о підіймалася вгору світла завіса ранку (*П. Колесник*). 6. Море було тихе, безмежне і неказан..о красиве (*Ю. Збанацький*).

Вправа 340. Запишіть прислівники, вставивши відповідно **н** чи **нн**. З виділеними словами створіть словосполучення й усно визначте, від якого слова й яким способом утворені прислівники у цих словосполученнях.

Зразок: одяглася буденно (буденний – буденн+о).

Вогне..о, жаліб..о, **життедай..о**, зоря..о, зра..я, **мораль..о**, невблага..о, неви..о, негай..о, **недореч..о**, незбагне..о, **непоміт..о**, непоруш..о, неприхова..о, несподіва..о, **нестям..о**, по-весня..ому, повіль..о, **по-півде..ому**.

Вправа 341. Запишіть прислівники у дві колонки: 1) з одним **-н-**; 2) з двома **-нн-**.

Прихова..о, істи..о, відда..о, удава..о, страше..о, щоде..о, зневаже..о, пружини..о, вогне..о, знаме..о, шале..о, чаву..о.

Ключ: з других букв прислівників з одним **н**, а потім з **нн** складіть початок прислів'я: «...– мати, а чужа – мачуха».

Вправа 342. Поясніть, як ви розумієте слова «Для орла що гори, що степ – рівногорді й рівновисокі» (*М. Рачук*), якщо такі застосувати до людини. Використайте у відповіді два-три прислівники з **н** або **нн**.

§ 44. НЕ І НІ З ПРИСЛІВНИКАМИ

Вправа 343. Спишіть речення. Знайдіть прислівники й підкресліть їх як члени речення. Усно поясніть правопис прислівників з **не** разом.

1. І я нерідко бачив на телестудії сльози на очах ведучої (*В. Колодій*).
2. Рибалки посідали кружком недалеко від багаття й почали балакати

(Панас Мирний). 3. Буруни йшли неспинно, підбираючи під себе зворотні хвили (М. Коцюбинський). 4. «Дядьку, а це правда, що ви знайшли перо жар-птиці?», – неждано випалив я (М. Стельмах). 5. Незабаром мати Хариті одужала (М. Коцюбинський). 6. Отак розмовляючи, Лукерія Семенівна хоч сердилася, та серцем відчувала, що Славко сьогодні має неодмінно прийти (А. Чайковський).

Прислівники так само, як і інші частини мови, творимо префіксальним (ні- + -коли > ніколи); суфіксальним (мудрий – мудр- + -о > мудро); префіксально-суфіксальним (людський – по- + -людськ- + -и > по-людськи) та іншими способами.

В українських словах **не** може бути і префіксом, і часткою.

Префікс **не-** творить прислівники з новим лексичним значенням. Наприклад: не- + -багато > *небагато* (мало), не- + -далеко > *недалеко* (близько), не- + -приятно > *неприятно* (сердито).

Правопис не з прислівниками

Разом пишемо, якщо		Окремо пишемо, якщо	
прислівник з не- можна замінити іншим близьким за значенням прислівником без не- :	<i>неважливо</i> (легко), <i>невесело</i> (сумно), <i>недорого</i> (дешево)	у реченні є протиставлення, виражене антонімом зі сполучником а	<i>не важко, а легко;</i> <i>не весело, а сумно;</i> <i>не дорого, а дешево;</i> <i>не багато, а мало;</i> <i>не солодко, а гірко</i>
прислівник без не не вживається:	<i>невпинно,</i> <i>невтомно,</i> <i>незабаром</i>	не вжито з присудковими прислівниками <i>можна, потрібно, конче</i>	<i>не можна</i> (терпіти), <i>не треба</i> (заважати), <i>не потрібно</i> (турбувати)
		не стоїть при підсилювальних прислівниках	<i>не дуже, не зовсім, не цілком, не остаточно</i>
		не стосується прислівника, який пишеться через дефіс	<i>не по-людськи,</i> <i>не по-нашому</i>

Вправа 344. Спишіть речення, розкривши дужки. Поясніть написання префікса **не-** та частки **не** з прислівниками.

1. Полковник простежує, як Дмитро (не)швидко зникає за деревами та степовими пагорбами (За В. Колодієм). 2. Марта вислухала все, але (не)зразу відповіла (Ірина Вільде). 3. На його правій скроні (не)добре темнів рубець (Д. Бедзик). 4. (Не)суворо на серці, (не)гнівно, а за тебе тривожуся я (А. Малишко). 5. (Не)зручно так, (не)затишно, (не)втішно перебиратись у незнане все (В. Стус). 6. Поезія мчить раптом і (не)ждано, (не)відомо, (не)мислимо, (не)знано (В. Колодій).

Вправа 345. Складіть і запишіть по два речення з прислівниками *можна, різко*, використовуючи при них **не** як частку і як префікс.

Вправа 346. Складіть і запишіть речення, в яких були б прислівники із префіксом **не-** та із заперечною часткою **не**.

1. Невисоко – не високо, негарно – не гарно, невисоко – не високо.
2. Недалеко – не далеко, недорого – не дорого, недобре – не добре.

Вправа 347. Випишіть у колонку ті прислівники, які можна поєднати з **не-** у значенні префікса, через тире подайте їх антоніми. З іншими прислівниками побудуйте речення із заперечною часткою **не** при цих прислівниках. Поясніть правопис прислівників з **не**.

Зразок: недобре – зле.

Бадьоро, весело, високо, ганебно, гарно, грізно, грубо, дбайливо, делікатно, дешево, дорого, гаряче, збуджено, коротко, мало, пізно, розкішно, скромно.

Префікс **ні-** в прислівниках завжди пишемо разом. Наприклад: *ніде, нізащо, нізвідки, нікуди, ніяк, ніскільки, ніколи*.

У фразеологічних зворотах **ні** може підсилювати значення заперечення, наприклад: *ні жарко ні холодно, ні туди ні сюди, ні так ні сяк, ні тут ні там, ні зле ні добре*. Кому в таких зворотах не ставимо.

Вправа 348. До виділених словосполучень доберіть прислівники-синоніми. Запишіть новоутворені словосполучення та зверніть увагу на їх виразально-експресивні особливості й написання прислівників. З трьома першими словосполученнями складіть і запишіть речення.

Зразок: Добре, що й не заперечиш. – Добре беззаперечно.

1. Гарно, **що й не сказати**.
2. Жорстокий, **що й не збагнути**.
3. Змінився, **що й не впізнати**.
4. Зроблений з **дотриманням закону**.
5. По-невірятих **попід тином**.
6. Працювати **по змінах**.
7. Оглядатися з **триогою**.
8. Не можеш сказати **ані так ані сяк**.

Вправа 349. Складіть невеличку гумористичну розповідь, використовуючи фразеологічні звороти *ні жарко ні холодно, ні туди ні сюди, ні так ні сяк, ні тут ні там, ні зле ні добре*.

Пишемо разом прислівники

навкруги, навмисне, навпростець, набісліп
насамперед, насамкінець, напрокат, натщесерце

§ 45. ДЕФІС У ПРИСЛІВНИКАХ

Вправа 350. Визначте будову прислівників. Складіть і запишіть з ними невеличку розповідь про зимовий краєвид вашої місцевості.

Добре, замало, недавно, ніде, прекрасно, коли-не-коли, колись, густо-густо, тут-таки.

Вправа 351. Розгляньте таблицю написання прислівників через дефіс та усно доповніть кожну рубрику своїми прикладами.

Написання прислівників через дефіс

Спосіб творення	Через дефіс пишемо	Приклади
Префіксальний	префікси	
	<i>бозна- будь- казна- хтозна- невідь-</i> (від «не відаю»)	бозна-де, бозна-коли ... будь-коли, будь-як ... казна-де, казна-куди ... хтозна-звідки, хтозна-як ... невідь-де, невідь-як ...
	<i>по-</i>	по-румунськи, по-людськи, по-доброму, по-вашому, по-нашому, по-своєму, по-друге, по-п'яте
Префіксально-суфіксальний	постфікси	
	<i>-небудь -будь -таки -то</i>	де-небудь, звідки-небудь коли-будь, куди-будь де-таки, як-таки десь-то, там-то
Слово-та основоскладання	повторення слів	де-де, так-так гарно-гарно, тихо-тихо гарно-гарнесенько
	поєднання синонімів	любо-дорого, любо-мило, тихо-мирно, часто-густо більш-менш, сяк-так
Зрощення, префікси	повторення слів зі службовими частинами мови	де-не-де, коли-не-коли, будь-що-будь

Вправа 352. Спишіть прислівники, розкривши дужки. Усно поясніть написання прислівників через дефіс. Як ви розумієте значення слів *бозна*, *хтозна*?

Бозна (де, звідки, коли, куди, як), будь (де, як), хтозна (де, звідки, коли, куди, як); по (перше, сусідськи, своєму, всякому); де (небудь), коли (небудь), куди (небудь), звідки (небудь), як (небудь); давно (давно), рано(рано), тихо (тихо), раннім (рано) і рано (вранці, пораненьку, раненько, ранесенько, ранісінько); сюди (туди), сяк (так) і туди (сюди), так (сяк).

Вправа 353. Спишіть речення, розкривши дужки. Підкресліть прислівники, які пишемо через дефіс. Поясніть їх написання.

1. Над ставом (ледь/ледь) заблисло сонце крізь туман і (сяк/так) можна було розгледіти протилежний берег (З журналу). 2. Леліє, поговори з ними, нехай вони тобі (що/небудь) розкажуть (Леся Українка). 3. Тихо

навкруги, мертво. Лиш (де/не/де) прокинеться пташка, непевним голосом озветься зі свого затишку (*М. Коцюбинський*). 4. Діти, ви всі підросли на сонечку й дощач, а тепер будемо рости за книжками, бо (багато/багато) чого дуже цікавого нам треба пізнати (*М. Стельмах*).

Вправа 354. Запишіть прислівники, поділивши їх на три групи: а) ті, в яких через дефіс пишемо префікс; б) ті, в яких через дефіс пишемо постфікс; в) ті, в яких через дефіс пишемо частини складного слова.

Більш-менш, бозна-коли, будь-де, високо-високо, віддавна, вряди-годи, де-небудь, де-не-де, десь-то; звідки-небудь, казна-коли, коли-будь, мало-помалу, по-геройськи, знову-таки, як-то, туди-сюди, хтозна-коли, як-не-як.

Вправа 355. Запам'ятайте лексичне значення прислівників і прислівникових сполучень. Особливу увагу зверніть на виділені слова. Запам'ятайте, як вони пишуться. Усно складіть з кожним із них по одному реченню.

Де-юре – юридично; **де-факто** – фактично; **на-гора** – на поверхню (із шахти); **по-латині** – по-латинськи; **тет-а-тет**, **віч-на-віч** – сам на сам; **пліч-о-пліч** – плече в плече, поруч, разом.

Вправа 356. I. Складіть невеличку пейзажну замальовку-розповідь, використовуючи прислівники *будь-що-будь*, *ледь-ледь*, *по-зимовому*, *рано-вранці*, *низько-низько*, *дзвінко* та ін. **II.** Пригадайте, користуючись словами з рубрики «Культура мовлення» і запишіть якнайбільше: 1) займенників і 2) прислівників, у складі яких є компонент **-небудь**. Хто записав найбільше слів?

Культура мовлення

§ 46. НАПИСАННЯ ПРИСЛІВНИКІВ РАЗОМ ТА ОКРЕМО

Разом пишемо прислівники			
утворені сполученням прийменників з іменниками, прикметниками, числівниками, займенниками, прислівниками	утворені сполученням кількох прийменників з будь-якою частиною мови	утворені з кількох основ (з прийменником чи без нього)	утворені сполученням часток аби-, де-, -сь, ані-, як-, чи-, що- з різними частинами мови
<i>безвісти, довкола, зрештою, вручну; віддавна, напевне, помалу, сповна; вперше, надвоє, учотирьох, водно; внічию, втім, нащо, передусім; дотепер</i>	<i>завбільшки, знадвору, завчасу, навкруги, навпаки, навтікача, позавчора, навпрісьядки, навскач, стрімголов, тимчасово, чимраз</i>	<i>босоніж, водночас, горілиць, ліворуч, мимоволі, мимохідь, мимохіть, насамперед, обабіч, очевидно, повсякчас, стрімголов, тимчасово</i>	<i>абікуди, абияк, дедали, деінде, звідкись, якось, аніскільки, анітрохи, якомога, якось, чимало, щодня, щосили, щоправда</i>

Вправа 357. В українській мові до давніх прислівників *де, як, коли, куди, там, тут, доки, досі, доти, звідки, звідти, тоді, іноді, всюди* додаванням префіксів **аби-, де-, ні-, ані-** та **будь-, казна-, хтозна-** творимо нові прислівники. Утворіть з цими префіксами всі можливі прислівники і правильно їх запишіть.

Вправа 358. Прочитайте словосполучення із залежними прислівниками. Запишіть їх за правилами правопису, усно поясніть написання.

Бажано в/літку, відвідав у/перше, відомий з/давна, відпочити по/людськи, зроби по/моєму, літають у/двох, ні/коли не був, ні/коли читати, ознайомитись коли/небудь, пропав без/вісти, там/таки й відпочивали.

Вправа 359. Спишіть у зошит таблицю правопису прислівників, утворених за допомогою постфіксів, заповніть прогалини.

Твірне слово	Постфікс як словотворчий засіб	Як пишемо	Приклад
де, звідки, коли коли, куди де, коли, як звідкись, коли, так там, тут, як так, як	-сь -будь -небудь -то -таки -от		

Вправа 360. Спишіть прислівники. З'ясуйте їх значення та визначте значущі частини виділених слів.

Безвісти, вбiк, **вволю**, вгорі, влітку, внизу, доволі, **додому**, збiзла, на-весні, **нарешті**, віддавна, допізна, злегка, **нашвидку**, помалу, вдвічі, **вчетверо**, вп'ятьох, втім, **зовсім**, почому, мимоволі, стрімголов.

Вправа 361. I. Прочитайте прислівники й визначте, як вони утворилися.

Восени, смак, за́очі, за́пізно, нараз, насамперед, нашвидкуруч, позато-
рік, помалу, пречудово, чимало, щонайкраще, щоразу, якнайпослідовніше.

II. Як ви розумієте вислів «Він поводиться зі старшими *по-панібратськи*»?

Окремо пишемо прислівникові сполуки		
утворені з прийменника та іменника, який зберігає конкретне лексичне значення та граматичну форму (між ними можна вставити означення)	утворені від прийменника з прикметником чоловічого роду або прийменника по зі збірним числівником	утворені від двох слів, які вжиті в різних відмінках
<i>без (мого) відома, до (моєї) вподоби, до (твого) лиця, до (твого) смаку, на (наше) щастя, на (мій) жаль</i>	<i>в цілому, в основному, по двоє, по троє, по четверо, по п'ятеро, по десятеро</i>	<i>сама самотою, одним одна, час від часу, рік у рік, раз у раз, день у день, з ранку до вечора, з боку на бік</i>

Вправа 362. I. Розкривши дужки, випишіть окремо прислівники та окремо прислівникові сполучення. Запам'ятайте написання цих прислівникових сполучень.

1. (Без)перестанку, (в)вечері, (в)волю, (в)голос, (в)гору, (в)зимку, (в)літку, (в)низу, (в)ночі, (до)віку, (до)вкола, (до)волі, (з)низу, (з)зла.

2. (Без)відома, (без)жалю, (без)сліду, (в)міру, (до)вподоби, (на)бігу; (на)біс, (на)жаль, (на)зло, (на)світанку, (на)скаку, (по)правді, (по)суті, (без)кінця-краю, (з)радості, (на)диво.

II. З'ясуйте значення прислівника *натщесерце*. Утворіть з ним речення.

Вправа 363. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть усі прислівники як члени речення.

1. А ми зробимо (по)людськи) (*М. Стельмах*). 2. Черніх здивовано знизав плечима, а Наталка (не)прияжно/осудливо) стрельнула очима на Сергія (*І. Стаднюк*). 3. А, нехай буде (по)вашому) (*І. Карпенко-Карий*). 4. Все (ні)коли). То в них і повелося: (сього)дні) ситий, бо учора їв (*Л. Костенко*). 5. То люди, як образ: інакше представляються (з)далека), інакше (з)близька) (*Ірина Вільде*).

Вправа 364. З'ясуйте значення прислівників і фразеологічних сполучень і введіть у речення. Поясніть походження (спосіб творення) виділених слів.

1. Заздалегідь, **мимохідь**, **мимохить**, самохить, силоміць. 2. За тридев'ять земель; часом з квасом, а порою з водою; де чорти добраніч кажуть; за царя Тимка.

Вправа 365. Перекладіть прислівники українською мовою. З'ясуйте їх значення та особливості словотвору й правопису в обох мовах.

Acasă, alături, aproape, astăzi, astfel, bărbătește, când, cândva, cumva, degrabă, demult, departe, deplin, devala, devreme, dinăuntru, domnește, undeva, oricând, împreună, încotro, odată, omenește, oricât, oricum, oriunde, părintește, rareori, defel, deloc, de departe, din când în când.

Розрізняйте **прислівники, які пишемо разом**, і прийменники та частки, які **пишемо окремо** з різними частинами мови: **бережи здоров'я зámолоду і за молоду жінку.**

Розрізняйте прислівники та похідні прийменники:

а) прислівник у реченні вживається самостійно і до нього можна поставити запитання: *Навколо пахне весною (Пахне (де?) навколо; навколо – прислівник).*

б) **прийменник** самостійно не відповідає на запитання і виражає **залежність іменника** від інших слів у реченні: *Навколо села розквітають сади (Навколо (чого?) села; навколо – прийменник).*

Вправа 366. Складіть речення з поданими словами.

Навколо (прислівник) – *навколо* (прийменник), *назустріч* (прислівник) – *на зустріч* (прийменник+іменник), *уперше* (прислівник) – *у перше* (прийменник+числівник), *убік* (прислівник) – *у бік* (прийменник+іменник).

Вправа 367. Запишіть прислівники у три колонки: разом, окремо та через дефіс.

Разом	Окремо	Через дефіс

Тихо/тихо, в/горі, ось/ось, на/показ, по/троху, с/початку, у/бік, на/зустріч, на/в/піл, від/тепер, на/весні, всього/на/всього, день/у/день, з/боку/в/бік, до/речі, с/переду, на/справді, у/ранці, у/котре, будь/як, як/небудь, в/осени, що/дня, без/відома, на/зло, на/щастя, до/смаку, по/друге, по/двоє, на/двоє, по/латині, по/українськи, по/одинці, за/в/ширшки.

Вправа 368. І. Послухайте вірш Василя Колодія. Поясніть, як ви розумієте, чим автор пропонує поцінувати найважливіші для людини земні блага. Чому важко знайти справжню ціну?

БОРГИ НАШІ

Як важко знайти ціну
справжню, без виторгу зайвого.
Хліб поцінуймо – голодом,
воду джерельну – спрагою,
світлом – земне кохання...

І поцінуймо нарешті
ую доброту планети
маминим словом і ласкою...
А поки сонце сяє
світ поцінуймо життям.

II. Напишіть есе (10–12 речень), підтверджуючи або спростовуючи думку Марка Аврелія «Твої думки стають твоїм життям».

Пишемо окремо прислівники

на диво, на щастя, на зло, на сміх,
без угаву, без упину, без тям, без ладу

Правопис *и* та *і* у прислівниках

Вправа 369. Спишіть прислівники, вставивши замість крапок пропущені букви *и*, *і*. Знайдіть у словнику (можна й у Вікіпедії) значення виділених слів. Запам'ятайте правильні наголоси.

Анітрох., безвіст., вгор., **взнак.**, звідс., вноч., довол., догор., докуп., **дос.**, **дот.**, **завгрубшк.**, завдовжк., **завтовшк.**, заоч., заран., мовчк., **навпомацк.**, навкосос., навпочіпк.. (присівши), **невтямк.**, опівноч., повбл., поноч., трич., удвіч., укуп., усередин., щонеділ..

Букву *и* у кінці прислівників завжди пишемо:

а) у прислівниках, які мають у кінці основи суфікс **-ки**, наприклад: *завбільшки*, *заввишки*, *завглибки*, *зідки*, *наввіпередки*, *пішки*;

б) у прислівниках, утворених від основ відносних прикметників за допомогою префікса **по-** та суфікса **-и**, наприклад: *по-албанськи* (*албанськ-ий*), *по-киргизьки* (*киргизьк-ий*), *по-німецьки* (*німецьк-ий*), *по-ведмежи* (*ведмеж-ий*), *по-вовчи* (*вовч-ий*);

в) у прислівниках після **г**, **к**, **х** та інших твердих приголосних, наприклад: *довкруги*, *навіки*, *верхи* та *безвісти*, *восени*, *всюди*, *звідси*, *згори*, *коли*.

Букву *і* пишемо після м'яких і пом'якшених приголосних:

а) у прислівниках з основою на **-ці**, **-чі**, наприклад: *назириці* (наглядаючи), *нахільці* (схилено), *двічі*, *утричі*;

б) в окремих прислівниках після м'яких і пом'якшених приголосних: *віднині*, *опівдні*, *тоді*, *надворі* (але: *на дворі* – іменник).

Вправа 370. Спишіть речення, замість крапок вставте пропущені букви. Усно поясніть правопис відповідних голосних. Підкресліть прислівники як члени речення.

1. Була тільки п'ята година, та навкруг.. вже зовсім посутеніло (*Олесь Гончар*). 2. Укінц., не знайшовши нічого, собаки побігли далі (*І. Франко*). 3. Так, трішечк.. сумно розлучатися з цим усім (*В. Сосюра*). 4. Щось стукнуло трич.. вряд, мов молоточком у коробку. Федько знає – це дятел

(Ю. Збанацький). 5. Та я дивлюся на ту смужку. Мамо, звідк.. вона? (*Леся Українка*). 6. Опівноч.. зорі завше яскравіші, а поноч.. вони тьмяніють і гаснуть (*З журналу*).

Вправа 371. Поясніть, як ви розумієте такі слова: «Досвід не тільки вчить, але й відучує» (*В. Брюгген*). Чи використали ви при поясненні прислівники?

Вправа 372. Складіть есе (сім-вісім речень) про спорудження житла, використовуючи прислівники *заввишки, завглибшки, завдовжки, завширшки, згори, посередині* та, відповідно до змісту.

§ 47. РОЗБІР ПРИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 373. Підкресліть прислівники відповідно до їх синтаксичної ролі.

1. Я багато поїздив вашою країною, мову прагнув вивчити якомога швидше, бо саме через неї можна відчуту душу народу (*З газети*). 2. Цить, бо кажуть, що тут і там, близько й далеко – всюди однаково... (*Ірина Вільде*). 3. Надворі все світліше стає... (*А. Тесленко*). 4. Коли на серці сум і туга, тоді найлегше перевіриш друга (*В. Іванович*). 5. Хлопці трохи помовчали, але через деякий час знов почали розмовляти спершу тихо, а далі все голосніше, а потім і зовсім голосно (*За І. Нечуєм-Левицьким*).

Схема розбору прислівника як частини мови (Морфологічний розбір прислівника)

1. Частина мови.
2. Розряд за значенням.
3. Ступінь порівняння (якщо є).
4. Синтаксична роль.
5. Особливості написання.

Зразок: Надворі все світліше стає... (*А. Тесленко*).

Надворі – прислівник, місця, обставина, пишемо разом.

Вправа 374. Спишіть речення. Знайдіть прислівники, поясніть їх правопис і підкресліть як члени речення. Розберіть прислівники як частину мови, дотримуючись вдомої вам схеми.

1. Коли-не-коли в саду зривався вітер (*Т. Севернюк*). 2. Ти знов-таки своєї? (*Леся Українка*). 3. «Всюди однаково ... всюди однаково, – говорять твої втомлені очі, – а світ такий зда́лека великий і незбагненний, а зблизька видається химерною дитячою забавкою...» (*Ірина Вільде*). 4. Така розмова велася в них не вряди-годи (*Панас Мирний*). 5. Коли моє невлад, то я зі своїм назад (*Народна творчість*). 6. Поету, кажуть, треба знати мову та ще уміти вправно віршувать. Натхнення і талант – і все готово: слова самі піснями забринять (*В. Симоненко*).

Вправа 375. Прочитайте вірш Івана Сокульського. У чому ви бачите змістову і словотвірну особливість виділених слів? Чи пов'язані вони з українською та румунською природою? Чи є в тексті слова – символи обох народів?

СЛОВО

Зустрілося слово, спинилося слово:
полюби мене **кленово**.
Даленіло в степу, мерехтіло, як мрево*:
полюби мене **тополево**.
Блукало в гаю і гукало невпинно:
полюби мене **черемшинно**.
Зникало назавжди й приходило знову:
полюби мене **калиново**.
Наді мною тепер, наді мною, як небо:
полюби мене **вишнево!**

Вправа 376. Напишіть есе на тему «Якою я уявляю школу майбутнього?». Використайте у творі прислівники з різних розрядів. Заслухайте три-чотири розповіді у класі.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ

1. Пригадайте визначення прислівника.
2. Чи мають прислівники закінчення? Аргументуйте свою відповідь.
3. Наведіть приклади прислівників, які означають час, місце, причину й мету дії. На які запитання вони відповідають?
4. Прислівники яких груп відповідають на запитання *як? яким способом? якою мірою?* Наведіть по три-чотири приклади кожної групи.
5. Що спільного у прислівників *весело, доречно, наполегливо* та прикметників *веселий, доречний, наполегливий*?
6. Які прислівники мають ступені порівняння? Як і за допомогою чого творимо ступені порівняння прислівників?
7. Від яких частин мови творимо прислівники?
8. Назвіть суфікси, за допомогою яких творимо прислівники від різних частин мови. Наведіть приклади таких утворень.
9. Наведіть приклади прислівників, які утворилися за допомогою префіксів.
10. Пригадайте умови і сформулюйте правила написання **не** з прислівниками. Підтвердіть свої міркування прикладами.
11. У яких прислівниках пишемо **н**, а в яких – **нн**?
12. Які прислівники пишемо через дефіс?

* *Мрево, ма́рево* – уявне бачення чогось неіснуючого.

Не забувайте ілюструвати прикладами відповіді на кожне запитання. Оцініть кожну правильну відповідь в 1 бал. Поставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ПРИСЛІВНИК»

1. З'ясуйте, якою частиною мови у словосполученнях *багато людей* і *багато читати* є слово *багато*. Аргументуйте свій висновок.
2. Спишіть речення. Знайдіть прислівники, з'ясуйте їх значення (розряд), підкресліть їх як члени речення і визначте спосіб творення.

1. У селі було пусто й тихо (*М. Коцюбинський*). 2. Він гляне скупю і суворо: ні, буде вже, як є (*А. Малишко*). 3. Не сумуй же тут без мене, я швидко повернуся (*М. Коцюбинський*). 4. Він ночував у чужому домі, він двічі ранений (*А. Малишко*).

3. Відредагуйте словосполучення.

Більш багатше, менш зрозуміліше, прекрасніше, пресильніше, менш тихіше, більш доступніше, менш дорожче, найбільш зручніше.

4. Розкажіть про здійснену вами подорож на природу, використовуючи прислівники з *не*.
5. Обміркуйте ситуацію: ви маєте виступити на зборах класу. Напишіть десять речень–пропозицій, які допоможуть зміцнити колектив класу. Використайте у своїх реченнях прислівники, які пишемо разом, окремо й через дефіс.
6. Прочитайте вірш Г. Грая. Визначте основні ідеї цієї поезії. Знайдіть у тексті прислівники, поясніть розділові знаки.

Над Інгульцем замріяні осоки,
очерета замислено мовчать,
безвільно бродить сонце невисоке
й не може з літом зустрічей порвать.
Небес холодних пада дзвінко синь,
мерзлякувато труситься осина,
шепоче сонцю: «Линь! До мене линь!»

Оцініть кожну правильну відповідь щонайбільше у 2 бали. Виставте собі оцінку. За бажанням повідомте її вчителю/вчительці.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ПРИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

I варіант

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Прислівник – це самостійна змінна частина мови.

Так чи ні.

2. Незмінність – морфологічна ознака прислівника.

Так чи ні.

3. Прислівники на **-о**, **-е** мають ступені порівняння.

Так чи ні.

4. Ступені порівняння прислівників мають форми.

Так чи ні.

5. Прислівники пишемо разом, окремо і через дефіс.

Так чи ні.

6. Деякі прислівники у безособових реченнях виступають присудками.

Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. У кінці пишемо **і** в усіх прислівниках рядка

А навперейм., навпомацк., навприсядк., наввипередк..

Б навскок., супрот., потайк., пішк..

В нараз., нарівн., опівноч., уранц..

Г нізвідк., навпак., лежач., анітрох..

2. Усі прислівники мають **ни** у рядку

А фактич..о, несподіва..о, екзотич..о, актив..о

Б незбагне..о, неви..о, щоде..о, відмі..о

В стрима..о, сніж..о, зора..о, впевне..о

Г голос..о, здивова..о, доблес..о, стара..о

3. Без **не** не вживаються прислівники рядка

А неабияк, невибагливо, ненавмисно, недорого

Б недавно, нетерпляче, неслухняно, неблизько

В небагато, нехолодно, нетепло, невесело

Г незабаром, нещодавно, негоже, невпинно

4. Усі прислівники пишемо окремо в рядку

А до/смаку, по/совісті, під/час, по/суті, без/ліч

Б як/слід, у/тричі, під/кінець, з/розгону, на/зло

В до/вподоби, на/світанку, до/міри, без/мети, на/жаль

Г в/міру, без/вісти, на/радість, на/осліп, без/краю

5. Прислівник пишемо через дефіс у реченні

А Степан вряди/годи розпитував у перехожих дорогу (В. Підмогильний).

Б С/переду Дніпро мов спинився в несподіваній затоці, оточений зелено-жовтими передосінніми берегами (В. Підмогильний).

В Чорне море хмар наче в/останнє висить між небом і землею (*О. Турянський*).

Г Іменини справляли в/дома.

6. Обставину мети вжито в реченні

А Ще одна осінь повільно минає.

Б Восени туман імлистий вкриє наше місто.

В Навмисне туристи звернули на дорогу.

Г Повсюди люди добра чекають від життя.

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між прислівником і способом його творення.

Прислівник

Спосіб творення

1 ніколи

А суфіксальний

2 весело

Б префіксально-суфіксальний

3 по-людськи

В складання основ

4 бособніж

Г префіксальний

Д перехід з одної частини мови в іншу

2. Установіть відповідність між прислівником і ступенем порівняння.

Прислівник

Ступінь порівняння

1 наймудріше

А вищий ступінь, проста форма

2 мудро

Б вищий ступінь, складена форма

3 більш мудро

В найвищий ступінь, проста форма

4 найменш мудро

Г найвищий ступінь, складена форма

Д неступеньований прислівник

3. Установіть відповідність між прислівником і групою за значенням.

Прислівник

Група за значенням

1 зручно

А прислівник місця

2 здалеку

Б прислівник мети

3 завжди

В прислівник способу дії

4 навмисне

Г прислівник часу

Д прислівник причини

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи прислівники, напишіть есе (10–15 речень) з теми «Той, хто по-справжньому любить свою Батьківщину, з усякого погляду справжня людина» (*За висловом В. Сухомлинського*).

II варіант

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Прислівник – це службова частина мови.

Так чи ні.

2. Прислівники змінюються за родами, числами, відмінками.

Так чи ні.

3. Усі прислівники мають ступені порівняння.

Так чи ні.

4. Прислівники з префіксами *аби-, ані-, від-, де-, за-* пишемо через дефіс.

Так чи ні.

5. Прислівники *день/у/день, рік/у/рік, раз/у/раз* пишемо окремо.

Так чи ні.

6. Усі прислівники в реченні виконують синтаксичну роль обставини.

Так чи ні.

Прівень

Тест із вибором однієї правильної відповіді

1. У кінці пишемо *і* в усіх прислівниках рядка

А нарівн.., утрич.., вповн.., стояч..

Б почаст.., безвіст.., заввишк.., верх..

В двіч.., позаоч.., насторож.., опівноч..

Г нехотяч.., дибк.., мовчк.., пішк..

2. Усі прислівники мають *ни* у рядку

А шале..о, бажан..о, сумн..о, вихован..о

Б нежда..о, відда..о, замрія..о, відмі..о

В тума..о, щоде..о, натхне..о, зако..о

Г ю..о, здивова..о, стара..о, доблес..о

3. Помилку в написанні прислівників допущено в рядку

А один по одному, з кінця в кінець, на весну

Б знадвору, у вісні, до сьогодні, з роду в рід

В до сьогодні, будь-що-будь, хоч-не-хоч

Г по-моєму, по двоє, по-твоєму, по-іншому

4. Правильно записані прислівники в рядку

А по-їхньому, по-господарськи, раз-у-раз

Б десь-інде, нащастя, по одинці

В потихеньку, коли-небудь, на жаль

Г в основному, по-двоє, хоч-не-хоч

5. Прислівник *є* в рядку

А повторювати в/голос

Б по/своєму зошиті

В на/зустріч з випускниками

Г знайти у/купі піску

6. Укажіть речення, у котрому виділене слово виступає прислівником

А *Навколо* саду пишно розвітли рожі.

Б Діти уважно роздивлялися *навколо*.

В Вона постукала *у/перше* вікно.

Г Іван підїхав *до/гори* Говерли.

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між прислівником і способом його творення.

Прислівник	Спосіб творення
1 по-київськи	А суфіксальний
2 босоніж	Б префіксально-суфіксальний
3 анітрохи	В складання основ
4 весело	Г префіксальний
	Д перехід з одної частини мови в іншу

2. Установіть відповідність між прислівником і ступенем порівняння.

Прислівник	Ступінь порівняння
1 більш весело	А вищий ступінь, проста форма
2 весело	Б вищий ступінь, складена форма
3 найвеселіше	В найвищий ступінь, проста форма
4 найменш весело	Г найвищий ступінь, складена форма
	Д неступеньований прислівник

3. Установіть відповідність між прислівником і групою за значенням.

Прислівник	Група за значенням
1 зранку	А прислівник місця
2 по-весняному	Б прислівник мети
3 праворуч	В прислівник способу дії
4 ледве	Г прислівник часу
	Д прислівник міри і ступеня

IV рівень

Тест відкритого типу

Використовуючи прислівники, напишіть есе (10–15 речень) з теми «Праця людини – окраса і слава, праця людини – безсмертя її» (За висловом В. Симоненка).

» Оцініть свої знання з теми «Прислівник як особлива форма дієслова» за допомогою смайликів.

**§ 48. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ.
УСНИЙ І ПИСЬМОВИЙ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ
РОЗПОВІДНОГО ХАРАКТЕРУ З ЕЛЕМЕНТАМИ РОЗДУМУ**

Вправа 377. Розділившись на групи, прочитайте уважно один із двох текстів. Колективно складіть план письмового переказу тексту розповідного характеру, а переказ виконайте самостійно. Додайте до переказу власні роздуми, врахувавши ідеї художніх текстів.

I. ПЕРЕХОЖИЙ

Як він ішов!
Струменіла дорога,
далеч у жадібні очі текла.
Не просто ступали –
співали ноги,
і тиша музику берегла.
Як він ішов!
Зачарований світом,
натхненно і мудро творив ходу –
так нові планети грядуть на орбіти
з шаленою радістю на виду!
З шаленим щастям і сміхом гарячим,
з гімном вулканним без музики й слів!

Як він ішов!
І ніхто не бачив,
і ніхто від краси не зомлів.
В землю полускану втупився кожен,
очі в пилюці бездумно волік...
Раптом –
шепіт поміж перехожих:
– Що там?
– Спіткнувсь чоловік...
Одні співчували йому убого,
інші не втримались докорять:
– Треба дивитись ото під ноги,
так можна голову потеряють... –
Трохи в футболі пограли словами,
обсмакували чужу біду.
А він знову йшов.
І дивився прямо.
І знову натхненно творив ходу!

В. Симоненко

II. ОДИН ДЕНЬ КРАЄЗНАВЧОГО ПОХОДУ

Ми з учителем географії вже другий день знайомимося з Карпатами. Досі нам не доводилося бувати в горах, тому спочатку бігли наввипередки, поки не зрозуміли, що по горах не бігають, а ходять з повагою і довірою до їх гордої суворості.

До першої ночі розбили намети біля хребта заввишки 30 м і завширшки 1 км. Це була західна сторона, тому сонце ще більше години пестило нас.

Проте потім якось миттєво стало поночі й ми, пройшовши понад 15 км пішки, без досвіду, без фізичного загартування, майже миттєво заснули.

Учитель наш опівночі стеріг вогнище, аби переконатися, що вовків поблизу немає.

У наметах було душно, а довкола все наче купалося в гірському повітрі. І нам надворі трохи крутилося в голові – давалася взнаки висота.

Сьогодні ми пройдемо вдвічі коротший шлях – до джерела, звідки витікає наша річка. Віднині ми знаємо, що горяни називають це джерело **нора**. Аби вона ніколи не зникла, навіки біла з-під землі! (*Н. Бабуц*).

Вправа 378. Створіть і запишіть діалог (вісім–десять реплік кожен) з теми «Воля поєднує мужність і сили людини».

Пишемо окремо прислівники

на радість, на диво, на жаль, на зло, на славу, на совість
по можливості, по совісті, по щирості, по суті, по закону

Вправа 379. Створіть і запишіть есе на тему «Природа не терпить неточностей і не прощає помилок».

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Що потрібно знати:

- визначення службових частин мови;
- їх розряди за значенням, будовою та вживанням;
- способи розрізнення прийменника, сполучника, частки від самостійних частин мови.

Що потрібно вміти:

- розпізнавати службові частини мови в реченнях;
- використовувати їх у власному мовленні;
- орфографічно правильно записувати службові частини мови;
- розставляти відповідно до пунктуаційних правил розділові знаки при службових частинах мови.

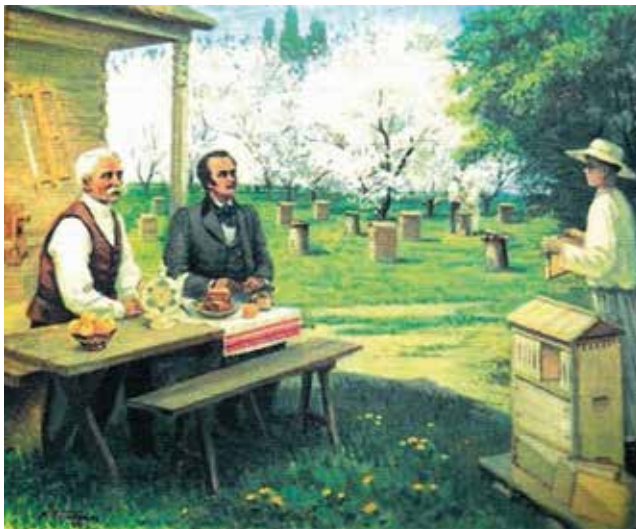
Що треба запам'ятати:

- особливості службових частин мови;
- правила написання службових частин мови.

Вправа 380. Спишіть речення. Підкресліть слова, які називають предмети, ознаки чи дії, мають типові морфологічні ознаки й можуть самостійно виконувати певну синтаксичну роль, а також позначте частину мови кожного з підкреслених вами слів. Решту слів випишіть окремо, з'ясуйте, чи можна до них поставити запитання. Чи можуть такі слова окремо виконувати синтаксичну роль? Чому?

Ціле літо дід Данило живе на пасіці в лісах, а весь рік пахне вощиною, медом і травами. Він має дуже гарні очі, що плачуть на морозі, лагідну посмішку і трохи скорботні уста, на які не назбирувались ні злоба, ні погане слово (За М. Стельмахом).

М. Позивайло. Шевченко в гостях у Прокоповича

Вправа 381. Розгляньте дві «хатинки-хмаринки» слів. Знайдіть у них якнайбільше спільного та відмінного. Запишіть спільні ознаки і прокоментуйте їх.

Слова **на, в, а, і, не, ні** та подібні об'єднує те, що вони не мають жодної з трьох основних ознак самостійних частин мови:

- а) вони не називають предметів, ознак, дій; до них не можна поставити запитання;
- б) вони не мають морфологічних ознак, які виділяють одну частину мови з-поміж інших;
- в) усі вони не можуть самостійно виконувати жодну синтаксичну роль.

Слова **на, в, а, і, не, ні** та подібні об'єднує те, що їх використовуємо тільки у сполученні зі словами – самостійними частинами мови і служать вони для синтаксичного зв'язку слів повнозначних частин мови та надання їм додаткових смислових та емоційних відтінків значення.

Слова, які використовуємо тільки у сполученні з самостійними частинами мови для їх синтаксичної організації й вираження різних синтаксичних відношень та створення емоційно-смислових відтінків, називаємо **службовими словами**, або **службовими частинами мови** (*instrumente gramaticale*).

Вправа 382. Спишіть текст. Підкресліть у реченнях службові слова. Усно з'ясуйте, які з них використовують для утворення словосполучень, а які – для вираження відношень між членами речення й реченнями або для створення емоційно-смислових відтінків.

Скульптор не підозрював, що поруч, у нього за спиною, уже стоять наготові рятівники. Це ті самі хлопчаки, з яких він змалював собі ескізи на майбутнє. Стояли собі, позакладавши руки назад і закусивши губи, щоб не сміятись. Вони, видно, весь час ішли за скульптором назирці... Раніше скульптор якось мало зважав на таких, як Меланія, а зараз це вже його непокоїло, їхня думка була для нього зовсім не байдужою (*За Олесем Гончаром*).

Службові слова **з, за, на, перед, у** та ін. – це **прийменники**. Їх вживаємо лише у словосполученнях із залежним іменником (займен-

ником, числівником ...) у формі непрямого відмінка. Порівняйте: *го- стювати з тиждень і гостювати тиждень, поїхати за місто і поїха- ти в місто, працювати на будинку і працювати в будинку.*

Службові слова **і, а, щоб, як** – **сполучники**, вони не пов'язані з формою будь-якої частини мови, а сполучають члени речення або ча- стини складних речень. Наприклад: *Сьогодні і завтра я чергую на дру- гому поверсі. День тепер короткий, і ми мусимо поспішати.*

Службові слова **не, невже, якраз** – **частки**, вони супроводять ок- ремі слова, словосполучення, речення й надають їм відтінків значен- ня. Наприклад: *Не кажи «гоп», поки не перескочиш. Запрошення були тільки найближчим родичам. Невже ви ніколи не бачили живого зайця?*

Вправа 383. I. Прочитайте текст. Спишіть його, підкресліть у ньому службові частини мови, зверху надпишіть, яка саме це службова частина мови. **II.** Які ще державні символи України вам відомі? Розкажіть, що ви про них знаєте.

У сучасній українській культурі збереглися священні знаки-символи, історія виникнення яких сягає аж у глибину тисячоліть.

Тризуб (тридент), державний символ України, є одним із найархаїчні- ших і найпоширеніших сакральних знаків людської цивілізації. З тризу- бом зображені грецький Посейдон, римський Нептун, індійські Шива та Вішну. На території України знайдено наскельні малюнки зі зображен- ням тризуба, датовані IV–III тисячоліттями до нашої ери. Тризуб був ві- домий в Ольвії, Боспорському царстві, Ірані, Індії та на Кавказі (*З книги «Духовна велич України»*).

§ 49. ПРИЙМЕННИК. ОСОБЛИВОСТІ ПРИЙМЕННИКА ЯК СЛУЖБОВОЇ ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 384. Прочитайте вірш-загадку Олени Фесенко, відгадайте її. Випи- шіть з вірша приклади до відгаданої частини мови.

Я така частина мови,
що належить до службових.
Я буваю лиш одним:
похідним – непохідним.
Задля, посеред, крім,
в, під, на, за.
І для мене це знаменно,
що всі зуть мене...

Прийменник (prepozycja) – це незмінна службова частина мови, що вказує на відношення залежного іменника, а також займенника й числівника до головного слова.

Вправа 385. Прочитайте словосполучення. З'ясуйте, з якими частинами мови вживаються прийменники.

Жити за лісом, задуматися над відповіддю, запитати в нього, прийти о шостій, опинитися біля філармонії, підійти до нього, почути від дідуся, зустрітися зі мною, висить над нами.

Вправа 386. Ставлячи запитання від головного слова до залежного, згрупуйте словосполучення зі значеннями: а) місця; б) часу; в) причини.

Зразок: підійти (до чого?) до стола (місця).

1. Вибігти з хати. 2. Відстати через пропуски. 3. Заснути до ранку. 4. Ходити по колу. 5. Не прийти без причини. 6. Садити між рядами. 7. Співати серед степу. 8. Чекати до літа. 9. Шумить у вусі. 10. Заплакати від радості. 11. Побачити в небі.

Вправа 387. Виконайте усно в реченнях синонімічну заміну прийменників одним із наведених у дужках. З'ясуйте, чи завжди при цьому зміст речення залишається незмінним. Запишіть ваші нові варіанти речень.

1. Садок вишневий коло хати (біля, під, перед, побіля). 2. Якби знала – не ходила б пізно за водою (по, задля). 3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги (коло, біля, при, над, близько, побіля, кінець) гне тополю до самого долу. 4. І блідий місяць на ту пору із хмари (у, через, крізь, між) де-де виглядав (За Т. Шевченком).

Вправа 388. У словосполученнях замініть прийменники так, щоб словосполучення набули протилежного значення. Змінені словосполучення запишіть.

Зразок: відвідати без радості – відвідати з радістю.

Виїхати до міста, добратися зі школи, зупинитися за будинком, лист до брата, дорога з бібліотеки, полетіти попід горою.

Вправа 389. Прочитайте речення. Знайдіть прийменники й випишіть їх зі словом, з яким вони вживаються. З'ясуйте, якою частиною мови є це слово та які смислові відношення воно виражає разом з прийменником, зазначивши в дужках ці відношення.

Зразок: у тітки (наявність у когось); до тебе (наближення).

1. Тільки легкі до польоту, не обтяжені світом речей, тільки чисті серцем можуть пориватися до далеких вершин, де зоріють вселюдські ідеали (Є. Сверстюк). 2. Хвилина – і хвіртка з грюкотом розчиняється, а в неї прожогом вбігає Ірка (Ірина Вільде). 3. Панове! До Мартина Пушкаря тут посланець прибув із Січі (Л. Костенко). 4. Та де б не ходив я в далекій дорозі, в чужім чи у ріднім краю, я згадую вогник у тихій тривозі і рідну хатину свою (А. Малишко). 5. Катерина стоїть біля Дніпра (О. Довженко). 6. Справді, де шукати Юру в горах, які тягнуться на три з половиною тисячі кілометрів уздовж узбережжя (І. Багмут).

Вправа 390. Запишіть словосполучення окремо: спочатку ті, у яких прийменник вжито 1) з родовим відмінком, 2) зі знахідним, 3) з орудним, 4) з місцевим відмінком.

Став біля порога, виріс над морем, трапилося у травні, лишився без грошей, надіятися на випадок, обабіч дороги, експеримент у лабораторії, ішов з батьком, виглянув з вікна, росте на горі, абстрагуймося від частковостей, агітація за кандидатів.

Ключ: з перших букв перших слів словосполучень складіть закінчення прислів'я «Не кидай...».

Вправа 391. Спишіть текст. Знайдіть у ньому прийменники і з'ясуйте (надпишіть), з яким відмінком іменника (займенника) вони вжиті. Усно поясніть, які відношення вони виражають.

Усе, що вторгували греки, було складено на вози, а гурти худоби зігнані в одне місце, і їх наглядали слуги купців, а все, що вторгували скіфи, було поховане по шатрах і кибитках. З нагоди вдалої торгівлі Танур запросив гостей на банкет до Великого шатра. У бронзових котлах уже закипала вода, і в таборі не спадало по-жвавлення. Купців, старійшин і знатних своїх мужів Танур запросив до Великого шатра (*За В. Чемерисом*).

§ 50. НЕПОХІДНІ ТА ПОХІДНІ ПРИЙМЕННИКИ

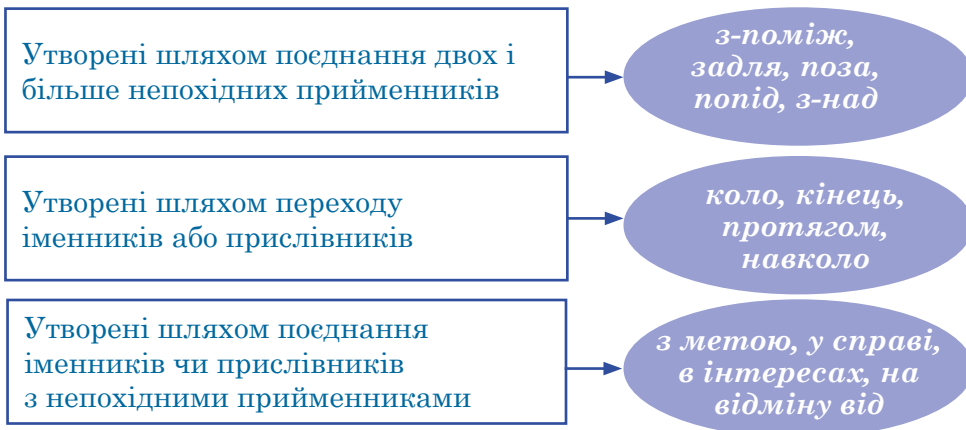
Вправа 392. Прочитайте речення, знайдіть у них словосполучення з прийменниками. Проведіть спостереження: чи всі прийменники складаються тільки з одного кореня. Чи не сплутали ви під час виконання вправи прийменник з іншою частиною мови?

1. Дощує сонце в храмі цім промінням, під небосхилом в черзі йдуть століття (*М. Лютик*). 2. Живи у мирі, Батьківщино, прямою крізь терни до зірок (*О. Антошева*). 3. Василь Береговий стоїть біля вікна, задивився на розгойдані дерева, на голубів, що пурхали в голубому потоці, і на тихе небо (*І. Цюпа*). 4. Слідом за Куцим вони пройшли поміж скель (*М. Трублаїні*). 5. Забіліли сніги навколо Києва, загуляли хуртовини (*Олесь Донченко*). 6. Край гори одним одна день і ніч шумить сосна (*П. Усенко*). 7. А дощ на хмарині приплив з-за Дніпра і листячко пальцями перебира (*В. Скомаровський*).

Прийменники бувають двох типів: непохідні та похідні. **Непохідними** (prepozitiți nederivată) називаємо прийменники, які існують у мові з давніх-давен і які сьогодні не виводяться від будь-яких частин мови. Наприклад: *без, в(у), до, для, з (із, зі), за, о, від (од), на, над, під, по, при, про*.

Похідними (prepoziții derivată) називаємо прийменники, які походять від інших прийменників або від самостійних частин мови.

Способи творення похідних прийменників

Вправа 393. Прочитайте тексти. Випишіть з них прийменники. З'ясуйте, похідні вони чи ні. Доведіть свою думку. Якої групи прийменники (похідні чи непохідні) переважають у текстах?

НАШЕ ЗДОРОВ'Я

1. Археологічні дослідження свідчать, що людство знає про корисні властивості бджолиного меду більше 6 тисяч років і успішно використовує мед з оздоровчою та лікувальною метою. Люди настільки високо цінували харчові й цілющі властивості меду, що однозначно обрали його незаперечним еталоном оцінки солодких властивостей усіх інших продуктів. За енергетичною цінністю мед перевищує зернисту ікру, м'ясо, рибу. Як унікальний харчовий продукт він символізує здоров'я, красу й довголіття.

2. В останні десятиліття нашу планету на різних континентах вражають надміру спекотні літа, у травні-червні в Європі, іноді й Африці, випадають сніги, вирують торнадо, урагани, цунамі, почастишали землетруси, повені, пожежі тощо. Аналіз основних причин екологічної кризи підтверджує, що всі вони є наслідком непродуманої, на межі злочинної перед нашими нащадками, діяльності людини (О. Волошин).

Вправа 394. Розгляньте попарно записані словосполучення. З'ясуйте, які частини мови входять до їх складу. Поділіть словосполучення на прийменникові та безприйменникові й запишіть їх окремо.

Живу близько – під'їдь близько школи; стоїмо коло тину – коло звукується; працював протягом канікул – протягом протягло; навколо школи цвіте – оглянься навколо; попереду йде молода – йде попереду учнів; вийшли назустріч – йдемо на зустріч зі співаком.

Вправа 395. З'ясуйте фразеологічне значення виразів і складіть з ними речення. За потреби зверніться до фразеологічного словника за посиланням <http://sum.in.ua/s/frazeologichnyj>.

1. Бути під вусом.
2. Мотати на вус.
3. Дивитися (заглядати) в очі.
4. Згинь з моїх очей.
5. Мати на оці.
6. Вбити (собі) в голову.
7. Вибити (собі) з голови.
8. Стати на порі.
9. Стояти на своєму.
10. Стати на прю.

Вправа 396. Спишіть речення, на місці крапок впишіть похідні прийменники, добравши їх з довідки. Визначте, з якої частини мови вони походять.

1. Десь далеко в горах сходить ранішнє сонце. Ніжно і ласкаво тепле проміння голубить верхівки дерев ... полонини (*Юлія Усик*).
2. Дощик холодив і поволі стікав ... вуха під комір пальта (*М. Вінграновський*).
3. ... млина, ... броду два голуби пили воду (*Народна творчість*).
4. Насипали ... дороги дві могили в житі (*Т. Шевченко*).
5. Матій тим часом стояв у світлиці ... порога (*І. Франко*).
6. На передньому плані, ... плантаціями, спокійно сяяла річка, а ... неї табунилося білими хатками село (*Олесь Гончар*).
7. А в тебе сніг ... ніг (*А. Малишко*).

Довідка: посередині, коло, з-поміж, край, близько, вповдовж, попід, побіля, поза.

Вправа 397. Скориставшись підказками, складіть якнайбільше речень зі словом *рушник*, уживаючи при цьому непохідні та похідні прийменники.

дитинство підтримує бабусин живе в моєму серці оберігає
 надихає **рушник** оберіг
 супроводжує
 вишитий мамин ніжність символ материнська любов
 синівська завжди при руці
 вдячність народнопоетичний життєва стежина

Культура мовлення

§ 51. ПРАВОПИС ПОХІДНИХ ПРИЙМЕННИКІВ

Вправа 398. Прочитайте речення. Укажіть похідні прийменники, зверніть увагу на їх правопис. Визначте члени речення у третьому реченні. Поясніть, чому прийменники не є членами речення.

1. Пішла Настя по селу добувати киселю. 2. Груш у бур'яні не розшукують. 3. Уродили на вербі груші. 4. Дали полизати меду через скло. 5. Поперед полювання собак не годують. 6. Поганий будяк і з-під кишені виросте. 7. Він і на очереті вузлів шукає. 8. Плив, плив, а коло берега потонув. 9. Наперед зими напасся вітру в рукавицю (*Народна творчість*).

Непохідні та похідні прийменники завжди пишемо **окремо** від іменників, займенників чи інших слів, яких вони стосуються. Наприклад: *без вагання, до школи, з-за гори, понад хмарами, уздовж берега*.

Похідні прийменники з початковими частинами **з** та **із** пишемо **через дефіс**. Наприклад: *з-за, із-за, з-над, з-під, з-поза, з-поміж, з-понад, з-понад, з-понад, з-проміж, з-посеред, з-серед, із-під*.

Інші похідні прийменники, утворені поєднанням двох прийменників чи прийменників і прислівників, пишемо **разом**. Наприклад: *задля, заради, поміж, понад, понад, понад, поперед, посеред, навколо, навкруг, взамін, вздовж (уздовж), вповдовж (уповдовж), впродовж (упродовж), всупереч (усупереч)*.

Вправа 399. Спишіть речення, розкривши дужки. Визначте похідні й непохідні прийменники. Поясніть правопис похідних прийменників.

1. Я не знаю, чому ми з Толею вибрали саме цю книжку для своїх потаємних читань (під)час перерви (*Н. Сняданко*). 2. Скрізь, де вони проходили (по)під освітлені вікна й одчинені двері, до них приєднувалися жінки й чоловіки (*М. Коцюбинський*). 3. Вороненький коню, не грай пі(ді) мною (*Народна творчість*). 4. Здалеку, з(поза) річки, стріляли гармати (*Олесь Донченко*). 5. Легка, біла, прозора постать, що з обличчя нагадує Мавку, з'являється з(за) берези (*Леся Українка*).

Окремо пишемо похідні прийменники, складені з двох чи більше слів:

а) прийменники, складені з двох прийменників та іменників з абстрактним значенням, наприклад: *в напрямі до, з огляду на, у відношенні до, у зв'язку з, щодо ставлення до*;

б) прийменники, складені з прислівника та прийменника, наприклад: *відповідно до, згідно з, незалежно від, неподалік від, поруч з*.

Вправа 400. Розкрийте дужки й запишіть прийменники з іменниками у відповідних відмінкових формах. Усно поясніть написання кожного прийменника.

1. (По/за) дорога, (з/за) стіна, (із/за) хата, (з/під) гора, (по/серед) подвір'я, (з/по/серед) зруб, (з/по/між) знайомий, (по/під) вікно.

2. (По/за) будинок, (у/слід/за) мама, (на/зустріч) літо, (на/перекір) зима, (на/початку) тиждень, (з/початку) чверть, (з/над) хата, (по/межи) люди.

Вправа 401. Спишіть речення. Замість крапок поставте відповідні прийменники з довідки. Запам'ятайте їх правопис.

1. Хай правда завжди буде ... нами. 2. Усі батьки, ... кількох, з'явилися на збори. 3. Сьогоднішній день, ... учорашнього, ясний і погожий. 4. ...похолоданням школярі вирішили обклеїти вікна. 5. Будь завжди уважним і чуйним ... своїх друзів. 6. ... добро твори також добро. 7. ... тебе мені також дісталось від батька.

Довідка: у відповідь на, за винятком, через, на відміну від, у зв'язку з, поміж, до.

Вправа 402. I. Прочитайте словосполучення з прийменниковими формами іменників. Визначте, у якому відмінку вжито кожен іменник. **II.** Створіть і запишіть власні словосполучення з п'ятьма (на ваш вибір) із поданих прийменників: *від, для, до, з, за, на, над, під, по, при, про*, але щоб іменник виступав у іншому відмінку, аніж у першому завданні.

Працювати без перерви, бути біля річки, запитати в сестри, відійти від зупинки, повернутися з річки, запис на дошці, вибиратися на дорогу, посидіти над задачею, вийшов на річку, стали під стріху, піти по воду, посадити при дорозі, турбуватися про роботу.

Вправа 403. I. Прочитайте текст. Чого досягнув автор повторенням однакових прийменників в одному реченні? З якими членами речення вжиті ці прийменники? Який настрій створює текст? Спробуйте продовжити його. **II.** Спробуйте написати опис, використавши кілька разів лише один і той самий прийменник.

Спокій лише від землі, спокій лише від трави, від шелесту дерев, від свіжого сонячного ранку. Мир спочиває на сонній поверхні озера, на росяній траві, струмує від польоту лелеки, від далекого кування зозулі. Впустити цей світ у свою душу – значить воскресити в ній радість і надію (За В. Брюггеном).

Котра година?	
ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
Друга (година)	Дві години Два часа
Друга (год) п'ятнадцять (хв) П'ятнадцять* ПО другій	Два п'ятнадцять П'ятнадцять хвилин третьої
П'ятнадцять* НА третю * або чверть	Два тридцять Пів третьої Половина третьої
Друга (год) тридцять (хв) Пів НА третю	БЕЗ п'ятнадцяти третя
Друга (год) сорок п'ять (хв) ЗА п'ятнадцять* третя П'ятнадцять* ДО третьої * або чверть	

§ 52. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Вправа 404. Пригадайте правила милозвучності (написання прийменника **в–у**). Спишіть текст, записуючи числівники словами. Виберіть потрібні прийменники з поданих у дужках.

Нацбанк України ввів (в, у) обіг пам'ятні монети номіналом 2 і 5 гривень. Монета номіналом 2 гривні виготовлена (з, із, зі) золота 999,9 проби. Інша, номіналом 5 гривень, виготовлена (з, із, зі) срібла 925 проби. Загалом (у, в) 2009 році Нацбанк випустив пам'ятні монети 23 найменувань і 28 видів. (У, В) вільному обігу їх, звісно, не знайти. (З, Із, Зі) грошима люди пов'язують свої бажання і сподівання, а ще (у, в) цьому емоційному плетиві завжди присутня й віра (у, в) здійснення тих прагнень. Зважте, (у, в) цій пошуковій справі існують і певні застереження. Про це мовиться (у, в) переказах про скарби запорожців (*З журналу*).

Деякі прийменники мають фонетичні варіанти, вживання яких зумовлене законами милозвучності української мови. До них належать прийменники **в (у, уві, вві), з (зі, із)** та ін.

Прийменник в–у. Якщо попереднє слово закінчується на приголосний, то здебільшого вживаємо **у**, а після голосного – **в**. Наприклад: *Так буде, як у ту неділю: люди з церкви, а ми в церкву* (І. Карпенко-Карий).

На початку речення та після розділового знака вживаємо **у**, а якщо далі слово починається на голосний, то **в**. Наприклад: 1. *У темну безвість, вириту вітрами, щоб не попадали народи і віки* (М. Вінграновський). 2. *В Олесі було дві довгі коси – аж до пояса* (*З журналу*).

Прийменники з–із–зі чергуються на тій же підставі, що й **в–у**. Прийменник **з** уживаємо, якщо наступне слово починається з голосного або одного приголосного (крім **с, ш**), якщо попереднє слово закінчується на голосний. Наприклад: *приїхав з Австрії, повернувся з армії, вийшов з інституту, книжка з бібліотеки*.

Між групами приголосних вживаємо прийменник **із**. Наприклад: *лист із Бразилії, хлопець із Коломиї, прийшов із школи і прийшов зі школи, поговори зі мною, розмовляє зі звірами*.

Прийменник **зі** вживаємо тоді, коли наступне слово починається кількома приголосними, одним з яких є **л, м, н, р, з, с, ж, ч, ш**. Наприклад: *квиток зі Львова, був зі мною, вітер зі сходу, прокинувся зі сну, поверталися зі жнив, обличчя зі шрамами*.

Вправа 405. Запишіть словосполучення у дві колонки: 1) зі вставленим варіантом прийменника **в**; 2) зі вставленим варіантом прийменника **у**.

Щодня ... роботі, озимина ... полі, риба ... воді, багаж ... автобусі, обвал ... горах, ураган ... океані, ніде ... краї, зсипав ... засік, ураган ... пустелі,

іскра ... попелі, міст ... майбутнє, був ... театрі, йдуть ... інститут, ударив ... дзвін, виступала ... філармонії.

Ключ: з перших букв перших слів складіть закінчення прислів'я «На те голова...».

Вправа 406. Спишіть речення, добираючи з дужок потрібний прийменник. Поясніть свій вибір.

1. Ой полети, зозуленько, (в, у) мій рідний садочок (*Народна творчість*). 2. (З, із, зі) одним рибалкою він дуже подружив. 3. Лист (з, із, зі) Бразилії знайшов свого адресата. 4. Війнув (з, зі, із) сходу вітер. 5. (У, в) нього (в, у) очах засвітилася радість. 6. Велике значення (у, в) формуванні характеру має самовиховання. 7. Хитнулись (від, од, віді) вибухів гори. 8. Рідко навідуюсь (в, у, вві, уві) рідні місця, частіше бачу їх (в, у, вві, уві) сні. 9. А (над, наді) мною – чисті небеса, а (під, піді) ногами – рідная земля.

Вправа 407. З'ясуйте, яка з двох форм правильна. Усно введіть її в речення.

По дорученню – за дорученням; по вказівці – за вказівкою; на доказ – у доказ; по документу – за документом; на захист – у захист, з міркувань – по міркуваннях; по мірі – у міру; з участю – за участю; на честь ювілею – у честь ювілею, підручник по фізиці – підручник з фізики.

Вправа 408. Поясніть, яке значення виражають іменники з прийменником **по** (мету, час, місце, кількість, відношення до когось/чогось, напрямок і т. ін.).

Сиділи по сім годин щодня за роботою; пішли в ліс по гриби; стояло води по пояс; поїдемо по весні у гості; по вулиці побігали; по тобі, кажуть, плаче різка; піди по воду; наповнити по вінця; ім'я по батькові; обидвом по половинці.

Вправа 409. виправте словосполучення, у складі яких прийменник **по** вжито недоречно або помилково.

Завдання по мові; мешкати по вулиці; автобус по замовленню; по кордону; методичні рекомендації по вивченню авторського права; операція по приватизації; комісія по перевірці фактів; комітет по освіті й культурі; документи по розслідуванню справи; розіслали запит по міністерствах.

Вправа 410. Поділені косою ризкою слова запишіть разом, окремо або через дефіс. Визначте, якою частиною мови є кожне слово (надпишіть над словом). Обґрунтуйте написання.

1. І тут сніжинки, як пушинки, на/в/круг пускаються у/танець (*Н. Забіла*). 2. Зненацька проміння ясне од/сну пробудило мене (*Леся Українка*). 3. Зі/сміху діти пустотливо попадали на траву (*З журналу*). 4. З/с/пересердя вона заплакала (*З журналу*). 5. Сонце сліпуче било в очі, виринаючи з/за далеких сизих гребенястих пасом (*Іван Багряний*). 6. Приблизно за сто метрів від інституту в/напрямку до міста над автострадою пробігає віадук (*Януш Л. Вишневецький*).

Розрізнення прийменників і однозвучних префіксів має важливе значення для правильного їх написання. Більшість первинних прийменників однозвучна з дієслівними префіксами. Наприклад: **викинути в ранець, ускочити у воду, відсунути від стіни, доходить до Карпат, збігти з горбка, заїхати за ворота, накреслити на дощці, надписати над рядком, оббити об камінь, підписатися під заміткою, побігати по піску, прибити при вході.**

Однозвучні прийменники і префікси – це різні мовні одиниці: прийменник – це слово (хоч і не має самостійного лексичного значення), а префікс – лише значуща частина слова. Наприклад: *від мене, від дороги і від-їздити, від-їзд; від-різати, від-різ.*

Прийменники ми вживаємо при іменниках, займенниках та інших частинах мови у непрямих відмінках, **разом з ними** вони виражають значення напряму, місця, часу тощо. Наприклад: *лити воду і лити у воду, прийняти роботу і прийняти на роботу.* А префікси використовуємо для утворення дієслів. Наприклад: *у- + -класти – укласти, на- + -збирати – назбирати.* Між прийменником та іменником може стояти залежне від іменника слово, а префікс цього не допускає. Наприклад: 1. *Падають сніжинки лагідно і мило на **моє** обличчя, на сліди **мої*** (В. Сосюра). 2. *Важко тут говорити про **першу** зустріч* (Ірина Вільде).

Вправа 411. I. Розкриваючи дужки, запишіть слова. З'ясуйте, де написано прийменник з іменником (займенником...), а де – слово з однозвучним з прийменником префіксом. II. Перевірте свої висновки про іменник з прийменником можливістю вставити після прийменника залежне від іменника слово й запишіть такі побудови.

Зразок: на полі – на *нашому* полі, над усім – над *тим* усім.

(У)горлі, (в,у)дачу, (від)діл, (віді)брати, (віді)йти, (до)клубу, (до)даток, (до)віз, (до)воза, (з)бір, (зі)мною, (зі)світу, (зі)скелею, (з)успіхом, (з)устріти, (зу)стріч, (за)дум, (за)їзд, (за)містом, (за)пис, (за)собою, (за)стіл, (на)полі, (над, наді)всім, (о)пік, (о)тім, (об)їзд, (об)робіток, (пере)пис, (при)плив, (про)ректор.

Вправа 412. Обґрунтуйте письмово у формі есе (вісім–десять речень) тезу: «Чи може мати людина багато професій?». Використовуйте прийменники.

Культура мовлення

МИЛОЗВУЧНІСТЬ: ЗІ, ЗО

ЗІ

Перед словом, яке починається на сполучення приголосних із першим свистячим або шиплячим (**з, с, ш, щ** тощо), незалежно від паузи й закінчення попереднього слова: сказав **зі** злості; прийшла **зі** школи; з'їхалися **зі** світу.

Також у таких випадках: **зі** мною, **зі** Львова.

ЗО

При числівниках *два, три*: позичив **зо** дві сотні; разів **зо** три.

Також із займенником *мною*: **зі (зо)** мною.

§ 53. ОСОБЛИВОСТІ ВЖИВАННЯ ПРИЙМЕННИКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ І РУМУНСЬКІЙ МОВАХ. РОЗБІР ПРИЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 413. Розгляньте таблицю прийменників і системи відмінків іменника в українській та румунській мовах і дайте відповіді на запитання: 1. Скільки відмінків має українська система словозміни іменників? 2. Зі скількома та з якими відмінками утворюються прийменникові сполучення в українській і румунській мовах зокрема? 3. З якими відмінками в обох мовах немає прийменникових сполучень і чому? А скільки відмінків іменників у системи словозміни у мові румунській?

Прийменники та система відмінків іменників

В українській мові		У румунській мові	
Прийменники	Відмінки	Прийменники	
–	Н.	N.	–
без, біля, в(у), від, для, до, з(зі), з-за, з-над, з-під, з-поза, з-понад, з-попід, близько, кінець, коло, край...	P.	G.	asupra, contra, împotriva, deasupra, înaintea, în fața, în urma, de-a lungul...
–	Д.	D.	grație, conform, contrar, mulțumită, datorită, potrivit, aidoma, asemenea...
в(у), з, за, кризь, між, на, над, об, під, по, про, поза, поміж, понад, попід, повз...	Зн.	Ac.	către, cu, de, fără, în, între, la, lângă, până, pentru, spre, sub, despre, dinspre, de la, de către, de lângă, pe lângă, afară de, aproape de, departe de, împreună cu, de pe lângă...
зі(з, із), за, між, над, перед, під, поза, понад, попід...	Op.	–	
в(у), на, о, по, при...	М.	–	
–	Кл.	V.	–

Вправа 414. Відтворіть українською мовою румунські словосполучення і прокоментуйте їх.

1. A produce o impresie asupra cuiva.
2. A sta aplecat asupra cărții.
3. A proceda conform legii.
4. A merge către casă.
5. Cutie pentru scrisori.

Сполучення прийменників з іменниками і займенниками в обох мовах використовують для вираження додатків, означень та обставин. Їх вираження в обох мовах може бути однаковим і різним.

Румунському прийменниковому словосполученню може відповідати рівноцінне українське прийменникове словосполучення. Напри-

клад: *a lua de mână* – *взяти за руку*; *drept la muncă* – *право на працю*; *a veni până la patru* – *прийти до четвертої*.

Румунському прийменниковому словосполученню в українській мові може відповідати безприйменникове словосполучення. Наприклад: *a cheta pe Ion* – *кликати Івана*; *a sosi cu trenul* – *прибути поїздом*; *unealtă de producție* – *знаряддя виробництва*.

Словосполучення типу *їсти з виделкою, писати з ручкою* українській мові не властиві.

Румунським словосполученням, які складаються з двох іменників, поєднаних прийменником, в українській мові відповідає безприйменникове словосполучення прикметника з іменником. Наприклад: *barcă cu motor* – *моторний човен*; *figură de seară* – *воскова фігура*; *pâine de casă* – *домашній хліб*.

Румунські прийменникові словосполучення з дієсловом у ролі головного слова та іменником або прислівником після прийменника в українській мові передаємо сполученням дієслова та прислівника. Наприклад: *a sta în neclintire* – *стояти нерухомо*; *a coborî în jos* – *опуститися вниз*.

Нерідко словосполученню румунської мови в українській може відповідати одне слово. Наприклад: *a cadea la pat* – *захворіти, злягти*; *a sta de vorbă* – *говорити*.

Вправа 415. Прочитайте словосполучення. Доберіть (усно) їм відповідники в українській мові та з'ясуйте, у чому подібність і відмінність цих словосполучень в обох мовах.

1. Copil de cinci ani.
2. Moară de vânt.
3. Pod peste Dunăre.
4. A expedia prin poștă.
5. Teii din Bucovina.
6. O gură de apă.
7. A râde printre lacrimi.
8. Om de litere.
9. A sta la o parte.
10. Cântec de dragoste.

Вправа 416. Перекладіть словосполучення українською мовою. Зіставте переклад з оригіналом і з'ясуйте, у сполученні з яким головним словом можлива заміна прийменниково-іменникової частини прикметником.

1. A da de știre.
2. Înalt de statură.
3. Om cu talent.
4. Cântec de leagăn.
5. Flori de măr.
6. Bagaj de mână.
7. Lucru cu zina.
8. Jocuri de noroc.
9. Brânză de vacă.
10. Ploaie de primăvară.
11. Muncă cu ziua.
12. Ziar de seară.

М. Беркос. Яблуня цвіте

Схема розбору прийменника як частини мови (Морфологічний розбір прийменника)

1. Частина мови.
2. Похідний чи первинний (непохідний).
3. Група за будовою (простий, складний, складений).
4. Яке відношення виражає.
5. Зі словом якої частини мови вжитий.
6. Відмінок слова, з яким ужитий прийменник.
7. Вимова й написання.

Зразок усного розбору

На світанні козаки вступили в село... (М. Коцюбинський).

На – прийменник, непохідний, простий, з іменником вказує на час дії, ужитий з іменником у місцевому відмінку. Пишеться так, як вимовляється.

Зразок письмового розбору

На – прийм., непохідн., прост., вказує на час дії, з ім. у М. відм.

Вправа 417. Прочитайте текст, знайдіть у ньому прийменники й усно проаналізуйте їх за зразком письмового розбору.

Я лягаю на землю біля кринички, набираю повний глечик води, ставлю його в траву, а сам придивляюся до неба, до води, до павиних вічок, що зацвіли в струмку, і думаю: спроста чи неспроста послав мене тато на долинку?

А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке синє, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота і шепче: «Засни собі, засни собі...» (М. Стельмах).

Вправа 418. Придумайте й запишіть казку, яка б закінчувалася словами «Минула ніч... І наша казка розтанула у сонця ясних ласках, і зникли всі підступні пастки, і все прокинулось зі сну...». Які прийменники ви використали у своєму тексті? Розберіть три з них як частину мови.

§ 54. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЗАМІТКА ІНФОРМАЦІЙНОГО ХАРАКТЕРУ

Вправа 419. Прочитайте газетну публікацію. З'ясуйте її зміст і спробуйте визначити, що це: інформація, повідомлення, нарис, репортаж чи замітка. Свій висновок обґрунтуйте.

БУДЕМО З ГАЗОМ – СВОЇМ

У геологів і газопостачальників Прикарпаття піднесений виробничий настрій: у районі введене в дію Гаївське газове родовище.

Місцеві геологи лише десь півтора року тому розвідали його, за короткий час працівники «Нафтогазбуду» та будівельно-монтажного управління «Львівтрансгаз» швидко і високоякісно підготували об'єкт до експлуатації. Підземним і наземним обладнанням забезпечив родовище

чернівецький «Машбуд». Тепер дванадцять свердловин Гаївського родовища дають щодобово у загальну мережу газопостачання майже вісімсот п'ятдесят тисяч кубометрів газу.

Наполегливий геологорозвідувальний пошук, злагоджене проведення будівельно-монтажних робіт і безперервне постачання устаткуванням здатні забезпечити якнайкращі результати. Отже, будемо з газом, та ще й зі своїм (*К. Палійчук*).

Замітка – це невелика газетна публікація, в якій розповідається про події, факти і природні чи суспільні явища, важливі для певного колективу людей.

Написанню замітки передують такі основні види робіт, як вибір теми повідомлення, осмислення його змісту, збір і систематизація матеріалу, планування тексту та його написання.

Важливі ознаки замітки:

- актуальність (факти, подані в замітці, повинні бути цікавими);
- точність (події мають відповідати дійсності).

Обсяг замітки – від десяти до ста рядків. Мета замітки – інформувати, тобто повідомити, дати уявлення про те, що саме сталося, де й коли. Діловий тон виключає вживання епітетів, порівнянь та інших художніх засобів.

Вправа 420. Прочитайте текст. Чи можна назвати його заміткою? Доведіть правильність свого твердження: укажіть всі ознаки замітки та підтвердіть прикладами з тексту.

МІЙ ДЕНЬ У ШКОЛІ

До школи я завжди приходжу на кільканадцять хвилин раніше, аби мати змогу поспілкуватися з друзями. Ми обговорюємо останні шкільні та домашні новини. Та ось лунає дзвінок, і ми поспішаємо до класу.

Я дуже люблю своїх учителів і шаную їхню мудрість. Кожен урок не схожий на інший. З учителями у клас приходить якийсь новий непізнаний світ. Коли ми бачимо усміхнені очі вчителя, наші серця починають битися частіше, а якийсь невидимий двигунчик рухає наші олівці та ручки. Інколи час збігає так швидко, що нас дратує дзвінок на перерву.

А які милі нам ці короткі перерви! Чого тільки не встигаємо упродовж них зробити: і пошепотіти з подругою, і забігти у бібліотеку, і вкусити печеного пиріжка або просто побавитись іграшкою.

Інколи чуємо, як учні нарікають, що у школі їм скучно. Я з цим не згодна. Адже ми – частинка школи. Від нас залежить, чи буде шкільне життя цікавим. Якщо бути уважним на уроці та розумно активним на перервах і після уроків, то й не зауважиш, як минають шкільні дні. Напевно, окремих учням ліньки покумекати, як знайти себе у шкільному вирі. Але я впевнена, що у школі мені завжди буде добре й цікаво... (*З журналу*).

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над заміткою

1. Обміркуйте тему, обрану для замітки.
2. Визначте адресата й мету висловлювання.
3. Сформулюйте основну думку (теза може бути висловлена одним реченням, простим за будовою, розповідним або у формі запитання і відповіді на нього).
4. Продумайте композицію замітки (вступ (теза), основна частина (докази), закінчення (висновки)).
5. Добирайте переконливі докази (приклади з життя, літератури, висловлювання видатних людей тощо).
6. Дбайте про мовленнєве оформлення замітки: уживайте мовні засоби, характерні для тексту типу роздуму. Для зв'язку аргументів з тезою уживайте сполучники *тому що, хоча, оскільки, через те що, незважаючи на те що*; вставні слова *по-перше, по-друге, нарешті, таким чином*.

Вправа 421. Напишіть замітку інформаційного характеру до шкільної стінної газети на тему «П'ять червонокнижних тварин нашого краю». Обговоріть зміст замітки в класі.

Вправа 422. Уявіть ситуацію: ви журналіст/журналістка і стали свідком/свідкою події, що відбулася у 8 класі. Ви не можете залишити її поза увагою й вирішили написати замітку до місцевої газети.

Вправа 423. I. Напишіть замітку на актуальну тему з життя вашого класу чи школи: успішність, гурткова робота, обговорення книжки, зустріч з письменником, природоохоронна робота. Попередньо визначте послідовність викладу матеріалу та уточніть план замітки. Доберіть до своєї замітки такий заголовок, який би зацікавив читача і водночас стосувався суті замітки. II. Проведіть конкурс на кращу замітку, передбачивши переможцеві право опублікувати своє повідомлення на шкільному вебсайті, в юнацькому періодичному виданні вашого краю або у всеукраїнському.

Культура мовлення

Освічений (а, і)

Народ, молодь, людина, юнак, жителі, кадри

Досвідчений (а, і)

Людина, керівник, агроном, учителька, лектор, лікарка

Обізнаний (а, і)

Людина, співрозмовник, агенти

Акумулювати

Накопичувати, збирати, призбирувати, складати

§ 55. СПОЛУЧНИК ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 424. Прочитайте вірш-загадку, знайдіть відгадку. Випишіть виділені сполучники разом із назвами їх груп. Які розділові знаки вживаємо перед сполучниками?

Я важливий, що й казати,
можу вміло пов'язати
однорідні члени чемно
й складних речень теж частини.
А, АЛЕ, І – я сурядний.
ЩО, НЕМОВ, ЯК, ЩОБ – підрядний.
Скрізь впишусь я досить влучно,
називаюсь я

Сполучник (conjunctia) – це незмінна службова частина мови, що поєднує однорідні члени речення і частини складного речення, вказує на різні смислові зв'язки між ними. Наприклад:
1. *Вийшли з хати батько й мати в садок погуляти* (Т. Шевченко).
2. *Малих народів не буває, **але** бувають малі співці* (М. Вінграновський).
3. *Змолоду треба набратися знань, **щоб** не пуста була твоя криниця* (І. Цюпа).

Сполучники, які складаються з одного слова, називаємо **простими**, наприклад: **і(й), та, а, але, або, бо, щоб**. Сполучники, які складаються зі сполучення двох і більше слів, називаємо **складеними**. Наприклад: *тому що; через те що; для того щоб; незважаючи на те що* та ін.

Вправа 425. Пригадайте, що ви знаєте про сполучник з уроків румунської мови. Спишіть речення. Підкресліть у ньому прямою лінією слова, які поєднують однорідні члени речення, а хвилястою – ті, які поєднують частини складного речення.

Книга приємно холодила пальці, і королі й лицарі виходили з неї, і билися, і падали отут, на снігах, де пахло примерзлою калиною, де вітряки билися з присмерком і кликали до себе добрих людей молоти на хліб (*М. Стельмах*).

Вправа 426. Прочитайте текст. Назвіть сполучники. З'ясуйте, які смислові зв'язки виражає найчастіше вжитий у тексті сполучник.

У світі небагато є поетів, які так глибоко відчують слово, як Тичина. Початкове звучання і значення слова Павло Григорович умів здобувати навіть з-під затертих штампів – і тоді воно грало свіжими барвами.

Кожне слово складається зі змісту й мелодії. І саме мелодію слова вмів чути й передавати Павло Тичина. Його вірші сповнені чарівних образів і музики. Приміром, поет пише: «І за повіткою малина сивіє віями... На призьбі дід старий – як сон...», – і перед вами постає яскравий образ сільського літнього дня на Україні, коли від сонливої тиші аж дзвенить у вухах. Такими прикладами багата вся його творчість (*Петро Панч*).

Вправа 427. Спишіть речення. Підкресліть прості сполучники прямою лінією, а складені – хвилястою.

1. Усе можуть людські руки, коли захочуть (*Г. Тютюнник*). 2. У природі ніч існує для того, щоб у тиші росло усяке зілля і відпочивала людина (*М. Стельмах*). 3. Я поспішив через те, що це була остання можливість вибратися із пекла (*І. Гришин-Грищук*). 4. Дерева посихалися на воду, наче хотіли вгамувати спрагу (*Яків Баш*). 5. Як прийде туга, пізнаєш друга (*Народна творчість*). 6. Довго співали дівчата, довго гуляли хлопці, не зважаючи на те, що другого дня треба було рано вставати (*І. Нечуй-Левицький*). 7. Благословенна срібна твердь землі і неба, дня і ночі (*М. Вінграновський*).

Вправа 428. Запишіть сполучники, поділивши їх на дві групи: прості і складені. З виділеними сполучниками складіть і запишіть по одному реченню.

Усупереч тому що, внаслідок того що, через те що, тому що, **проте**, начебто, так що, **для того щоб**, або, і, **не тільки... а й**, зате, та, **якби**, в міру того як, **як**.

Культура мовлення

МИЛОЗВУЧНІСТЬ: І, Й, ТА

І

На початку речення: *І дні минають...*

Між приголосними: *Олег і Павло.*

Зіставлення понять: батьки і діти, день і ніч.

Після голосного, якщо наступне слово починається на **й, є, ї, ю, я**: *Яна і Юрій.*

Після паузи, що позначається на письмі комою, крапкою з комою або тире: *і дні, і ночі...*

Й

Між голосними, крім випадків, коли друге слово починається на **є, ї, ю, я**: *Аліна й Олег, але Аліна і Єва.*

Між голосним і приголосним, крім випадків, коли друге слово починається на **й**: *Оля й Петро, але Оксана і Йосип.*

ТА

Для стилістичної різноманітності можна використовувати **та**, особливо, коли в реченні вже є **і**: *Олег і Паша зайшли та сіли.*

§ 56. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ Й ПІДРЯДНОСТІ, ЇХ ВИДИ

Вправа 429. І. Спишіть речення, знайдіть сполучники. Ті з них, які сполучають рівноправні члени речення або рівноправні частини складного речення, підкресліть прямою лінією, а ті, які у складному реченні приєднують залежну частину до головної, – хвилястою лінією. **ІІ.** Поясніть, як ви розумієте зміст четвертого речення (з народної творчості).

1. Ластівка день починає, а соловейко кінчає (*Народна творчість*).
2. Віл щось почав був говорить, та судді річ його спочатку перебили, бо він ситенький був (*С. Гребінка*). 3. Виглядаю долю довгождану, а не діжду –

вибуду із гри (*В. Стус*). 4. Незнання тріщить, а знання мовчить (*Народна творчість*). 5. Нехай ні жар, ні холод не спинять вас (*І. Франко*).

Сполучники, які поєднують рівноправні, синтаксично незалежні члени речення (однорідні члени) або окремі речення, прості незалежні речення у складному, називаємо сполучниками сурядності (conjunctii coordonatoare). Це сполучники **і, та, а, але, або, чи** та ін. Наприклад: *І барвінком, і рутою, і рясом квітає весна землю* (*Т. Шевченко*) – повторюваний сполучник **і** поєднує однорідні додатки; *Земля не може жити без сонця, а людина – без щастя* (*М. Стельмах*) – сполучник **а** поєднує дві рівноправні частини складного речення; *Людину створила не праця, а мова* (*Ю. Ілленко*) – сполучником **а** протиставлені додатки.

Сполучники сурядності

Група	Сполучник	Значення	Приклад
Єднальні	і(й), та, і... і	Поєднання, приєднання	<i>поет і воїн; тихо та затишно</i>
Зіставно-протиставні	а, але, та (в значенні але), проте, зате, однак	Протиставлення, зіставлення	<i>не тиша, а гамір; Поля мліли під сонцем, а ліс шумів.</i>
Розділові	або, чи, або... або, чи... чи, то... то, ні... ні, ані... ані, чи то... чи то, не то... не то	несумісність, чергування явищ	<i>учитель або лікар; то читали, то співали</i>

Вправа 430. Спишіть речення. З'ясуйте групи сурядних сполучників за будовою. Вкажіть біля кожного речення відповідну групу.

1. Бери вершину **і** матимеш середину (*Григорій Сковорода*). 2. Настає час – **і** піде все в архів (*Л. Костенко*). 3. Гарні гості, **та** не в пору (*Прислів'я*). 4. Усе іде, **але** не все минає над берегами вічної ріки (*Л. Костенко*). 5. Коли людина мислить, вона має сумнів, **але** вона впевнена, коли діє (*А. Франс*). 6. **Або** розумне казати, **або** зовсім мовчати (*Народна творчість*). 7. **Не то** осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, **не то** вітер бився в заламах провалля (*М. Коцюбинський*). 8. **Не тільки тужна** пісня лилася із змученої душі матері, **а й** пропікали сльози гарячі сліди на її обличчі (*Г. Тютюнник*).

Сполучники, які у складному реченні приєднують підрядне до головного, називаємо сполучниками підрядності (conjunctii subordonatoare). До них належать сполучники **бо, що, щоб, мов, як, якщо**.

Сполучники підрядності вживаємо лише для приєднання підрядної частини складного речення до головного. Наприклад: *Молоденький місяць став шляхи верстати, щоб могла людина риг його дістати* (*А. Малишко*).

Вправа 431. Розгляньте таблицю. З одним зі сполучників кожної групи складіть свої речення про українську мову. Усно з'ясуйте смислові зв'язки (причини, часу, умови, мети і т. д. за таблицею) між частинами підрядного речення, з'єднаними певним сполучником.

Сполучники підрядності

Група	Сполучник	Приклад
Причинові	бо, тому що, через те що, у зв'язку з тим що, оскільки	<i>Молодь вся була на полі, бо якраз на-стали жнива (Леся Українка).</i>
Часові	коли, тільки, як, щойно, ледве, як тільки, відколи, доки, відтоді як, до того як	<i>Як став місяць серед неба, ревнули гармати (Т. Шевченко).</i>
Умовні	якщо, якби, коли, коли б, раз	<i>Коли народ завжди в душі поета, то і поет завжди в душі народу (З журналу).</i>
Меті	щоб (щоби); для того, щоб; задля того, щоб	<i>Щоб жити, ні в кого права не питають. Щоб жити, я всі кайдани розірву (П. Тичина).</i>
Допустові	хоч (хоча), незважаючи на те що, дарма що, хай	<i>Він чомусь посміхнувся, хоч обличчя в нього не стало веселіше (Петро Панч).</i>
Порівняльні	як, мов, немов, наче (неначе), ніби, немовби, начебто	<i>Дитячий спів дзвенить, як спів, як щебет птиць в діброві... (В. Сосюра).</i>
З'ясувальні	що, щоб, як	<i>Діти кидали з мосту паперові кораблики і залюбки спостерігали, як несла їх швидка течія (А. Шиян).</i>
Наслідкові	так що	<i>Спізнилися, так що доведеться чекати до завтра (З газети).</i>
Пояснювальний	тобто	<i>Чернишеві випало бути старшим, тобто командувати усіма трьома ротами (Олесь Гончар).</i>

Вправа 432. Прочитайте речення. Знайдіть у них і випишіть окремо сполучники сурядності і сполучники підрядності. Доведіть, що погрупували їх правильно.

1. Та виявилось, що все набагато складніше й небезпечніше, ніж та лише обставина, що невелика наша військова група потрапила в оточення (І. Стаднюк). 2. Не знала ні свят, ні буднів, у неділю, зачинившись у хаті, пряла, або латала, або шила (С. Гуцало). 3. Ходив я та плакав, та людей шукав, щоб добру навчили (Т. Шевченко). 4. Буває так, що дні довго й одноманітно котяться через усе життя... (В. Собко). 5. І можна тільки

дивуватися і благоговіти, як це народ наш незвичайно тернистим шляхом досяг такої великої культури (О. Огоновський). 6. Я не знаю нічого у світі, що дорожче за юності дні (М. Нагнибіда). 7. А може, в цьому й є моя сміливість: палити серце в хуртовині сніжній, купати душу у холодній зливі (О. Теліга)?

Вправа 433. Випишіть у першу колонку сполучники сурядності, а в другу – підрядності. З трьома сполучниками усно складіть речення.

Однак, і, й, та, якщо, через те що, як, проте, немов, щоб, хоч, бо, та, коли, а, зате, для того, щоб, тому що, наче, дарма що.

Вправа 434. Спишіть прислів'я, вставляючи на місця крапок сполучники з довідки. З'ясуйте функцію кожного з них. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Наука в ліс не веде, ... з лісу виводить. 2. ... добре жити, треба працювати. 3. ... такий до роботи, ... до розмови. 4. В очі любить. ... за очі гудить. 5. М'яко стелить, ... твердо спати. 6. Не той урожай, ... в полі, а той ... в коморі (Народна творчість).

Довідка: що, а, як, щоб, проте, що, якби, та.

Культура мовлення

§ 57. УЖИВАННЯ СПОЛУЧНИКІВ У ПРОСТОМУ І СКЛАДНОМУ РЕЧЕННЯХ

Вправа 435. Випишіть із тексту сполучники: спочатку сурядні, потім підрядні. Визначте їх групи. Яких сполучників більше в тексті? Чому?

Серед села Роставиця входить у широкий ставок. Кругом ставка знов осокори та верби: то стоять рівною стіною, то збились ніби в прездоровий круглий стовп, то пішли берегом, наче вирізаною зверху в зубчики оборкою. На ставу ніби плаває маленький острівцець з високими старими тополями та осокорами. На греблі знов у два рядки видивляються в воді дуже старі, товсті, дуплинасті верби, вкриваючи гіллям здоровий панський млин. Нижче од ставка Роставиця знов повилася між зеленими левадами та вербами, а далі сховалась в дубовий ліс та й утекла в Рось (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 436. Спишіть речення. Знайдіть сполучники сурядності й визначте, до якої групи за значенням вони належать – до єднальних, зівставно-протиставних чи розділових (надпишіть над ними відповідно *є., з.-п., р.*).

1. Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив, та там, де треба, – я тверда й сувора (*О. Теліга*). 2. На палубі ні вогню не було, ні винуватців тривоги матроси не знайшли (*М. Трублаїні*). 3. Три доби лютувала хуртовина, а на четвертий день ясні зорі засяяли в небі (*А. Шиян*). 4. Ми в світ прийшли успадкувати славу, діла, і думи, й чесні мозолі (*В. Симоненко*). 5. Чи то води весняні шуміли, чи бриніла десь здалеку пісня (*М. Нагнибіда*). 6. Хочу відійти, а Михайло стоїть поперек стежки й не пускає мене (*Ірина Вільде*).

Вправа 437. Спишіть текст, вставляючи з довідки замість крапок відповідні сполучники підрядності. Визначте їх групу за значенням.

Усі розуміли, ... літо відступає. Воно відмовляється від своїх прав, ... дати дорогу осені і зимі. Усе частіше купчились на небі снігові хмари, ... зрідка крізь них пробивалися теплі промені сонця, ... посилати на землю прощальне вітання. Відлетіли птахи, поховалися звірі, ... настав холод ... можна було, затримали б тепло, таке миле для всього живого. Та це неможливо, ... не прийшла його пора (*З журналу*).

Довідка: аби, бо, тому що, хоч, що, щоб, якби.

Вправа 438. Спишіть речення, замінивши кожен сполучник синонімічним за функцією. Назвіть сполучники сурядності й підрядності та їх групи.

1. Не обдурюй себе і тобі не доведеться дурити інших (*В. Брюгген*). 2. Ліщина листя ще не має, та виступає жовтий цвіт (*П. Воронько*). 3. Ця дівчина не просто так Маруся; це голос наш, це – пісня, це – душа, коли в похід виходила батава, її піснями плакала Полтава (*Л. Костенко*). 4. Не вір мені, бо я брехать не вмію (*В. Симоненко*). 5. Не брудни криниці, бо схочеш водиці (*Народна творчість*). 6. Слово не стріла, а глибоко ранить (*Народна творчість*).

Складені сполучники підрядності *тому що, через те що, в міру того як, внаслідок того що, незважаючи на те що, з огляду на те що, попри те що* залежно від логічного наголосу у реченні можуть розділятися між частинами складного речення. Порівн.: 1. **У міру того як** наближався до кінця навчальний рік, учні ставали зосередженішими й активнішими. – Ми почали вірити у нашу перемогу **в міру того, як** пожвавилися наші вболівальники. 2. Батьки готові були переїхати в місто, **попри те що** не уявляли себе без нашого саду. – **Попри те, що** там не буде вже нашого саду, батьки готові були переїхати в місто.

Вправа 439. I. Замініть прості сполучники складеними (*тому що; через те що; в міру того як; внаслідок того що; незважаючи на те що; з огляду на те що*). Чи можливі при вживанні таких сполучників варіанти написання коми?
II. Яке речення краще – у вправі чи перероблене? Чому?

1. Життя – безцінний злиток, бо зроблений з любові. 2. Ми довго блукали вулицями, бо не запам'ятали дороги. 3. Пісня все гучнішала, як наближались дівчата. 4. Доведеться починати заново, оскільки відповідь не сходиться. 5. Очевидно, заночуємо тут, бо швидко стемніє. 6. Учні своєчасно з'явились на заняття, хоч погода була несприятливою. 7. Почали йти швидше, коли побачили вогні міста.

Розрізнення сполучників і сполучних слів

Сполучники

- є службовими частинами мови;
- не є членами речення, у деяких випадках можна їх опустити;
- не мають на собі логічного наголосу.

Сполучні слова

- є самостійними частинами мови (займенниками, прислівниками);
- їх можна замінити словами інших частин мови (іменниками, прикметниками);
- є членами речення;
- можуть мати на собі логічний наголос.

§ 58. НАПИСАННЯ СПОЛУЧНИКІВ. РОЗБІР СПОЛУЧНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 440. Спишіть речення. Знайдіть у них сполучники. Проведіть дослідження: чому подібні за звучанням слова в цих реченнях пишемо по-різному?

1. Якби знав, де впаде, то соломки підстелив би (*Народна творчість*).
 2. Як би не крутила хуртовина, а блисне промінь – і крига розтане (*З. Гончарук*).
 3. Федько вчився непогано, зате Дмитрикові доводилося допомагати (*Олесь Донченко*).
 4. За те весну всім серцем я люблю, що осені сестра вона прекрасна (*В. Сосюра*).
 5. Сонце вже піднялося, проте ліс іще дихав прохолодою (*М. Ярмалюк*).
 6. Про те зозуля кує, що свого гнізда не має (*Народна творчість*).

Складні сполучники **проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби** та інші пишемо разом.

Сполучники **проте, зате, щоб, якби, якщо, ніби** необхідно відрізняти від однозвучних займенників **те, що**, вжитих з прийменниками **про, за** або часткою **би(б)**, та від прислівника **як**, ужитого з часткою **би(б)**. Порівн.: 1. *Він легко ображається, проте швидко вибачає кривдника.* 2. *Ми не говорили про те, що могло нам зіпсувати настрій.*

Деякі сполучники з частками **би(б)**, **же(ж)** пишемо окремо: або ж, адже ж, але ж, коли б, хоч би, хоча б та ін. Наприклад: 1. Вони або не знали, **або ж** забули підготуватися. 2. Відповіла **занадто** гостро, **хоча б** варто було промовчати.

Складені сполучники **тому що, через те що, для того щоб, в міру того як, незважаючи на те що** пишемо окремо. Наприклад: Хто чув мелодію золоті струни, **в міру того як** довго вона звучатиме, все більше любитиме світ.

Вправа 441. Спишіть речення, розкривши дужки. Поясніть правопис сполучників і однозвучних з ними інших частин мови.

1. Що(б) не сталось, не зрадь своєї віри (М. Бажан). 2. Не (за)те вовка б'ють, що сірий, а за(те), що вівцю з'їв (Народна творчість). 3. Усе, за що(б) Маланка не бралася, робила поважно (М. Коцюбинський). 4. Про(те) кожний знає: хоч мороз і припікає, за(те) комарів немає (Народна творчість). 5. Що(б) полюбити – треба жити! Любов – життя (В. Симоненко).

Вправа 442. Складіть листа за опорними словами. Поясніть правопис цих слів.

Повідомляю про те, що; якби ти знав, як; незважаючи на те, що; важко було, хоч; зате успішно впорався; радий тому що; як би ти мені допоміг, коли б.

Вправа 443. Перекладіть речення українською мовою. Знайдіть і підкресліть сполучники сурядності прямою лінією, а сполучники підрядності – хвилястою.

Dar când auzeam de legănat copilul, nu știu cum îmi venea, căci tocmai pe mine căzuse păcatul să fiu mai mare între frați. Însă ce era să faci, când te roagă mama? Dar în ziua aceea, în care mă rugase ea, era un senin pe cer și așa de frumos și de cald afară, că-ți venea să te scalzi pe uscat ca găinile. Văzând eu o vreme ca asta, am șparlit-o la baltă... (І. Крянга).

Схема розбору сполучника як частини мови (Морфологічний розбір сполучника)

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Простий чи складений.
4. Група за вживанням (одиничні, повторювані, парні).
5. Група за значенням (сурядні, підрядні).
6. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Узимку сонце **світить**, **та** не **гріє** (Народна творчість).

Та – сполучник, простий, сурядності, одиничний, протиставний. Перед протиставним сполучником **та** ставимо кому.

Зразок письмового розбору

Та – сполучн., прост., сурядн., одинич., протиставн. Перед протиставн. сполучн. *та* ставимо кому.

Вправа 444. Послухайте текст і з'ясуйте, зразком якого стилю він є. Випишіть з нього сполучники й розберіть три з них за зразком письмового розбору сполучника як частини мови.

У кожної людини буває такий день, коли вперше радієш сонцю, коли вперше деревами тишишся, збагнувши, що вони гарні, і коли тихі радощі, збуджені в душі красою листка чи пелюстки, вперше переходять у здивування, а здивування – в таке почуття, яке за браком точнішого слова можна назвати щастям. Такі дні, здається, більшість людей переживає в дитинстві. До таких днів ми повертаємося спогадами. І нема у світі зеленішої левади, як та, через яку біліла твоя перша стежка до школи, і деревини кращої немає, як та, в якій ти вперше впізнав своє ество, і сонця ласкавішого нема, як те, яке хотів ти підняти, немов блискучий таріль, із голубого дна калюжі (Д. Павличко).

§ 59. ЧАТКА ЯК СЛУЖБОВА ЧАСТИНА МОВИ

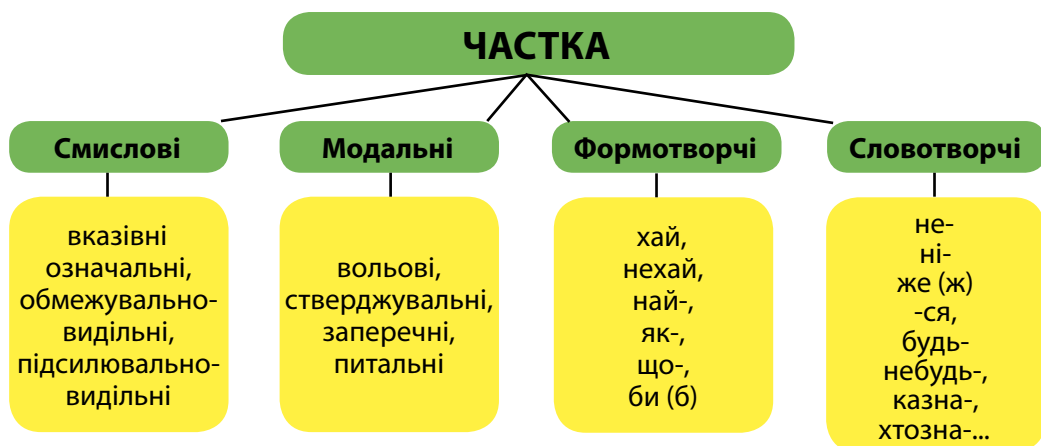

Вправа 445. Прочитайте речення. Порівняйте їх зміст і з'ясуйте, яких відтінків значення надають реченням виділені слова.

1. На цьому полі посіяли буряки. 2. **Тільки** на цьому полі посіяли буряки. 3. На цьому полі посіяли **тільки** буряки. 4. **Хай** пісня лунає на весь світ. 5. Пісня лунає на весь світ. 6. Я піду на концерт. 7. Я **не** піду на концерт.

Слова **тільки**, **хай**, **не** – частки, вони надають окремим словам і цілим реченням нових відтінків значення: **тільки** – вибір, обмеження; **хай** – спонування; **не** – заперечення.

Чаткою (particula) називаємо незмінну службову частину мови, яка надає реченню чи окремим його членам емоційно-експресивних чи модальних відтінків значення або служить для утворення окремих граматичних форм і навіть слів.

Вправа 446. Чи погоджуєтесь, що виділені у реченнях слова надають емоційних і змістових відтінків? Яких саме?

1. Хочеш їсти калачі – **не** сиди на печі (*Народна творчість*).
2. **Не** помиляється той, хто нічого не робить (*Народна творчість*).
3. Та де **б не** був, де **б не** шукав дороги, я не забуду вчителя старого (*А. Малишко*).
4. **Лише** мох вкриває собою оте віковичне, ніким **не** займане каміння (*А. Шиян*).
5. Он з-за гаю виглядає ставок, **неначе** полотно (*Т. Шевченко*).
6. **Як же** тут гарно, **як же** тут тихо! (*Леся Українка*).

Вправа 447. Прочитайте речення, дотримуючись потрібної інтонації. Випишіть частки й визначте за допомогою таблиці, вміщеної перед вправою 446, до якої групи вони належать.

1. Великій і чистій воді, що живить, свіжить нас і поїть, мої найчистіші слова хай жертвою чесною будуть.
2. Я хотів би вітром бути, щоб воложити вам лица.
3. Не золоті дощі з небес, а золоті робочі руки запліднюють лани і луки.
4. Хай буде синь, хай буде спів сосновий і золота мережа верховіть.
5. Чи совам зборкати орла? Чи правду кривді подолати? (*За творами М. Рильського*).

§ 60. ФОРМОТВОРЧІ ТА ЗАПЕРЕЧНІ ЧАСТКИ

Вправа 448. I. Пригадайте і скажіть, як утворюються форми умовного способу (писав би, співала б) та 3-ї особи однини і множини наказового способу дієслів (хай пише, хай читають). II. Складіть речення, використовуючи дієслова мити, міцніти, подивитися, складатися в дієслівних формах умовного і наказового способів.

До **формотворчих** (particule de créație a formelor) належать частки **хай, нехай, бодай, б, би**. Формотворчими їх називаємо тому, що за їх допомогою можна утворити форми дієслів.

За допомогою часток **хай, нехай** утворюємо форми наказового способу дієслів, наприклад: *хай служить, нехай розкажуть*; за допомогою часток **би, б** – форми умовного способу дієслів, наприклад: *співав би, читала б, сміялося б*.

Частки **би, б** можуть стояти як після дієслів, з якими вони утворюють форму умовного способу, так і перед ними. Наприклад: 1. *Здається, гори перевертав би й не чув би втоми* (М. Коцюбинський). 2. *Паллив мене такий великий відчай, так би встав та й безвісти забіг!* (Л. Костенко). 3. *Знала б ти її велике серце!* (Народна творчість). Частки **би, б** пишемо окремо від інших слів.

Частки **хай, нехай** стоять, як правило, перед дієсловами, яких стосуються. Наприклад: *Нехай серця не знають супокою, хай обганяють мрії часу біг, і наша юність буде хай такою, щоб їй ніхто не заздрити не міг* (В. Симоненко). Частки **хай, нехай** також пишемо окремо від інших слів.

Вправа 449. Прочитайте речення. Знайдіть частки й усно поясніть їх роль.

1. Нехай не знає втоми та рука, що добре зерно в добру землю сіє (М. Рильський). 2. Палкими блискавицями-мечами хотіла б я вас викувати, слова (Леся Українка). 3. Хай шалені гудуть над планетою весни, хай трава пнеться вгору крізь листя старе (В. Симоненко). 4. Якби я сто років прожив на світі між друзів своїх, як дзвінких солов'їв, я взяв би з хмарини ясної блакиті і в колос пшеничний заплів (А. Малишко).

Заперечні частки (particule negative) **не, ні, ані** служать для заперечення змісту цілого речення або окремої його частини. Якщо заперечна частка стоїть перед присудком, то вона надає заперечного змісту **всьому** реченню. Наприклад: *Під лежачий камінь вода не тече* (Народна творчість).

Частка **не** надає заперечного змісту тому слову, перед яким стоїть. Наприклад: *Не одежа красить людину, а добрі справи* (Народна творчість).

Частки **не, ні (ані)** можуть мати ще й підсилювальне значення. Наприклад: *Яким би важким не було завдання, ми його виконаємо. Не написав ні рядка*.

Заперечне слово **ні** при повторному використанні з однорідними членами речення – це єднальний сполучник. Наприклад: *Ні долі, ні волі у мене нема, зосталася тільки надія одна* (Леся Українка).

Вправа 450. Спишіть речення. З'ясуйте, в яких випадках частка **не** надає заперечного смислу окремим словам, а в яких – усьому реченню. Доведіть свою правоту. Яка роль частки **ні** в реченнях?

1. Ходімо, Михайлику, **не** будемо тривожити **ні** красунечки, **ні** її діток (*М. Стельмах*). 2. Чоловіче мій, запрягай коня! Це **не** кінь, а змій, – миготить стерня (*Л. Костенко*). 3. І знову **не** буде у думках моїх **ні** мук, **ні** страждань, **ні** плачу (*М. Рильський*). 4. Бо **то не** просто мова, звуки, **не** словникові холоди́ни – в них чути труд, і піт, і муки, чуття єдиної родини (*П. Тичина*). 5. **Не** шукаю до тебе **ні** стежки, **ні** броду – ти у грудях моїх, у чолі і в руках (*В. Симоненко*).

Вправа 451. Поставте частку **не** спочатку перед першим дієсловом, потім тільки перед другим і, нарешті, перед першим і другим дієсловами. Порівняйте значення побудованих речень. Чи в усіх реченнях є заперечний зміст?

1. Я можу піти вам назустріч. 2. Андрій хоче виконати моє прохання. 3. Ми можемо посадити сад. 4. Вони прагнуть досягти порозуміння.

Вправа 452. Знайдіть місця для часток у реченні, вставте їх і запишіть речення. Усно поясніть, які частки надають нового відтінку значення цілому реченню, а які – окремим його компонентам.

1. Школярських днів нам забудуть ніколи, проказати їх, проспівати... (не, не, не) (*А. Малишко*). 2. Тільки веселі, а смутні думки обхопили материну голову (не) (*Панас Мирний*). 3. Ми лукавили з тобою, ми просто йшли, у нас нема зерна неправди за собою (не) (*Т. Шевченко*). 4. Немає такої людини, дорослої чи малої, яка не любила лісу, його чарівної краси (б) (*Ю. Збанацький*). 5. Сонце тим часом підбилося ген високо, і скорий рух автомашин нездатний був перемогти його палючих променів (навіть) (*Ю. Смолич*). 6. Вітер тихий з України понесе з рососою мої думи до тебе (аж) (*Т. Шевченко*).

Вправа 453. Запишіть: 1) неозначені займенники, які утворюються з допомогою часток **будь-, небудь-, казна-, хтозна-, аби-, -де**; 2) заперечні займенники – з частками **не-, ні-**; 3) форми наказового способу дієслів – з частками **хай, нехай** (два приклади); 4) умовного способу дієслів – з часткою **би (б)** (два приклади); 5) форми найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників – з частками **най-, що-, як-** (по два приклади).

Вправа 454. Напишіть есе на тему «До кого ж приходиться успіх у житті?» або «Знайти б такий засіб, що...». Чи допомогли вам побудувати текст частки, вжиті у назві теми?

Правопис частки НЕ з частинами мови

	Разом		Окремо
	Без не не вживається	З часткою означають одне поняття	Є протиставлення
Іменник	немовля, ненависть	неправда (брехня), нещастя (лихо)	не друг, а ворог
Прикметник	немічний, ненависний	невеликий (малий), недорогий (дешевий)	не теплий, а холодний
Прислівник	незабаром, нещадно	неважко (легко), недалеко (близько)	не далеко, а близько
Займенник	–	неабихто, неабищо	не аби чий, а твій
Дієслово	нехтувати, ненавидіти	Є префікс недо- , що означає неповну дію : недобачати	В усіх інших випадках: не бачив, не читав
Дієприкметник	нечуваний, непохитний	Без пояснювальних слів: нестихаючий шум	З пояснювальними словами: нестихаючий школи шум

§ 61. МОДАЛЬНІ ЧАСТКИ

Вправа 455. Прочитайте. Визначте, які смислові відтінки вносять частки в речення або що частки виражають.

1. Невже ріку підкорили і місто зростили під спів солов'їв? (*І. Нагірняк*). 2. Як же тут гарно, як же тут тихо, в таку годину забудеш лихо! (*Леся Українка*). 3. Навряд чи десь по інших країнах співають так гарно й голосно, як у нас на Україні (*О. Довженко*). 4. Авжеж, у нас такий ведеться звичай (*Леся Українка*). 5. Мати, мова, батьківщина – ось і вся моя родина (*М. Сингаївський*). 6. І ось твій лист до мене в самоту... Невже надумав ревнувати до слова? (*А. Мойсієнко*). 7. Наснилося хіба мені, що рибку золоту я упіймала та чарівницю чи не ублагала, щоб виконала три мої прохання... (*О. Возняк*).

Модальні частки (*particule modale*) вносять різні смислові відтінки в речення, а також виражають ставлення того, хто говорить, до висловлюваного.

Вправа 456. Спишіть, вставивши замість крапок частки з довідки. Якого відтінку значення реченню надає кожна вибрана з довідки частка?

1. А у тебе знов та ... доріжка в клас, той ... явір наш під вікном (*А. Малишко*). 2. Який високий ранок у дворі, де ніг твоїх торкалася роса, щоб ... дійти із трав у небеса (*Н. Гуменюк*). 3. І ... нарешті з темних улоговин на вільне плесо випливає човен (*М. Рильський*). 4. ... рідний дім завжди зігріти може теплом батьківським (*З газети*). 5. Ми зрозуміли ... тепер, що вчитися треба постійно з повагою до знань (*З журналу*). 6. ... мир живе, ... дружби коло єднає нас в ряди міцні (*В. Сосюра*). 7. На річ таку Бджола сказала: «...воно і так, та ..., що я чувала, що Муху зневажає всяк» (*Л. Глібов*).

Довідка: аж, ж, же, лиш, лише, нехай, нехай, от, тільки, хай.

Вправа 457. Прочитайте і поясніть граматичну і стилістичну роль часток у цьому віншуванні.

Хай сіється, хай віється, хай врунється,
нехай задумане у цьому році збудеться,
хай в кожну хату і малу кімнату
прийде велике новорічне свято! (*Г. Грай*).

Вправа 458. Спишіть речення. Усно з'ясуйте, які з часток вказують на предмети та явища, що знаходяться ближче, а які – на віддалені предмети чи явища.

1. Народна пісня – то ж вона усій землі окраса (*М. Рильський*). 2. Ось липа кучерява розкинула намет. Он дуб – могутній велетень – розрісся одинцем (*Н. Забіла*). 3. Сміле слово – то наші гармати, світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*). 4. От де правда, от де воля – козацька доля (*Народна творчість*). 5. Ось перед ним невеличка хатка, чиста, ясна (*Панас Мирний*). 6. Іду я тихою ходою, дивлюсь – аж он передо мною неначе дива виринають (*Т. Шевченко*).

Вправа 459. Спишіть речення. З'ясуйте, чи всі виділені слова є службовими частинами мови. Поясніть, як ви дійшли такого висновку. Назвіть частки в реченнях і визначте їх розряд.

1. Уранці соловей співає **чи** дрімає? **Чи** скоро зійде сонце? 2. Відстань визначили **точно**. **Точно** такий зимовий день був учора. 3. **Коли** лебеді на крилах приносять весну? **Коли** потеплішає, будуть співати солов'ї.

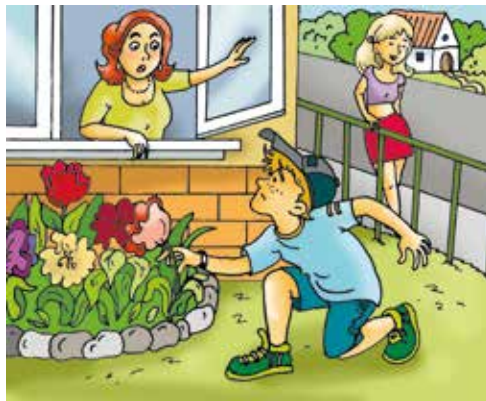

Вправа 460. Складіть речення так, щоб наведені слова в одному випадку були частками, в іншому – сполучниками чи прислівниками, займенниками. Обґрунтуйте правильність виконання.

Ніби, ніби; справді, справді; оце, оце.

Вправа 461. Складіть діалог за малюнком так, щоб у кожній репліці була частка. Запишіть п'ять-шість реплік, вкажіть розряд кожної з часток.

Вправа 462. Спишіть речення, вставляючи замість крапок частки з довідки. Визначте розряди часток за значенням і групи модальних часток.

1. Хотіла ... я піснею стати у сюю хвилину ясну. 2. Моя душа ніколи ... забуде того дарунку, що весна дала. 3. Ой вишеньки-черешеньки, червонії, спілі, чого ... ви так високо вирости на гіллі? 4. Ой того ми так високо вирости на гіллі, – якби зросли низесенько, були доспіли? (*З творів Лесі Українки*). 5. А ... гарно тут, поміж кленами! 6. ... березняк, що побратався з похливиною осичкою (*З творів М. Стельмаха*).

Довідка: б, не, ж, бо, чи, ж, би, як, ось.

Правопис частки *ні* з частинами мови

Разом	Окремо
Із заперечними прийменниками, якщо після ні немає прийменника: <i>ніхто, нічий, ніякий</i> але: <i>ні в кого, ні до якого</i>	У займенникових сполученнях, якщо після ні є займенник з прийменником: <i>ніхто, нічий, ніякий</i> <i>ні до кого, ні з ким, ні на що</i>
У словах, які без ні не вживаються: <i>нікчемний, нісенітниця, нівечити</i>	У стійких словосполученнях без дієслова: <i>ні се ні те, ні туди ні сюди</i>
У заперечних прислівниках: <i>нізвідки, ніде, ніколи, нінащо</i>	

§ 62. ЧАСТКИ **БО, НО, ТО, ОТ, ТАКИ** ТА ПОСТФІКСИ **-БО, -НО, -ТО, -ОТ, -ТАКИ**. РОЗБІР ЧАСТКИ ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 463. Розгляньте таблицю «Правопис часток». Пригадайте їх написання з іншими частинами мови. Доберіть власні приклади до кожного правила. Зверніть особливу увагу на правопис часток **бо, но, то, от, таки**.

Правопис часток

Разом	Окремо	Через дефіс
Частки <i>аби, де, чи, що, як, -ся(-сь)</i> у складі будь-якої частини мови: <i>абиколи, деякі, чимало, колись</i>	Якщо між часткою та займенником є прийменник: <i>де на якому, аби з ким</i>	Частки <i>бо, но, то, от, таки</i> , коли вони виділяють значення окремого слова: <i>якогось-то, пиши-бо, написав-таки</i>
Частки <i>би(б), же(ж), то</i> , що в складі інших часток і сполучників: <i>немовбито, тобто, якби, мовби, атож</i>	<i>Хай, нехай</i> , які творять форму наказового способу: <i>нехай зробить, хай іде</i>	Частки <i>будь-, небудь-, казна-, хтозна-, бозна-</i> у складі займенників і прислівників: <i>хтозна-скільки, казна-який</i>
	Частка <i>би(б)</i> , яка творить форму умовного способу дієслів: <i>прочитав би</i>	
	Частка <i>же(ж)</i> , яка відіграє підсилювально-видільну роль: <i>знайшов же</i>	
Якщо між часткою та словом, до якого вона приєднується, стоїть інша частка: <i>хто б то, скільки ж то</i> Частка <i>то</i> у сполученнях <i>що то за, що то, які</i> виконують функції підсилювальних		Частка <i>що</i> в сполуках <i>дарма що, тільки що, хіба що, що ж до</i>
		Частка <i>таки</i> , що стоїть перед словом, до якого відноситься: <i>таки виконав</i>

Вправа 464. Спишіть речення, розкривши дужки. Зверніть увагу на написання часток **бо, но, то, от, таки** та постфіксів **-бо, -но, -то, -от, -таки**.

1. Який (бо) ти, дідусю, став суворий! (*Леся Українка*). 2. Грицько вертається додому. І звідки (б) (то)? (*Л. Костенко*). 3. Хоч я вам кривди (не) робив, та все (ж) (таки) між вами жив, то, може, дещо і осталося (*Т. Шевченко*). 4. І все (таки) до тебе думка лине... (*Леся Українка*). 5. Якби (то) так сталося, друже, дуже добре було (б) (*Г. Тютюнник*). 6. Як сіячі радіють – тільки (но) на землі з'явиться день весняний з пахощами ріллі! (*М. Стельмах*).

Вправа 465. Перебудуйте речення так, щоб наказ передавався пом'якшено або ще категоричніше, аніж самим дієсловом. З допомогою чого ви цього досягли?

Зразок: Іди-но додому.

1. Кажі правду. 2. Набери піску. 3. Подай рушник. 4. Сідай до столу. 5. Одягни пальто. 6. Їдьте до Львова.

Вправа 466. Складіть з *бо, но, то, от, таки* по два речення таким чином, щоб у першому вони писались як частки, а в другому – як постфікси (див. таблицю до вправи 463).

Вправа 467. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис дієслів з постфіксами.

1. Але (не) бійся прикрого рядка. Прозрінь (не) бійся, бо вони (ж) як ліки. (Не) бійся (ж) правди, хоч яка гірка (*Л. Костенко*). 2. Ви, братця, все (таки) домівки (не) цурайтесь (*Є. Гребінка*). 3. Остап зразу (таки) розказав йому, чого прийшов (*М. Коцюбинський*). 4. Не так (то) воно склалося, як гадалося (*Народна творчість*). 5. Ото (то) (бо) (й) е, що хазяїн, і кожний скаже, що по-хазяйськи (*І. Карпенко-Карий*). 6. Яких думок, яких казок, яких (то) спогадів разок ти нанизав у довгі ночі? (*А. Малишко*). 7. Та (не) кричїть (бо)! (*І. Карпенко-Карий*).

Схема розбору частки як частини мови (Морфологічний розбір частки)

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Розряд (формотворчі, заперечні, модальні...).
4. Вимова та написання.

Зразок усного розбору

Бо нива ця моя. Тут я почну зажинок. Бо кращий урожай не жде мене ніде (*В. Симоненко*).

Не – частка, модальна, заперечна, пишемо окремо.

Зразок письмового розбору

Не – частка, мод., запереч., пишемо окремо.

Вправа 468. I. Прочитайте текст. Визначте його тему та основну думку. Чи існує проблема, описана в тексті, у вашому місті (селі)? Як вирішує таку проблему місцева влада? II. Випишіть з тексту частки. Три з них розберіть як частину мови.

БЕЗДОМНІ СОБАКИ

Експерти з охорони довкілля заявляють, що для вирішення проблеми бездомних собак середнє за розміром місто потребує щонайменше 2 або 3 притулки, кожен з яких має вміщувати 50 собак. Також потрібно більш серйозно ставитися до законів із захисту тварин.

Опоненти кажуть, що багато людей не мають достатньої кількості їжі, що бездомні собаки кусають дітей. Собаки часто є причиною дорожніх аварій. Незважаючи на все це, експерти з охорони довкілля прагнуть захистити собак.

Перед суспільством постали такі питання: Повинні ми усипляти цих собак чи ні? Повинні ми нехтувати цими собаками чи жаліти їх? Повинні ми годувати бездомних собак чи дати їм можливість турбуватися про себе самостійно, що, можливо, призведе до їхньої загибелі від голоду?

Ці дилеми показують, що проблема бездомних собак – соціальна. Якщо ми забаримося з її вирішенням, вона буде коштувати нам значно дорожче (з посібника серії «Зелений пакет»).

Вправа 469. Пригадайте, що називаємо словосполученнями та які слова не є словосполученнями. Випишіть у три колонки сполучення слів і словосполучення: 1) з прийменниками, 2) зі сполучниками, 3) з частками. У кожному підкресліть другу від початку букву і прочитайте закінчення вислову давньогрецького поета Менандра: «Нема нічого...».

Ошелешений і розгублений; озирайся не озирайся; змагання з бігу; довідався про новини; хай буде так; оглядатися на всі боки; рухатися за інерцією; сором та ганьба; ось чого захотів; сталося через недогляд; слова не вбити; то ж бо правда; знати з чуток; свої не люди; огрядний чи худий; дізнався від товариша; щоб запам'ятав надовго; подобрішав би трохи.

Вправа 470. Спишіть текст. Зробіть морфологічний розбір службових частин мови. Виконайте синтаксичний розбір речень другого абзацу. Зробіть фонетичний аналіз виділених слів.

ЧИ ЖИВ ПІФАГОР?

При імені Піфагора будь-хто, очевидно, насамперед згадує його знамениту теорему, згідно з якою сума квадратів катетів прямокутного трикутника дорівнює квадратові гіпотенузи. Чи відкрив Піфагор щось інше, крім цієї теореми, мало хто знає, однак про належність теореми саме Піфагорові знають усі.

Та ось що найбільш дивне: ми навіть не можемо з усією впевненістю сказати, чи жив насправді на світі Піфагор. Про нього розповідають стільки небелиць, що тільки наївна людина згодиться прийняти їх усіх на віру...

Ми знаємо лише, що в VI столітті до н.е. в Давній Греції існувала велика філософсько-математична школа, послідовників якої називали **піфагорійцями**... (З наукової статті).

§ 63. ВИГУК ЯК ОСОБЛИВА ЧАСТИНА МОВИ

Вправа 471. Перепишіть речення. Підкресліть слова, які не називають жодних явищ дійсності і не служать для зв'язку між словами або реченнями. Що виражають ці слова? Для чого їх уживаємо?

1. Добрий вечір, дівчино, бо я ще не спав (*Народна творчість*). 2. Ах!.. одного вечора... (*М. Рильський*). 3. Ех, і заграємо ж на твоєму весіллі!.. (*З журналу*). 4. Ох, той щоденник... Хоч би він не потрапив до чужих рук... (*М. Стельмах*). 5. Ух, як важко тримати язик за зубами! (*Олесь Донченко*). 6. Ой, снігу, снігу! Прийшла у ліс зима... (*Олесь Донченко*). 7. Не кажи «гоп», поки не перескочиш (*Народна творчість*). 8. «Спасибі», – сказала крізь сльози бабуся (*З журналу*).

Вигуки (interjectia) – це незмінювані слова, які виражають почуття, переживання, волевиявлення, не називаючи їх.

Вигук відрізняється і від самостійних, і від службових частин мови. Від самостійних частин мови вигук відрізняється тим, що не називає предметів, ознак, дій чи кількості. А від службових – тим, що не служить для зв'язку між повнозначними частинами мови чи для створення додаткових відтінків значення.

За значенням вигуки поділяють на дві основні групи. До **першої** групи належать вигуки, які виражають **почуття і переживання**, зокрема, радість, страх, сум, горе, жаль, гнів, здивування, захоплення, обурення, огиду, зневагу, глузування, фізичний біль: *о, е, ет, ой, ох, пхе, гм, ех, ого! брр! тьху!*

До **другої** групи належать вигуки **волевиявлення**, що передають заклик, спонукання до дії, звертання, оклик: *гов, огов, алло, ну, псс (тсс), агусь! ну-ну! нно!*

До вигуків волевиявлення належать і слова ввічливості, які виражають **привітання, прощання, подяку, прохання, пробачення**: *добридень, здрастуйте, до побачення, дякую, спасибі, вибачайте, пробачте.*

До окремої групи вигуків відносять **звуконаслідувальні слова**, хоч вони не виражають ні емоцій, ні волевиявлення. За допомогою звуконаслідувальних слів можна відтворити голоси тварин, різні шуми, що спостерігаються в природі. Наприклад: 1. *Я знаю, завтра, з ранішнім сонцем, влетить до мене в хату твоє жіноче: ку – ку!... Ку – ку!...* (М. Коцюбинський). 2. *Та коли б це на мене, я б відразу: трах – бах!* (Яків Баш). 3. *Оце бджолине «бззз» доводило хлопця до стресу* (З журналу).

ВИГУКИ

1

Вживаємо лише в розмовному й художньому стилях

2

Від повнозначних слів відрізняються тим, що не мають лексичного значення й граматичних ознак

1

Від службових слів відрізняються тим, що не виконують властивих їм службових функцій

Вправа 472. Прочитайте вигуки. Запишіть їх, поділивши на групи за значенням. З'ясуйте, що передає кожний вигук.

До побачення, гайда, му-у-у, ой, вйо, вибачте, ох, фу, добридень, геть, няв-няв, гав, перепрошую, ого, ет, чпш!

Вправа 473. Прочитайте речення, випишіть з них вигуки. Біля кожного вигуку запишіть, які почуття вони виражають у реченні.

1. Е! Видно мало ви її знаєте (*Олень Гончар*). 2. Ху-у!.. Як приємно це освіжає (*М. Коцюбинський*). 3. – Ох-ох-ох, – застогнав дідусь, присідаючи на пеньок (*Народна творчість*). 4. Гов, Лу-кашу, гов, го-го-го-го! А де ти? (*Леся Українка*). 5. О, як чудесно навкруги (*В. Сосюра*). 6. Гетьте, думи, ви хмари осінні... (*Леся Українка*). 7. Гей, удармо в струни, браття, в золотії (*М. Рильський*). 8. Ой гиля-гиля, гусоньки, на став! (*Народна творчість*).

У значенні вигуків можуть використовуватися самостійні частини мови. Такі вигуки, як правило, утворилися від іменників у формі кличного відмінка або в називному відмінку чи від інших частин мови. Вигуками є також усталені звороти, до складу яких увійшли різні слова. Наприклад: *Мамочко! Рятуйте! Мамо рідна! Слава Богу! Ой лишенько! Ой леле! Жах! О Господи! Струнко!*

Поділ вигуків за структурою й походженням

Первинні (непохідні)	О! А! Е! Ого!	Ай! Ех! Ба!	Гей! Ану! Овва!	Ох! Нумо!	Гов! Пхе!
Вторинні (похідні)	Утворилися з повнозначних слів і словосполучень				
Іменникового походження	Слава!	Мамочко!	Горе!	Леле!	Страх!
Дієслівного походження	Бач!	Цур!	Диви!	Бувай!	Рятуйте!
Займенникового походження	Так!	Отаке!	Тсс!	Отакої!	Так-от

Сполучення кількох частин мови	Мати рідна!	Боронь Боже!	Оце так!	Щоб йому!	Здоровенькі були!
--------------------------------	-------------	--------------	----------	-----------	-------------------

Вправа 474. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним вигуком. Усно поясніть, де зможете, як утворилися ці вигуки.

Отаке! Мамо ж моя рідна! Жак! Ой лихо! Горенько мое! Ой леле! Гвалт! Ой Божечку! Ой лишенько ж мое!

Вправа 475. Прочитайте етикетні вислови та інші слова ввічливості. З'ясуйте, що вони означають і в яких випадках їх використовують. З якими частинами мови вони пов'язані своїм походженням? У чому особливість такого класу слів?

Доброго ранку! На добраніч! Привіт! Прощайте! Щасливо! До побачення! Бувайте здорові! Прощай! Будь ласка! Прошу! Дякую! З Богом!

Вправа 476. Прочитайте і скажіть, як ви розумієте зміст цього тексту. Чому про одну людину висловлено дві протилежні думки? Якими ви бачите себе у дорослому світі? Використайте у відповіді один-два вигуки.

Торжествують: він не помилявся,
не змочив – ні разу! – підшов,
проти вітру – жоден раз! – не пхався...
Але ж він нікуди і не йшов!

В. Симоненко

Культура мовлення УКРАЇНСЬКІ ВИГУКИ

еге ж!

отакої!

хай йому грець!

агов!

зи!

ой лишенько!

пхе!

казна-що!

так отож!

а бодай тобі!

дзуськи!

ич!

овва!

трясця!

ось тобі й маєш!

отож-бо!

§ 64. ДЕФІС У ВИГУКАХ І РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВИГУКАХ

Вправа 477. Прочитайте речення, звертаючи увагу на вимову вигуків. Усно з'ясуйте, в яких випадках через дефіс написані протяжно вимовлені звуки, а в яких – повторювані частини.

1. Го-го, вона знала, як його приборкати (*О. Кобилянська*).
2. Усі мовчать. Гай-гай, які «мудрі» (*Є. Гребінка*).
3. Ти що – втік знов сюди... Завзятий хлопець... хе-хе! (*М. Коцюбинський*).
4. «Гру-ту-ту-у!» – все вище і вище підіймає над лісами свою переможну мелодію ріг... (*М. Стельмах*).
5. Ох-хо-хо! Чого тільки не було! (*В. Козаченко*).
6. Тоді захоплювався, віддавався на волю власного співу й бив у небо дзвінко, аж вставала в берегах луна: тіур-тіур-тіур-фіть-фіть, лясь-лясь-лясь-лясь! (*Ю. Мушкетик*).
7. А півень клює огірки та тільки – со-к-ко-ко-ко! (*І. Нечуй-Левицький*).

Вигуки можуть складатися з одного чи двох або кількох звуків. Наприклад: 1. *Е, не буде по-вашому* (*М. Стельмах*). 2. *О, я так і знав!* (*Панас Мирний*). 3. *Ах, гостинця ти чекаєш!* (*Леся Українка*). 4. *Ова! А я не боюся!* (*О. Кобилянська*).

Окремі частини вигуків можуть вимовлятися протяжно або повторюватися. У таких вигуках **пишемо дефіс**. Наприклад: 1. «А-а-а», – *позіхнув хтось* (*Панас Мирний*). 2. *Ого-го-о! Це ж так далеко...* (*Народна творчість*). 3. *Го-го, а то котра така мудра?* (*Ірина Вільде*). 4. *Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш...* (*І. Карпенко-Карий*).

Вправа 478. Прочитайте й переписіть речення, знайдіть і підкресліть вигуки, з'ясуйте, що вони виражають. Випишіть ті з них, у яких повторення основ підсилює враження, емоції, переживання. Зверніть увагу на розділові знаки при вигуках.

1. Здоров, Прохоре (*І. Микитенко*).
2. Ох-ох! Так у мене чогось болить спина, так ниють руки (*І. Нечуй-Левицький*).
3. «Ох-хо!» – вирвалось з чиїхось грудей і тихою скаргою загинуло в темному проваллі (*М. Коцюбинський*).
4. Михайлику, гов-гов! (*М. Стельмах*).
5. Ха-ха! Який там у книжці степ? (*І. Карпенко-Карий*).
6. Хе! Хто вам повірить? (*Панас Мирний*).
7. Добрідень, білочко (*М. Стельмах*).
8. Брязь!.. дзень!.. брязь!.. дзень!.. Підводи рушили! (*Панас Мирний*).

Кома і знак оклику при вигуках

Вигуки можуть відділятися інтонаційно, а на письмі – комою або знаком оклику. Наприклад: 1. *Ай, ай, ай! Нещасний я чоловік!* (*І. Карпенко-Карий*). 2. «За що?.. спитав Рябко... «Ой! Йой! Йой!» (*П. Гулак-Артемівський*).

Кому ставимо після вигуку на початку речення: 1. *Ей, діду! Де ти?* (*І. Франко*). 2. *Гей, ловіть співця, в'яжіте* (*Леся Українка*). У середині речення вигук виділяємо комами з обох боків: 1. *Та не об тім, бач, річ* (*Є. Гребінка*). 2. *Так, їй-богу, так!* (*З журналу*). Якщо речення закінчується вигуком, то кому ставимо перед вигуком: 1. *Мені нема чого тут*

робить, прощайте! (І. Карпенко-Карий). 2. «Михайлику, гов-гов!» – пролунав із лісу голос (М. Стельмах).

Знаком оклику виділяємо вигуки, які вимовляються з виразною окличною інтонацією: 1. «Ат! Одчепись од мене», – тихо промовив Карпо (І. Нечуй-Левицький). 2. «Ага!» – зрозумів мене нарешті Дмитро Онисимович і пустив посмішку по вусах і в окуляри (М. Стельмах). 3. Ет! Багато говорити, а мало слухати! (Народна творчість).

Вправа 479. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації. Випишіть вигуки, з'ясуйте, що вони виражають (радість, захоплення, здивування, злорадство, співчуття, страх, горе, незадоволення, спонукання до дії, подяку, привітання, прощання...). Поясніть їх написання і вживання розділових знаків при них. Чому при деяких вигуках немає коми?

1. О Україно! Тебе дивлюсь я серцем і думками (В. Колодій). 2. Гей, виводь ти нас ізвідси! (Леся Українка). 3. Здоров! Дякую за запрошення (В. Симоненко). 4. О! Подобається? Такий веселий, як ви (І. Микитенко). 5. О, рятуйте ж мене! О, що ж робить мені? О, синочку мій! (А. Тесленко). 6. О, з нього я не могла сміятися! (Ірина Вільде). 7. Іч! Вам, бачу, дармового захотілося (М. Стельмах). 8. Ет, і говорити не хочеться (М. Стельмах). 9. Та ну? Оце так шука! (Остап Вишня). 10. Ну, не хвилюйся, тату (І. Микитенко). 11. Агов! Льоняша! Пишу ледве живий. Тільки приїхав з Києва (В. Симоненко).

Кому не ставимо після вигуків *о, ой*, якщо вони інтонаційно тісно пов'язані з наступним звертанням. Наприклад: 1. *Ой таточку!.. Боюся!* (М. Івасюк). 2. *Ой смутку мій, що з тобою, дитино?* (М. Стельмах). Але: *Ой, хлопчику, хороший мій, чому ти плачеш?* (А. Малишко).

Вправа 480. Спишіть речення. Підкресліть вигуки. З'ясуйте, що виражає кожен з них. Поставте розділові знаки при вигуках відповідно до того, як ви розумієте їх роль у реченні.

1. Ах як він мить оцю зустрів! (А. Малишко). 2. «Ой мені страшно!» – зойкнула Люба і притулилась до мого плеча (М. Стельмах). 3. Е-ех рвонувся батько як нагайка, так гукнув, аж зблідли комини (Б. Олійник). 4. О найбільше боюся нещирих друзів (В. Симоненко). 5. Е-е щось дуже рано прокинулось сонце, коли б ще дощу не було!.. (Панас Мирний).

Вправа 481. Прочитайте речення, звертаючи увагу на інтонацію. Усно поясніть розділові знаки після *о* та *ой*.

1. О, тоді ясні сни оживлять твою путь... 2. Ой ти, дівчино, ясна зоре! Ти мої радощі, ти моє горе! 3. О ні! Являйся, зіронько, мені, хоч в сні! 4. Ой жалю, мій жалю, гіркий непомаму! 5. Але ж монголи дізнаються, що ти випустила мене, а тоді не пощадять тебе. О, ні, не хочу сього. 6. О, дякую тобі, донечко, за добру раду! (З творів Івана Франка).

§ 65. ВИГУКИ В МОВЛЕННІ. ІНТОНУВАННЯ РЕЧЕНЬ З ВИГУКАМИ

Вправа 482. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації та післявиговкових пауз, позначених комою або знаком оклику. Знайдіть і випишіть з речень в окремі три групи вигуки, що складаються з одного, двох і багатьох слів.

1. Ой про нашу чесну славу буде мир гриміти (*П. Куліш*). 2. Цить! То не хвиля шумить, не ріка котить срібні хрустали (*Б. Лепкий*). 3. О, скільки вікон у кожному домі! А там, за ними – ідилій і драм! (*В. Симоненко*).
4. О Боже мій милий, як весело жить! (*Т. Шевченко*). 5. Га, га, га! Стидайся, Саво! (*О. Кобилянська*).
6. Ой горе! Якось треба рятуватися (*Леся Українка*).
7. Е ні, про сірого бичка я ще в колисці чув (*М. Стельмах*).
8. Бувайте здорові, пора мені йти (*І. Франко*).
9. О ні, не тільки це! (*Олесь Гончар*).
10. Ну, хлопці, так нічого не буде! (*М. Рильський*).

Між вигуком і наступною частиною речення можуть стояти знак оклику в поєднанні з крапками або крапки. Ці розділові знаки виражають інтонаційну та смислову уривчастість. Наприклад: *Ху-ху!.. Як приємно це освіжає!* (*М. Коцюбинський*). *Бач... їм така невістка не до мислі...* (*Леся Українка*).

Вигуки виражають волевиявлення мовця, його емоційну реакцію на оточення, різні переживання. Інтонаційно це переноситься на речення, іноді й на весь текст, у якому вони вжиті. Наприклад: 1. «*Х-ха!*» – хекнув *Чіпка*, не то усміхаючись, не то дивуючись (*Панас Мирний*). 2. *Ай! Як тут гарно!* (*М. Коцюбинський*). 3. *Ой! Що це за сопілка? Чари! Чари!* (*Леся Українка*). 4. «*Ов-ва!.. – гукнув секретар услід йому. – Гарячий який! Гляди, щоб не обпікся!*» (*Панас Мирний*).

Речення, до складу яких входять вигуки, вимовляємо з виразною окличною інтонацією. У них вигук найчастіше стоїть на першому місці. Він може бути однослівним, двослівним чи багатослівним. Наприклад: *О земле рідна! Мое ти диво! Ой лишенько! І що це ти накоїв?!*

Вправа 483. Прочитайте речення, дотримуючись відповідної інтонації, спишіть їх. Підкресліть вигуки. Зверніть увагу на інтонацію тієї частини речення, яка йде після багатослівного вигуку. Поділіться своїми спостереженнями.

1. Добрий вечір тобі, пане господарю! (*Народна творчість*).
2. «Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?» (*М. Стельмах*).
3. Ой Господечку! Як тебе туди понесло, хлопче? (*Народна творчість*).
4. Ой лишенько, як страшно! Ха-ха-ха! (*Леся Українка*).
5. Мое шануваннячко, дівчатка! Як вам тут ведеться? (*З журналу*).
6. О, привіт! А я до тебе (*З журналу*).

Вправа 484. Спишіть речення. Підкресліть головні та другорядні члени речення. Зверніть увагу на те, якою частиною мови є слово, перед яким стоїть вигук. Поміркуйте і скажіть, чому ці вигуки не відділяємо комою.

1. О Боже! Чого їм ще від мене? (*Г. Тарасюк*).
2. Ой горе! Хто б говорив! (*Леся Українка*).
3. О думи мої, славо злая! За тебе марно я в чужому краї караюсь, мучусь... але не каюсь!.. (*Т. Шевченко*).
4. О море радості безкрає, чи я тебе перепливу? (*В. Симоненко*).

Вправа 485. I. Продовжіть речення так, щоб їх інтонація та емоційність узгоджувалися з наданою частиною речення. Підкресліть головні і другорядні члени речення.
II. З'ясуйте, у чому особливість виділених слів у реченнях.

1. О, коли б ти знав...
2. Гей ви, друзі мої...
3. Ой гримить, ой блискотить...
4. Ой ти, дівчино, гордая панно, ...
5. О-то-то! А ти мені не...
6. Х-ху-у! Ну й...
7. О ні, не треба зайвих...
8. Ой лишенько! Та хто ж тебе...
9. Твоє захоплене «ох» мене втомило...
10. Те «урра» почули, аж на стадіоні...
11. Не кажи «тпру-у-у», бо не зупиниш...

ВИГУКИ іноді можуть виступати членами речення

У ролі присудка:

*Заридала
Катерина та
бух йому
(батькові)
в ноги.*

У ролі підмета:

*Тисячеголосе
«ура»
пронеслося
над площею.*

У ролі додатка:

*Не кажи «гол»,
поки не
перескочиш.*

У таких випадках вигуки не відділяємо розділовими знаками від інших членів речення.

Схема розбору вигука

1. Слово в тексті.
2. Місце серед морфологічних одиниць (частина мови чи особливий клас слів).
3. Що виражає.
4. Будова.
5. Вимова та написання.
6. Пунктограма.

Зразок усного розбору

Ай! Що ви говорите? (*І. Карпенко-Карий*).

Ай – вигук, емоційний, виражає здивування, відділяється знаком оклику.

Зразок письмового розбору

Ай – вигук, емоц., вираж. здивування, відділ. знаком оклику.

Вправа 486. Прочитайте речення. Виберіть з них три вигуки та розберіть їх за зразком усного розбору.

1. О-ох, Господи! Як ще ти терпиш нас на світі?.. (Панас Мирний). 2. Добрий вечір, паніматко! Добрий вечір, чемний пане! (Б. Лепкий). 3. «Браво, Жан, браво!...» – розсміявся Аркадій Петрович (М. Коцюбинський). 4. Іч, яка ти сьогодні! (М. Стельмах). 5. Незабаром чутно, як вона кличе: «Ці-поньки! Тю-тю-тю! Тю-тю-тю! Ці-і-і-п...» (Леся Українка).

Вправа 487. Прочитайте текст, дайте йому назву. Спишіть текст, записуючи числівники словами. Підкресліть усі члени речення та напишіть над кожним словом частину мови. Розберіть вигуки як частину мови. Виділені слова розберіть за будовою.

У спорті лік часу ведеться не тільки на хвилини і секунди, а й на десяті частки секунди. Мить часто вирішує долю рекорду. Так, **стометрову** доріжку треба пробігти за лічені секунди. А це не так просто.

Вам, мабуть, **доводилось** бачити, як легкоатлети починають біг на короткі дистанції – на 60, 100, 200 і 400 м.

За командою «На старт!» бігуни стають на одне коліно, **опираючись** руками об землю. За командою «Увага!» вони трохи піднімаються, продовжуючи впиратися руками в землю. І після команди «Марш!» або пострілу зі стартового пістолета починають біг.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ З ТЕМИ «СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК»

1. На які групи поділяються частини мови? Чим ці групи різняться між собою?
2. Які частини мови належать до службових?
3. Яку частину мови називаємо прийменником? З якими частинами мови вживаємо прийменники? Наведіть приклади.
4. Які смислові відношення можна виразити за допомогою прийменників?
5. Чому сполучник належить до службових частин мови? Наведіть визначення сполучника.
6. На які групи сполучники поділяються за будовою? Наведіть приклади.
7. Чому **якби, бо** є сполучниками підрядності, а **та, або** – сурядності? Доведіть свою думку прикладами.
8. Які сполучники пишемо разом, а які – окремо? Наведіть приклади.
9. Сформулюйте визначення частки. Доведіть, що слово **тільки** – частка.
10. На які групи за значенням поділяються частки? Наведіть приклади кожної з груп.

11. У яких випадках **не** та **ні** є частками? Чим ще вони можуть виступати? Наведіть приклади.
12. Пригадайте визначення вигука як особливої групи слів. Що виражає вигук? Наведіть приклади кожної групи вигуків.

Ілюструйте прикладами відповіді на кожне запитання. Оцініть кожну правильну відповідь в 1 бал. Поставте собі оцінку. За бажання повідомте її вчителю/вчительці.

ПИСЬМОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК»

1. Спишіть текст, розкривши дужки. Поясніть правопис слів, визначте частини мови.

На моїй парті завжди лежать тільки ті речі, які стосуються уроку. З(під) парти виглядає рюкзак, який теж має своє місце.

Я на уроці ніколи не розмовляю, тому(що) хочу все чути. Не(вже) й сьогодні мій однокласник-бешкетник заважатиме всім? Ні! Наша вчителька знайшла спосіб, що(б) вгамувати його. Ов(ва), уже дзвінок.

(Не)хай кожен урок буде цікавим! А я все(ж) таки люблю школу!!!

2. Виписіть із тексту службові частини мови: спочатку прийменники, потім – сполучники й частки.

Кіт умивався до гостей. Задоволено мурликаючи, він сидів посеред кімнати і старанно наводив свій нехитрий марафет.

– Ей ти, рудий Пророче! – гукнув до нього Микола. – Чи не відкриєш секрет, кого нам виглядати?

Рудий Пророк зневажливо глянув на Миколу і не вшанував його жодним словом. Мовляв, ваше діло, кого і як зустрічати, а я своє діло зробив: попередив і можу, як кажуть, вмивати лапи. Ви ж знаєте, я пророцтва на вітер не кидаю. Коли вмиваюся – значить, гості будуть, хоч би там каміння з неба (В. Симоненко).

3. Зробіть розбір речення за частинами мови та морфологічний розбір однієї службової частини мови (на ваш вибір).

Він поспішав з виконанням завдання, бо ніколи ще не порушив даного слова.

Оцініть кожну відповідь у 3 бали. Поставте собі оцінку. За бажання повідомте її вчителю/вчительці.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

I рівень

Альтернативні тести зі стверджувальною або заперечною відповіддю

1. Службових частин мови є чотири.
Так чи ні.
2. Прийменники не мають лексичного значення.
Так чи ні.
3. Сполучник – службова частина мови, яка виражає залежність іменника, числівника, займенника від інших слів у словосполученні та реченні.
Так чи ні.
4. Окремо пишемо частки *бо, но, то, от, таки*, якщо між ними й словами, з якими вони пов'язані, є інша частка.
Так чи ні.
5. Вигуки *на/добраніч, будь/ласка, до/побачення* пишемо разом.
Так чи ні.
6. Службові частини мови самостійно не виконують синтаксичної ролі.
Так чи ні.

II рівень

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. **За будовою прийменники поділяємо на**
А первинні та вторинні
Б похідні та непохідні
В власні та загальні
Г прості, складні та складені
2. **Усі прийменники пишемо через дефіс у рядку**
А за/мість, по/серед, по/за, в/супереч
Б з/посеред, з/під, з/поміж, із/за
В по/над, по/біля, з/над, з/поза
Г з/попід, по/між, з/над, по/руч
3. **За значенням сполучники поділяємо на**
А одиничні та повторювані
Б прості та складні
В підрядні та сурядні
Г формотворчі та модальні
4. **Усі сполучники пишемо разом у рядку**
А мов/би/то, не/наче, то/б/то, що/б
Б буцім/то, але/ж, коли/б, хоч/би
В про/те, не/мов, тільки/но, так/що
Г не/зважаючи/на/те/що, не/хай, за/тим/що/б

5. Усі вигуки звуконаслідувальні в рядку

А ай, но, ех, бач

Б ой, та цур йому, ну-ну, марш

В гав-гав, дзень- дзень, кап-кап, ха-ха-ха

Г цю-цю, агов, гей, ой мамочко

III рівень

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між частинами мови та словами.

1 прийменник

2 сполучник

3 частка

4 вигук

А геть, ой, ух, му-у-у

Б біля, з-під, над, для

В але, зате, тому що, і

Г би, не, ні, ж

Д навіть, коло, немов, що

2. Установіть відповідність між сполучником і його групою.

1 чи... чи, або... або, не то... не то

2 через те що, бо, тому

3 хоч, дарма що, хай

4 коли, щойно, як тільки

А сурядні протиставні

Б сурядні розділові

В підрядні причинові

Г підрядні допусту

Д підрядні часу

3. Установіть відповідність між частками та групою за значенням.

1 ні, ані, не

2 хай, нехай, би, б

3 то, он, ось, це

4 авжеж, еге, отож, так

А модальні вказівні частки

Б модальні видільні частки

В модальні стверджувальні частки

Г формотворчі частки

Д заперечні частки

IV рівень

Тест відкритого типу

Напишіть есе на тему «Згаяного часу і конем не здоженеш», використовуючи службові частини мови та вигуки.

► Оцініть свої знання з теми «Службові частини мови. Вигук» за допомогою смайликів.

§ 66. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПЕРЕКЛАД З РУМУНСЬКОЇ МОВИ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Вправа 488. Пригадайте, які ви знаєте румунські прийменники і які слова відповідають їм в українській мові. Наведіть по одному-два приклади румунських словосполучень з прийменниками і перекладіть їх українською мовою.

Вправа 489. Перекладіть словосполучення українською мовою. Порівняйте оригінал і переклад та з'ясуйте, чи завжди службові частини мови в оригіналі відповідають службовим частинам мови в перекладі.

1. Dus pe gânduri.
2. Stau lângă izvor.
3. A învăța de la tine.
4. Floare de tei.
5. Drum spre școală.
6. A merge pe jos.
7. A atârna deasupra oglinzii.
8. Frumos ca într-un basm.
9. Ei între ei.
10. Una din două.

Вправа 490. Перекладіть словосполучення з прийменниковими формами відмінків. Згрупуйте їх за частинами мови, до якої належить головний член словосполучення. З перекладеними українською мовою словосполученнями 2, 5, 11, 13 складіть по одному реченню й запишіть їх.

1. A se înțelege asupra lucrării.
2. A înota către mal.
3. A pluti în josul apei.
4. A fi sigur de sine.
5. Unul dintre noi.
6. Unul fără altul.
7. Mai scump cu zece lei.
8. A trece prin pădure.
9. A greși cu de toate.
10. Drum spre veșnicie.
11. Străjeri la drumuri.
12. Întâlnirea de atunci.
13. Sete de a cunoaște.
14. Vânt de la miazăzi.

Вправа 491. I. Перекладіть речення з румунськими прийменниковими сполученнями, в яких головним словом є іменник. Простежте, яку синтаксичну роль виконує прийменник з іменником в оригіналі і як від цього залежить його переклад. II. З'ясуйте, які ще службові частини мови є в цьому тексті. Випишіть їх і перекладіть українською мовою.

Luna limpede înflorește ca o față de aur pe seninul cel adânc al cerului. În aerul nopții, Făt-Frumos își spală fața în baia de lacrimi, apoi, învălindu-se în mantaua ce i-o țesuse din raze de lună, se culcă să doarmă în patul de flori. Trandafirul cel înfocat, crinii de argint, lăcrimioarele sure ca mărgăritarul, mironosițele viorele și florile toate s-adunară, vorbind fiecare în mirosul ei, și ținură sfat lung cum să fie luminile hainei de mireasă; apoi încredințară taina lor unui curtenitor flutur albastru stropit cu aur. Acesta se duse și flutură în cercuri multe asupra feței miresei când ea dormea și-o făcu să vadă într-un vis luciu ca oglinda cum trebuia să fie-mbrăcată. Ea zâmbi când se visă atât de frumoasă (*M. Eminescu*).

Вправа 492. Складіть есе (вісім–десять речень) про вулицю, на якій ви живете, вживаючи прийменники *біля, близько, від, до, коло, на, через* або інші. З'ясуйте, чи є у вашому тексті сполучники та частки. Якщо є, то наведіть приклади.

Вправа 493. Наведіть можливі українські відповідники румунських вигуків *ah!, aha!, ai!, bufi!, bum!, ei!, fa!, măi!, o!, oh!, of!*

Вправа 494. Перекладіть українською мовою слова і словосполучення, згрупуйте їх за значенням. Визначте, які це частини мови.

Bine ați venit! Bună dimineața! Bună ziua! Bună seara! Drum bun! La mai mare! La mulți ani! La revedere! Mulțumesc! Noapte bună! Noroc! Poftim! Pofțiți în casă! Pofțiți, luați loc! Rămas bun! Rămâneți cu bine! Salut! Sănătate! Să vă fie cu noroc! Somn ușor! Spor la muncă!

Вправа 495. Перекладіть речення, переклад запишіть. Знайдіть і підкресліть у ньому вигуки. Порівняйте вигуки в оригіналі і в перекладі та з'ясуйте, що спільного і що відмінного є в їх складі, правописі та в пунктуації при них.

1. O, mamă, dulce mamă, din negură de vremei pe freamătul de frunze la tine tu mă chemi (*М. Емінеску*). 2. Văzând că pe arie îi liniște, Zemblemschi încă de departe oprește calul și strigă, cât îl ține gura, amenințând cu nahaica. «E-e-e! Hai, hai!» (*І. Друце*). 3. Ei taci, taci! Ajungă-ți de amu, herghelie! (*І. Крянга*). 4. Eh, Stepan Antonovici, dacă ai lua creionul să numeri... (*Л. Барський*). 5. Ei, Cătălin, acu-i acu! Ca să-ți încerci norocul! (*М. Емінеску*).

Вправа 496. Перекладіть речення українською мовою й запишіть їх. Над кожним словом надпишіть частину мови. З'ясуйте специфіку кожної з мов у використанні самостійних і службових частин мови, у їх написанні та використанні розділових знаків при них.

1. «Măi-măi-mă-ăi! – Se miră el ca un copil. – Ce de-a hulubi ai tu, măi Vasilică, măi!» 2. U-u-u! A început să plouă cu luceferi. 3. Ah, mă uit în jur și iarași nu pricep nimic din toate... 4. Ai, ai, ai, săracul Imanuil, s'a dus din viață și eu nici nu l-am petrecut măcar! 5. «Pui-pui-pui-pui-pui! – strigă din nou badea Lisandru. – Pui-pui-pui-pui-pui!» (*За Д. Матковським*).

Вправа 497. Перекладіть текст українською мовою, запишіть його та підкресліть у ньому невідмінювані частини мови.

Era un om bine făcut, puțin chel în vârful capului, cu ochi foarte blajini. Când zâmbea se arătau sub mustața tunsă scurt niște dinți lungi, cu strungă mare la mijloc. Când ne învăța cum să spunem poeziile eroice, vorbea tare și înălța în sus brațul drept; când cântam în cor lovea diapazonul de colțul catedrei, îl ducea repede la urechea dreaptă și, încruntând puțin din sprâncene, dădea ușor tonul: laa! – iar băieții răspundeau într-un murmur subțire, și așteptau cu ochii ațintiți la mâna lui, care dintr-o dată se înălța. Atunci izbucneau glasurile tinere, într-o revărsare caldă (*За М. Садов'яну*).

УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед повторенням вивченого. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю все вивчене.

2 – Я нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати все вивчене.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 67. САМОСТІЙНІ ТА СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ІМЕННИК. ПРИКМЕТНИК. ЧИСЛІВНИК. ЗАЙМЕННИК

Вправа 498. Розгляньте таблицю «Частини мови». Чи всі частини мови зазначені в таблиці? Якої не вистачає? Запишіть частини мови в такому порядку, як ви їх вивчали в 6 та 7 класах. Поміркуйте, чому саме в такому порядку вивчають частини мови.

Частини мови

Частка	не, ж, таки, б (би), же
Прийменник	під, над, з, з-під, через, між, за
Сполучник	а, і, й, та, але
Прислівник	як? коли? де? куди? звідки? чому? навіщо?
Числівник	скільки? який? котрий?
Займенник	хто? що? який? чий? як?
Дієслово	що робити? що зробити?
Прикметник	який? яка? яке? які?
Іменник	хто? що?

Вправа 499. Прочитайте фрагмент вірша Степана Будного. Спишіть його, підкресліть іменники і прикметники згідно з їх синтаксичною функцією. Зробіть морфологічний аналіз іменників перших двох речень.

Я – молодий нащадок Прометея,
і серце, й груди в мене – у вогні.
Народжений великою землею,
віддам для неї помисли ясні.

В тривожні дні і у безсонні ночі
я зрозумів усю красу життя.
Не ляже туга на промінні очі,
любові не погасне почуття.

Вправа 500. Перекладіть текст українською мовою й назвіть самостійні частини мови, які ви використали в перекладі.

Аpoi а sunat clopoțelul peste larma glasurilor, abătând-o de la joacă. Și copiii de diferite vârste, după ce-au trecut pe ușa școlii, îmbulzindu-se s-au despărțit, luându-și locul în clasele lor.

Mirosea înțepător а doftorie și а alte cele. Ochii începeau să lăcrimeze. Păreții erau acoperiți сu hărți în culori și animale domestice în mărimе: boul, vaca și vițелul, capra, porcul, bivolița, câinele și mâța. Clasele umplute răsunau de tropăituri pe podele și de pocnetul bocancilor. Era сu veselie сa întâiul foc la sobă (За І. Теодоряну).

Вправа 501. I. Усно дайте відповіді на запитання, дібравши до іменників якомога більше прикметників. Прикметників з позитивною чи негативною ознакою у вас було більше? А чому? II. До якого розряду за значенням (якісні, відносні чи присвійні) належать утворені прикметники?

Зразок: Які бувають люди? Люди бувають добрі, злі, щедрі, скупі, уважні, байдужі, жорстокі, милосердні, багаті, бідні, розумні...

Який хліб? Яке сонце? Яка земля?

Вправа 502. Утворіть можливими способами вищий і найвищий ступені порівняння прикметників *великий, високий, гарний, гіркий, добрий, низький*.

Вправа 503. Уважно прочитайте прикметники й випишіть ті з них, які не творять ступенів порівняння. Поясніть чому.

Багатий, бадьорий, батьків, білуватий, гарненький, здоровенний, кислий, малиновий, негарний, прадавній, ранній, сліпий, старий, чорний, чорно-білий, міський, учнівський, білісінський, лимонний, лікарський, вовчий, солов'їний.

Вправа 504. Запишіть правильно складні прикметники. Усно поясніть правила їх написання. З виділеними словами складіть по одному реченню.

Біло/сніжний, **блідо/зелений**, високо/авторитетний, **військово/морський**, **всесвітньо/історичний**, довго/ногий, **жовто/блакитний**, жовто/гарячий, навчально/виховний, сніжно/білий, **темно/вишневий**, тихо/плинний, **тихий/претихий**, червоно/гарячий.

Вправа 505. Запишіть словами числівники. Правильно їх вимовте й поясніть особливості написання.

4, 5, 9, 10, 11, 14, 16, 50, 60, 70, 80, 1000, 1 000 000.

Вправа 506. Запишіть числівники, розділивши їх на чотири групи: кількісні, кількісно-дробові, кількісно-збірні та порядкові.

Сім, двоє, двадцять перший, півтора, сорок вісім, три п'яті, сотий, п'ятеро, двісті три, одинадцять, дві десяти, десять, семеро, сто двадцять п'ять тисячних, двохтисячний, тисяча один, нуль, мільйон, восьмеро, двохсотий, чотирнадцятий.

Вправа 507. Запишіть, розкривши дужки, словосполучення числівників з іменниками. Зверніть увагу на особливість зв'язку числівника з іменником і наголошення іменників у сполученні з числівниками *два, три, чотири*.

Чотири (син), двоє (син), семеро (брат), п'ятий (день), два (професор), три (стілець), півтора (яблуко), півтора (літр), півтора (доба), два (рука), два (око), двоє (око), дев'ять (тиждень), два (генерал), три (космонавт), чотири (воїн).

Вправа 508. Запишіть речення, поставивши слова, що в дужках, у відповідній формі (використовуйте потрібні прийменники). Числівники записуйте словами.

1. Поїзд (відправлятися, 18, година, вечір). 2. Автобус (відправлятися, 6, година, ранок). 3. Тролейбус (відправлятися, 7, година, 30, хвилина). 4. Поїзд до Києва (відправлятися, 22, година, 15, хвилина). 5. Електричка із Софії (відправлятися, 24, година, 10, хвилина). 6. Поїзд у Кишинів (прибувати, 17, година, 5, хвилина). 7. Автобус (прибути, 8, година, ранок).

Вправа 509. Розкривши дужки, запишіть займенники та іменники у потрібній формі. Зверніть увагу на те, які займенники у називному (і знахідному) відмінку керують іменником. Визначте розряди займенників за значенням.

I. Мій (розповідь), свій (розум), їхній (порада), стільки (сумнів), весь (небо), інший (село), свій (сорочка), будь-який (учениця), казна-котрий (раз), ваш (роздуми), наш (слово), скільки (день).

II. 1. Не хвали сам (себе), нехай (ти) інші похвалять. 2. Шкода (ваш) голови, але шкода і (мій) шапки. 3. (Свій) ледачого не хвали, а чужого доброго не суди. 4. Не (всякий) жарти бувають чогось варті. 5. За (ваш) шепотом і (наш) крику не чути. 6. Зі (свій) печі і дим не чадить. 7. Хвалилася коза, що в (вона) хвіст довгий. 8. Гарно тому жити, хто не має за (що) тужити.

III. – Чи сподобалась (ти) вистава?

– Чи хтось із (ви) вже бачив її?

– Я погано бачила зі (своє) місце.

– А чому б (ти) було не пересісти?

– (Я) було незручно.

Вправа 510. Запишіть займенники за нормами чинного правопису. Замість крапок поставте, де потрібно, дефіс.

Хто..сь, будь..хто, ні..котрий, ні..чий, де..котрий, казна..чий, ні..з..ким, аби..котрий, кому..сь, хтозна..чий, щось, ні..кому, казна..чому.

Культура мовлення

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
Бігати вулицями	Бігати по вулицям
Вища	Більш висока
Понад (більш ніж) сто осіб	Більше ста осіб
За абеткою (алфавітом)	В алфавітному порядку
О дев'ятій годині	В дев'ять годин
Певною мірою це стосується	В деякій мірі це стосується
Зрештою, врешті-решт	В кінці кінців
Торік	В минулому році
Як турист побував	В якості туриста побував
Провідний спеціаліст	Ведучий спеціаліст
Скасувати закон	Відмінити закон
Правильний результат	Вірний результат
Виокремити свої пріоритети	Виділити свої пріоритети

§ 68. ДІСЛОВО ТА ЙОГО ГРАМАТИЧНІ ФОРМИ. ПРИСЛІВНИК

Вправа 511. Прочитайте вірш Віри Китайгородської. Випишіть слова тієї частини мови, яка в ньому переважає. Які граматичні значення вони мають? Чого досяг автор уживанням таких слів?

Бо творить лише той, хто вірно любить,
не важить сил, не думає про час,
себе до крихти віддає і губить
і не складає щастя про запас.

Лови життя стрімку і дику птаху,
вона в стогу знесла яйце-райце*,
та обминає золоте сільце**,
як навіть може втрапити на плаху***.

Вправа 512. І. Прочитайте уривок тексту «Русалки» й перекажіть його зміст. Чи вірите ви в існування русалок? Пригадайте народні перекази, які доводилось вам чути про домовиків, лісовиків, мавок, русалок чи інших міфічних

* *Яйце-райце* – (казкове) символ щастя.

** *Сільце* (або *сильце*) – пристрій для ловлення птахів і дрібних тварин.

*** *Плаха* – місце страти.

істот і поділіться цією інформацією з однокласниками. II. Випишіть з тексту п'ять (на ваш вибір) дієслів у різних морфологічних формах і зробіть їх морфологічний розбір.

РУСАЛКИ

Весною, як тільки вкриваються травами луки, розпускаються верби й зеленіють поля, тоді «з води на берег виходять русалки».

За народною уявою, русалки – це дівчата або молоді жінки, котрі під час купання втопилися.

Місяць і зорі викликають русалок з води. З тихим плескотом хвиль, розгортаючи своїми блідими руками густе латаття, русалки виходять на берег. На голові у кожної русалки – вінок, у старшої, царівни, вінок сплетений з водяних лілій. Вийшовши з води, русалки сідають на березі і починають розчісувати свої довгі коси або беруться за руки і водять дивовижні, з таємничим шепотом, хороводи (*За О. Воропаєм*).

Вправа 513. Від кожного з дієслів утворіть його видову пару. Які засоби словотвору вам довелося застосувати? Підкресліть їх.

Зразок: казати – сказати.

Казати, жити, фотографувати, метати, кидати, купувати, дзвякати, брати, кишіти, білити, бродити, нести.

Вправа 514. Прочитайте речення, випишіть дієслова. Назвіть форми дієслів, вкажіть, що вони називають.

1. Уже смеркло. Уже стемніло. 2. Матерям сьогодні не спиться. 3. У повітрі пахло липовим цвітом. 4. По хатах де-не-де світилося. 5. Надворі розвиднялося. 6. Повіяло польовими пахощами. 7. Пахне лугом і річкою. 8. Сьогодні клювало погано. 9. За останні дні на луках додалося води.

Вправа 515. Розподіліть дієслова на дві групи – I дієвідміни і II дієвідміни, утворивши від кожного дієслова форму, яка підтвердить правильність розподілу.

Зразок: I д. писати – пишуть. II д. хвалити – хвалять.

Атакувати, вчитися, шити, прати, мести, довіряти, знати, вірити, заплітати, виступати, гомоніти, округлити, розшарувати, приготувати, складати, милуватися, розповідати, обговорювати, тремтіти, рахуватися, лічити, лікувати, читати.

Вправа 516. Від дієслів утворіть і запишіть дієприкметники. Визначте граматичні значення (рід, число, відмінок; вид, час, стан) дієприкметників, утворених від виділених слів. Два дієприкметники введіть у речення.

Вивчити, вирощувати, гріти, **горіти,** літати, парити, пекти, бити, тонути, **читати.**

Вправа 517. Утворіть і запишіть речення з дієприслівниковими зворотами (по одному з кожним).

Маючи на увазі пісню; прагнучи задовольнити прохання друга; зберігши все в пам'яті; подолавши внутрішню невпевненість; закинувши третій м'яч у кошик; здобувши впевнену перемогу.

Вправа 518. Перекладіть текст українською мовою й запишіть переклад. Підкресліть у тексті перекладу дієприкметники та дієприслівники. Усно зробіть морфологічний розбір по одному слову кожної самостійної частини мови.

Printre trunchiurile bătrâne, deasupra omătului, se înfiora o lucire fumurie și violetă care curgea în sus printre crengi, către văzduhul lunii. În fundul văii, din peștera unui pârâu viscolit, izvora o apă vie, care se domolea îndată într-un ochi luciului de topiță. Dincolo, pădurea rară urca iarăși lin, în depărtări.

Cum stam fără să simt timpul, auzii zvon năprasnic spre lună, și-n topiță căzură, sfărmand-o, rațe sălbaticе. Știam că vin de departe, de la mări înghețate, sălbăticiunilor (*M. Садов'яну*).

Вправа 519. Перекладіть і запишіть український текст румунською мовою, а текст румунський – мовою українською. По-українськи поясніть особливості дієслівних форм-відповідників в обох мовах.

I. Під березневими туманними зорями, коли прокидається вода й підсніжник сумовито-замріяним оком дивиться на ще імлісту землю, народився великий поет України, великий співець слов'янського світу Максим Рильський.

З дитячих років його рука потягнулася до письма, душа – до краси, а серце – до людини. І цей початок став отим продовженням, що не має кінця-краю ні в п'ятдесят, ні в сімдесят, ні у сімсот років, як не має краю і наколихане вітром зерно, і довершений сонцем погляд творця, і велич людського духу (*M. Стельмах*).

II. O lună mare, orbitoare, se înălțase pe cerul senin și albastru. O lumină vie, scânteietoare, se topea în jur, sărind de pe un sul de zăpadă pe altul, și toată câmpia părea o mare albă, spumoasă, plină de pietre scumpe. Într-o clipă de mare zbucium marea a fost tăiată din frământarea ei, oprită – înțepenită locului. Acum ea își scaldă podoabele în lumină, și numai umbra bătrânului, lungă și neagră ca cerneala, vine pe-o clipă, stinge jocul strălucitor al zăpezilor, dar numai pe-o clipă, căci bătrânul tot merge, umbra se târâie supusă în urma lui și jocul începe din nou... (*I. Друце*).

Вправа 520. Утворіть прислівники від прикметників, запишіть їх, назвіть спосіб словотворення. Запишіть форму вищого ступеня порівняння виділених слів. Чому це можливо?

Близький, веселий, відданий, вірний, гарячий, грізний, далекий, добрий, дорогий, злий, місячний, палкий, потворний, сумний, чистий, щедрий, щирий, щільний.

Вправа 521. Спишіть прислівники, згрупувавши їх за частинами мови, від яких вони утворені. Поясніть написання. З'ясуйте значення слів, які ви досі не знали.

Безвісти, вволю, вплав, вщерть, дотла, заочі, запанібрата, засвітла, надміру, наостанку, напам'ять, на півдорозі, напоказ, нараз, наяву, опівночі, скраю, улад, вчетверо, вперше, заодно, внічию, завчасу, навздогін, навприсядки, нашвидкуруч, привселюдно, тимчасово, чимраз, по-нашому, по-сусідськи, по-третє.

Вправа 522. Запишіть прислівники чи прислівникові сполучення за нормами українського правопису. За потреби зверніться до орфографічного словника.

В/бік, в/волю, в/поперек, до/волі, до/дому, за/раз, з/роду, зі/споду, на/верху, на/відріз, над/мір, на/здогад, на/перед, на/половину, на/силу, на/спіх, за/молоду, с/проста, в/трое, за/одно, в/нічию, на/осліп, аби/куди, ані/скільки, де/далі, де/коли, що/тижня, що/раз, що/сили, як/раз, як/най/більше, на/мить, по/совісті, у/поміч, по/своєму, по/румунськи, будь/де, куди/небудь.

Вправа 523. Перекладіть речення українською мовою. Запишіть парами прислівники і прислівникові сполучення в обох мовах. Поясніть, що в них спільне та що відмінне.

Ca și atunci demult, Alexandru a închis ochii, ascultând tăcerea. Când și când sunau șuiete; după aceea pornea un zvon ca valuri de departe la scocul morii. Nu se mai auzea nimic o clipă, până ce dintr-odată chema buha din adâncimi cu glas de spaimă. Și apoi se împietrea iarăși muțenia, cu ochi rozuți, neclintiți...

Într-un răstimp, s-a prefirat furiș prin cununile copacilor lucirea pătrarului de lună și calea-a luminat ușor. Dar din vreme în vreme treceau prin văzduh perdelele de nouri, întunecând-o (*М. Садов'яну*).

Культура мовлення

ПРАВИЛЬНО	НЕПРАВИЛЬНО
Варте уваги	Вартує уваги
Моя думка	Моя власна думка
Кілька років тому	Кілька років тому назад
Є	Являється
Найважливіший	Самий важливий
У творі мова йде (йдеться, мовиться)	У творі мова йдеться
Має значення	Відіграє значення
З цього випливає, що...	З цього витікає, що...
Наведу такі приклади	Наведу наступні приклади
Згідно зі законом	Згідно закону
Моя думка збігається з...	Моя думка співпадає з...
Мені спадає на думку	Мені приходиться в голову

§ 69. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. НАПИСАННЯ ЕСЕ

Вправа 524. Прочитайте текст, визначте його тему та основну думку, доберіть заголовок. З'ясуйте, чи є в тексті вступ, основна частина та закінчення. Який обсяг тексту? Що вас приваблює в цьому тексті? Чи можете ви визначити жанр твору?

Коли чую слово «червоний», у моїй уяві постає широка долина, укрита маками. Яка краса! Я її бачила, коли їздила з батьками до Одеси.

Ви тільки уявіть: велика, безкрайня рівна місцина, уся устелена зеленим килимом трави. А посеред неї – яскравими плямами – маки, ніби йшов маляр із червоною фарбою і розхлюпував то там, то тут по дорозі. Дмухнув вітерець – і квіти почали розпускатись (*З журналу*).

Есе – невеликий за обсягом твір, що має довільну побудову, у якому автор висловлює власні думки та враження з конкретного приводу. Есе не претендує на вичерпну відповідь чи категоричну позицію щодо певної теми.

Створюючи есе, ви:

- вільно висловлюєте свою думку;
- показуєте своє ставлення до того, про кого чи про що говорите;
- не дотримуєтеся обов'язкової форми (вступу, основної частини, висновку);
- не всебічно описуєте предмет чи подію;
- можете лише частково, як у розмові, торкатися якихось питань;
- можете висловлювати спірні міркування;
- використовуєте образні вислови, порівняння;
- на початку можете сказати, про що йтиметься у висловлюванні, про час, місце й особливості події, можете подати вислів, що виражає думку або викликає різне ставлення, можете почати прислів'ям, приказкою чи мудрим висловом;
 - можете продовження зробити схожим на оповідання, під час читання якого виникають особливі відчуття й напрошується важливий висновок;
 - останнім абзацом маєте завершити думку;
 - будете речення, які можуть бути короткими й навіть незавершеними, питальними й окличними.

Вправа 525. Послухайте два тексти. Усно доведіть, що вони обидва – зразки есе.

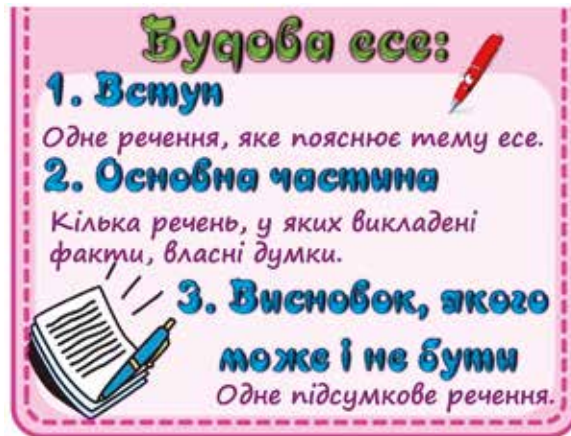

1. Минуло вже багато років з дня народження Тараса Шевченка, але в багатьох українських родинах є прикрашений рушником портрет Кобзаря. Жоден поет світу не зрівняється з ним у любові до рідного краю, до простої знедоленої людини. Чому саме він? Чому саме ми, українці, читаємо його поезію? «І на оновленій землі ...» – линуць його слова (*Авторське*).

2. Улітку на клумбах море квітів. Восени палають спілими ягодами шипшина, глід, барбарис, зеленіють сосни, ялини. Уздовж доріг тягнуть-ся тополі. Багато будинків оточені туями. Як хочеться, щоб ця краса природи була вічною. Але людина часто нищить природу. Чому ж так?.. (Авторське).

Підходи до написання есе

- Стандартний: щоб почати, треба відповісти на шість запитань: *хто? що? де? коли? чому? як?*
- Несподіваний: цей підхід має на меті шокувати й зацікавити.
- Дієвий: змушує читача переміститися в сам процес, причини й наслідки, які випливають з викладеного.
- Авторитарний*: пропонує інформацію в наказовому тоні.
- Інформативний: читач відразу ж одержує інформацію про те, що буде далі.
- Цитатний: побудований на цитатах.
- Діалоговий: стимулює діалог між автором і читачем.

Вправа 526. Напишіть есе за ілюстрацією, скориставшись поданим початком і ключовими словами, з яких мають починатися речення або абзаци.

Колись давно жила собі дівчинка, і звали її Наталочка. Одного дня вона пішла...

- Раптом...
- Потім...
- Після того...
- Знову...
- Негайно...
- Так сталося...
- Нарешті...

* *Авторитарний* – повновладний; той, що утверджується силою.

Правила письмового викладу

- ✓ Пиши чесно й конкретно, використовуючи яскраві приклади та подробиці.
- ✓ Пиши просто, використовуючи один стиль і один тон.
- ✓ Ретельно перевіряй орфографію.
- ✓ Використовуй гумор тоді, коли це доречно.
- ✓ Пиши на теми, які тобі не байдужі.
- ✓ Використовуй дієслова в активному стані.
- ✓ Не дозволяй іншим вказувати на те, що тобі писати.
- ✓ Не намагайся стрибнути вище голови.
- ✓ Не займайся плагіатом (списуванням чужих думок).
- ✓ Не зловживай часом.
- ✓ Будь особливим/ою, оригінальним/ою.

Вправа 527. Напишіть есе (вісім–десять речень) на тему: «Прости – і звеличиш себе». Дотримуйтесь правил письмового викладу, вміщених перед вправою.

§ 70. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Вправа 528. I. Випишіть окремо прийменники, сполучники та частки. З'ясуйте, чи серед запропонованих слів усі були службовими частинами мови. Які слова із запропонованих ви не виписали? Яка це частина мови? **II.** Випишіть окремо всі прості, складні та складені за будовою службові частини мови. Поясніть свій вибір.

А, бо, за, з-за, що за, що то за, внаслідок, крім, з-над, навпроти, незважаючи на те що, проте, задля, з-поміж, поміж, посеред, наприкінці, хіба, між, з-понад, у разі, дарма що, щоб, щодо, якщо, під, понад, годі ж, справді, спасибі, порівняно з, залежно від, кукуріку, добридень.

Вправа 529. Послухайте жартівливий вірш Грицька Бойка. Які слова в ньому виражають зміну в настрої та почуттях ліричних героїв. Зробіть розбір слів за частинами мови.

УХ І ОХ

Ми на груші, –
ух!
Раптом чуем:
– Гух!
Потім тільки:
– Гець!
Що воно за
грець?
Подивились:
– Ох!
Та ми далі
вдвох!

Вправа 530. Уважно прочитайте вірш Володимира Лучука. Назвіть використані в ньому службові частини мови. Це монолог чи діалог? Як ви це встановили? Як називаємо речення, перед якими пишемо тире і які подаємо з нового рядка?

ТІЛЬКИ МАМА

– Я на ковзанку піду!

– А коли ж до хати? –

Тільки мама вміє так

лагідно питати.

– На ходу сніданок з'їм!

– Так не слід робити! –

Тільки мама може так

лагідно сварити.

– В снах літаю до зірок...

– Час вставати, сину... –

Тільки мама збудить так

лагідно дитину.

Вправа 531. Спишіть речення. Знайдіть і підкресліть у них частки. З'ясуйте, як треба передавати румунською мовою українські речення з частками.

1. Не дай мені, доле, і краплі невіри, не дай і хвилини бути нещирим, не дай забувати священні могили, де витязі сплять, які зайду* громили (*І. Нехода*). 2. Хай щастить вам, люди добрі, хай пісні летять за обрій, в щирій дружбі станьмо на рушник (*В. Крищенко*). 3. Палкими блискавицями-мечами хотіла б я вас викувати, слова (*Леся Українка*). 4. Давно вже спала в пшеницях роса, повітря аж пече від спеки (*М. Ткач*).

Вправа 532. Спишіть речення. Поясніть (усно) написання слів з **не** (називайте частини мови).

1. Мої слова (не)вимовлені, мій плач (не)доплаканий, мій сміх (не)до-сміяний (*В. Стефаник*). 2. Хлоп'я засвітило (не)догарок свічки і в самій сорочині (не)забаром опинилося в хижці** (*О. Довженко*). 3. Мене ні про що (не)питали, і я нічого (не)відповів (*І. Франко*). 4. Чоловіче мій, запрягай коня! Це (не)кінь, а змії, – миготить стерня (*Л. Костенко*). 5. Треба було перейти рівне, (не) зоране й (не)закрите нічим місце, щоб опинитися на дорозі до ставка (*З журналу*).

Вправа 533. Спишіть речення. Підкресліть заперечні частки прямою лінією, а схожі на них сполучники – хвилястою.

1. Ні сіло, ні впало – давай, бабо, сало (*Народна творчість*). 2. Не

* *Зайда, зайди* – чужинці, що прийшли непрохані.

** *Хижка* – невелика давня бідна хата.

спалося ні миті (*Л. Костенко*). 3. Чи довго він ішов, чи ні, того не знаю (*Є. Гребінка*). 4. Усі давно погодились, а ти все ні (*В. Колодій*). 5. Там не почувеш ні соловейка, ні зозулі, ні одуда, ні деркача (*М. Стельмах*). 6. Один волає: «Зупинись! Не треба!». Штовхає інший: «Не спиняйся, ні!» (*В. Симоненко*).

Вправа 534. Спробуйте створити текст (навіть як гру слів), у якому всі слова – повнозначні і службові – починалися б з однакової букви. Як ви сприйняли такий текст?

Вправа 535. Зізнайтеся відверто (усно або письмово), вивчення якої частини мови у 6 і 7 класах вам далось найлегше, яку частину мови було найцікавіше вивчати. Чому?

Вправа 536. Прочитайте вірш Анатолія Костецького виразно й відповідно до його емоційності. Розкажіть, що ви запланували на літні канікули. Напишіть про це есе (10-12 речень).

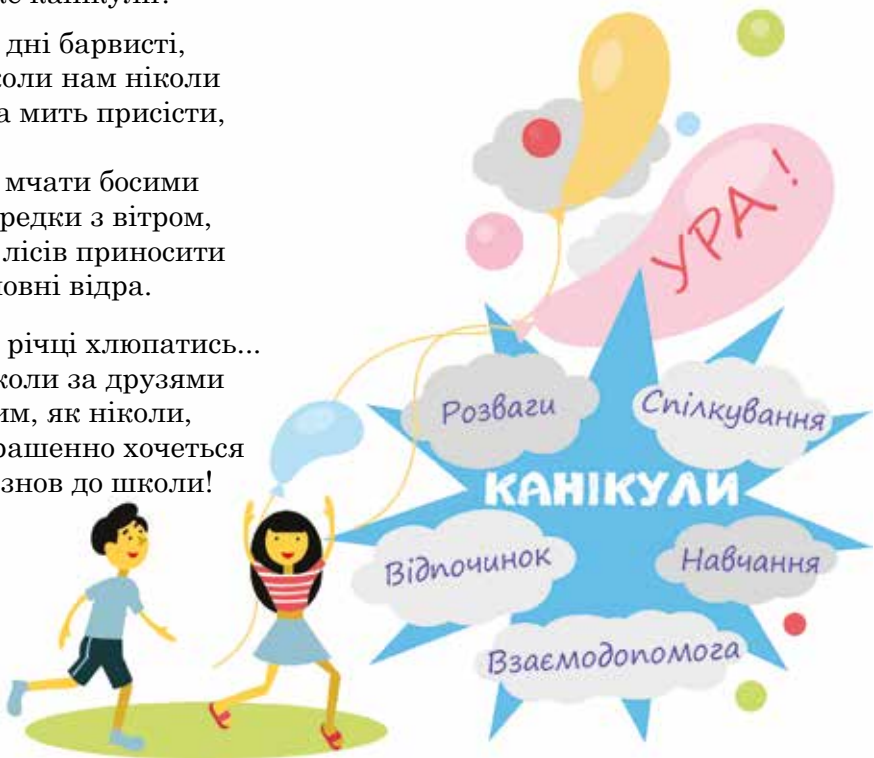
КАНІКУЛИ

Канікули! Канікули! –
співає все навколо.
Канікули, канікули у школі!
А що таке канікули?

Це літні дні барвисті,
це час, коли нам ніколи
хоча б на мить присісти,

бо треба мчати босими
наввипередки з вітром,
з густих лісів приносити
горіхів повні відра.

Це час у річці хлюпатись...
Це час, коли за друзями
ми сучим, як ніколи,
і нам страшенно хочеться
скоріше знов до школи!

КЛЮЧІ ТА ВІДГАДКИ ДО ВПРАВ

Впр. 8. Букви на папері – в науку двері. **Впр. 19.** Дівер. Двері. **Впр. 30.** Теорія, друже мій, сіра, та дерево життя зелене. **Впр. 34.** ... що вона своя. **Впр. 46.** 1. Книжка. 2. Дієслова. **Впр. 61.** ... як їх нема біля тебе. **Впр. 78.** Вивчай мову! **Впр. 81.** ... духовні острови. **Впр. 95.** Знаки. **Впр. 98.** ...вінок полеглим героям. **Впр. 108.** Люби мову рідну! **Впр. 123.** Хто не знає минулого ... **Впр. 135.** Без труда нема плода. **Впр. 138.** Дарина і Микита. **Впр. 179.** ...не жди добра. **Впр. 236.** 5. Небо, зорі, місяць. **Впр. 246.** Навчання – шлях до вміння. **Впр. 284.** Згаяного часу і конем не здоженеш. **Впр. 341.** Рідна сторона ... **Впр. 384.** Прийменник. **Впр. 390.** ... слова на вітер. **Впр. 405.** щоб у ній розум був. **Впр. 424.** Сполучник.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

С. 75–78. I варіант. *I рівень:* 1. Ні. 2. Ні. 3. Так. 4. Ні. 5. Так. 6. Ні. *II рівень:* 1. Б; 2. В; 3. Б; 4. А; 5. Г; 6. Г. *III рівень:* 1. 1 В; 2 Г; 3 А. 2. 1 Б; 2 Г; 3 В. 3. 1 Г, В; 2 Б; 3 А.

II варіант. *I рівень:* 1. Так. 2. Так. 3. Ні. 4. Так. 5. Так. 6. Так. *II рівень:* 1. В; 2. Г; 3. В; 4. Б; 5. А; 6. В. *III рівень:* 1. 1 В; 2 Г; 3 Б; 4 А; 2. 1 Б; 2 В; 3 А; 4 Г; 3. 1 Б; 3 В; 4 Г.

С. 112–115. I варіант. *I рівень:* 1. Так; 2. Так; 3. Так; 4. Ні; 5. Так; 6. Ні. *II рівень:* 1. В; 2. В; 3. Г; 4. Б; 5. Б; 6. Б. *III рівень:* 1. 1. Б; 2. Д; 3. В; 4. А.; 2. 1. Д; 2. А; 3. Б; 4. В.; 3. 1. Б; 2. В; 3. Г; 4. А.

II варіант. *I рівень:* 1. Так; 2. Ні; 3. Так; 4. Ні; 5. Ні; 6. Ні. *I рівень:* 1. Б; 2. Г; 3. Б; 4. А; 5. В; 6. Б. *III рівень:* 1. 1. В; 2. А; 3. Б; 4. Д. 2. 1. Б; 2. А; 3. В; 4. Г. 3. 1. В; 2. Г; 3. А; 4. Б.

С. 142–146. I варіант. *I рівень:* 1. Так; 2. Так; 3. Так; 4. Так; 5. Так; 6. Так. *II рівень:* 1. Б; 2. Г; 3. В; 4. В; 5. Г; 6. Г. *III рівень:* 1. 1. Г; 2. В; 3. Б; 4. Д. 2. 1. Б; 2. А; 3. В; 4. Д. 3. 1. В; 2. Г; 3. Д; 4. А.

II варіант. *I рівень:* 1. Так; 2. Так; 3. Ні; 4. Ні; 5. Ні; 6. Ні. *II рівень:* 1. Г; 2. Б; 3. Б; 4. Г; 5. В; 6. В. *III рівень:* 1. 1. В; 2. Г; 3. Д; 4. А. 2. 1. А; 2. Г; 3. Б; 4. В. 3. 1. Г; 2. В; 3. А; 4. Д.

С. 174–177. I варіант. *I рівень:* 1. Ні; 2. Так; 3. Так; 4. Так; 5. Так; 6. Так. *II рівень:* 1. В; 2. Б; 3. Г; 4. В; 5. А; 6. В. *III рівень:* 1. 1. Г; 2. А; 3. Б; 4. В. 2. 1. В; 2. Д; 3. Б; 4. Г. 3. 1. В; 2. А; 3. Г; 4. Б.

II варіант. *I рівень:* 1. Ні; 2. Ні; 3. Ні; 4. Ні; 5. Так; 6. Ні. *II рівень:* 1. В; 2. В; 3. Б; 4. В; 5. А; 6. Б. *III рівень:* 1. 1 Б; 2 В; 3 Г; 4 А. 2. 1 Б; 2 Д; 3 В; 4 Г. 3. 1 Г; 2 В; 3 А; 4 Д.

С. 224–225. I рівень: 1. Ні. 2. Так. 3. Так. 4. Так. 5. Ні. 6. Так. *II рівень:* 1. Г; 2. Б; 3. В; 4. А; 5. В. *III рівень:* 1. 1 Б; 2 В; 3 Г; 4 А. 2. 1 Б; 2 В; 3 Г; 4 Д. 3. 1 Д; 2 Г; 3 А; 4 В.

ЗМІСТ

<i>Дорогі семикласники й семикласниці</i>	3
<i>Умовні позначки</i>	4
§ 1. Основні етапи історії розвитку української мови	5
§ 2. Повторення та узагальнення вивченого. Частина мови (іменник, прикметник, числівник, займенник)	8
§ 3. Вивчені групи орфограм	14
§ 4. Розвиток мовлення. Текст. Типи і стилі мовлення	18
МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ	23
ДІЄСЛОВО	23
§ 5. Дієслово: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	24
§ 6. Форми дієслова: неозначена форма (інфінітив); особові форми; безособові форми; особливі форми	26
§ 7. Використання в мовленні дієслів-синонімів	30
§ 8. Не з дієсловами	33
§ 9. Доконаний і недоконаний вид дієслова	35
§ 10. Практичне засвоєння дієслівних словосполучень	37
§ 11. Розвиток мовлення. Поглиблення поняття про загальні мовні засоби міжфразового зв'язку речень у тексті. Складання плану. Добір заголовка до тексту	38
§ 12. Способи дієслів (дійсний, умовний, наказовий)	44
§ 13. Творення дієслів умовного способу. Формотворчі частки би, б	46
§ 14. Творення дієслів наказового способу. Формотворчі частки хай, нехай . Знак м'якшення ь у дієсловах наказового способу	48
§ 15. Уживання одних способів дієслів замість інших. Уживання інфінітива в значенні різних способів	52
§ 16. Часи дієслова. Минулий час. Зміна дієслів у минулому часі	55
§ 17. Теперішній і майбутній часи дієслова	59
§ 18. Дієслова I та II дієвідмін. Букви е, и в особових закінченнях I та II дієвідмін	62
§ 19. Практичне засвоєння особових форм дієслів, у тому числі з чергуванням кінцевого приголосного. Правопис -ться, -шся в кінці дієслів	65
§ 20. Безособові дієслова. Розбір дієслова як частини мови	70
Тестові завдання	75

§ 21. Розвиток мовлення. Створення монологічного та діалогічного мовлення	79
ДІСПРИКМЕТНИК	83
§ 22. Дієприкметник як особлива форма дієслова	84
§ 23. Відмінювання дієприкметників.	86
§ 24. Дієприкметниковий зворот. Відокремлення комами дієприкметникових зворотів	89
§ 25. Правильна побудова речень з дієприкметниковим зворотом	92
§ 26. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього і минулого часів	96
§ 27. Правопис голосних і приголосних у суфіксах дієприкметників	102
§ 28. Правопис н у дієприкметниках і нн у прикметниках дієприкметникового походження	105
§ 29. Правопис не з дієприкметниками	108
Тестові завдання	112
БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛІВНІ ФОРМИ НА -НО, -ТО	116
§ 30. Безособові дієслівні форми на -но, -то , їх творення, граматична і стилістична роль	116
§ 31. Розвиток мовлення. Читання та аналіз тексту	119
ДІСПРИСЛІВНИК	121
§ 32. Дієприслівник як особлива форма дієслова. Значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	122
§ 33. Правопис не з дієприслівниками	125
§ 34. Дієприслівниковий зворот	127
§ 35. Дієприслівники недоконаного і доконаного виду	131
§ 36. Правильне використання дієприслівників у побудові речень. Використання дієприслівникового звороту як засобу зв'язку речень у тексті	136
Тестові завдання	142
§ 37. Розвиток мовлення. Публіцистичний стиль мовлення.	146
§ 38. Розвиток мовлення. Особливості побудови роздуму дискусійного характеру	148
ПРИСЛІВНИК	150
§ 39. Прислівник: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	151
§ 40. Розряди прислівників за значенням.	153
§ 41. Ступені порівняння прислівників	155
§ 42. Використання прислівників як засобу зв'язку речень у тексті	158
§ 43. Н і нн у прислівниках.	161
§ 44. Не і ні з прислівниками	162

§ 45. Дефіс у прислівниках	164
§ 46. Написання прислівників разом та окремо	167
§ 47. Розбір прислівника як частини мови	171
Тестові завдання	174
§ 48. Розвиток мовлення. Усний і письмовий переказ тексту розповідного характеру з елементами роздуму	178
СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ	179
§ 49. Прийменник. Особливості прийменника як службової частини мови	182
§ 50. Непохідні та похідні прийменники	184
§ 51. Правопис похідних прийменників	187
§ 52. Правильне вживання прийменників з іменниками	189
§ 53. Особливості вживання прийменників в українській і румунській мовах. Розбір прийменника як частини мови	192
§ 54. Розвиток мовлення. Замітка інформаційного характеру	194
§ 55. Сполучник як службова частина мови	197
§ 56. Сполучники сурядності й підрядності, їх види	198
§ 57. Уживання сполучників у простому і складному реченнях	201
§ 58. Написання сполучників. Розбір сполучника як частини мови	203
§ 59. Частка як службова частина мови	205
§ 60. Формотворчі та заперечні частки	207
§ 61. Модальні частки	209
§ 62. Частки бо, но, то, от, таки та постфікси -бо, -но, -то, -от, -таки . Розбір частки як частини мови	212
§ 63. Вигук як особлива частина мови	215
§ 64. Дефіс у вигуках і розділові знаки при вигуках	218
§ 65. Вигуки в мовленні. Інтонування речень з вигуками	220
Тестові завдання	224
§ 66. Розвиток мовлення. Переклад з румунської мови українською мовою	226
УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО З МОРФОЛОГІЇ ТА ОРФОГРАФІЇ	228
§ 67. Самостійні та службові частини мови. Іменник. Прикметник. Числівник. Займенник	228
§ 68. Дієслово та його граматичні форми. Прислівник	231
§ 69. Розвиток мовлення. Написання есе	235
§ 70. Службові частини мови. Вигук	237
Ключі та відгадки до вправ	240
Відповіді до тестових завдань	240

Навчальне видання

БАБИЧ Надія Денисівна
ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
МОРАРАШ Анжела Костянтинівна

УКРАЇНЬКА МОВА

Підручник для 7 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Штурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*
Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100^{1/16}. Ум. друк. арк. 19,764.
Обл.-вид. арк. 19,15. Тираж 1835 пр.
Зам. № 27П

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 4078 від 31.05.2011

